ISSN 2227-5118

QƏRBİ KASPİ UNİVERSİTETİ

ELMİ XƏBƏRLƏR

İctimai və texniki elmlər seriyası

SAY 3 – 2019

WESTERN CASPIAN UNIVERSITY SCIENTIFIC BULLETIN

The series of social and technical sciences

№ 3 - 2019

BAKI - 2019

Redaksiya heyəti

Baş redaktor: Hüseynqulu Bağırov, Qərbi Kaspi Universitetinin fəxri prezidenti, t.ü.f.d., professor

Məsul katib: Gülnarə Seyidova, fil.ü.f.d.

1. Adilə Əsədova, fil.ü.f.d., dosent
2. Afaq Həsənova, r.ü.f.d., dosent
3. Andris Leitas, Qərbi Kaspi Universitetinin rektoru
4. Azad Məmmədov – fil.ü.e.d.
5. Colin Love - Qərbi Kaspi Universitetinin fəxri professoru (Böyük Britaniya)
6. Elçin Əliyev, sən.ü.e.d., professor
7. Elmira Hacıyeva, h.ü.f.d., dosent
8. Elnarə Cəfərova, b.ü.f.d.
9. Ədalət Kərimov, r.e.d., professor
10. Fikrət Sadıxov, Qərbi Kaspi Universitetinin fəxri professoru
11. Fuad Məmmədov – t.ü.e.d., professor
12. Günel Bahəddinova, a.ü.f.d., dosent
13. Könül Hilal, i.ü.f.d
14. Maurus Roller – fil.ü.f.d.
15. Münəvvər Abdullayeva, f.ü.f.d., dosent
16. Nərgiz Axundova - AMEA-nın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor
17. Pərviz Qurbanov, i.ü.f.d., professor
18. Randall Barker – Qərbi Kaspi Universitetinin fəxri professoru (Amerika Birləşmiş Ştatları)
19. Rauf Həsənov, t.ü.f.d.
20. Samir Həmidov, s.e.ü.f.d., dosent
21. Svetlana Quliyeva, r.ü.f.d., dosent
22. Şahin Xəlilli – fil.ü.e.d., professor
23. Ülviyyə Allazova - fil.ü.f.d.
24. William Fierman - professor (Amerika Birləşmiş Ştatları)

Redaksiyadan

Qərbi Kaspi Universitetinin "Elmi xəbərlər" jurnalı 2017-ci ildən oxucularla görüşə davamlı yeniliklərlə gəlməkdədir. Bu da jurnalın qarşısına qoyduğu inkişaf hədəfi ilə bağlıdır.

Qərbi Kaspi Universitetinin "Elmi xəbərlər" jurnalı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyyə edilən dövri elmi nəşrlərin siyahısına daxil edilmişdir.

Diqqətinizə çatdırmaq istəyirik ki, cari ildən "Elmi xəbərlər" jurnalına göndərilən məqalələr redaksiyanın peşəkar ekspert heyətinə resenziyaya göndəriləcək, yalnız elmi-tədqiqat tutumlu əsərlərin dərc olunması mümkün olacaq.

Qərbi Kaspi Universitetinin "Elmi xəbərlər" jurnalının redaksiya heyətinin məqsədi yerli və xarici tədqiqatçılar, alimlər tərəfindən aparılan fundamental və tətbiqi araşdırmaları, pedaqoji, metodoloji və metodiki məsələləri əhatə edən, elm və təhsilin inkişafına xidmət göstərən elmi tutumlu yazıları geniş oxucu auditoriyasına çatdırmaqdır.

Həmçinin, "Elmi xəbərlər" jurnalı digər universitet və institutların dissertant və elmi işçilərinin elmi əsərlərini dərc etməyə açıqdır.

Ümid edirik ki, "Elmi xəbərlər" jurnalı ictimai və humanitar sahələrdə həyata keçirilən elmi tədqiqatların yayılmasında, məqalələrin geniş oxucu kütləsinə çatmasında bir növ vasitəçi rolunu oynayacaq. "Elmi xəbərlər" jurnalının redaksiya heyəti mütəxəssisləri, elm adamlarını, o cümlədən, gənc tədqiqatçıları əməkdaşlığa və jurnalda elmi məqalələrlə çıxış etməyə dəvət edir.

From the editorial office!

In 2017 the journal "Scientific News" of "Western Caspian" University, is looking forward to welcoming its readers with great innovations.

The journal "Scientific News" was included in the publication list, which was approved by the Higher Attestation Commission under the President of the Azerbaijan Republic.

The journal's main objective is to inform a wide range of readers about research conducted by local and foreign scientists in the fields of fundamental and applied science - pedagogy, psychology, methodology and another reserch, included in the development of science and education.

We hope that "Scientific News" journal will play the role of an intermediary for a wide readership through the dissemination of scientific research in the social and humanitarian fields.

Editorial experts for the journal "Scientific News", scientists, especially young researchers are invited to cooperate with the journal. We want to note that our journal is open to cooperation with scientists and researchers from other universities.

We would like to draw your attention to the fact that in the current year all the articles of the "Scientific News" journal will be sent for consideration to professional experts, and only works of scientific and research potential will be published.

MÜNDƏRİCAT

RİYAZİYYAT VƏ TEXNİKA ELMLƏRİ

1. Samirə Süleyman qızı CƏLİLOVA
Klaster təhlilinin bir tapşırığının effektiv hesablanmasının hazırlanması..7

İQTİSADİYYAT

2. Ülfət Kamil oğlu ALIYEV
Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi...13
3. Səbinə Aslan qızı İSAYEVA
Müasir təşkilat səmərəliliyinin artan amili olaraq istedad idarəçiliyi............19
4. Mahir Tapdıq oğlu ABBASZADƏ
Müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadi artımın stimullaşdırılması məsələləri..........28
5. Aynur Həmidağa qızı MƏNƏFLİ
İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi..38
6. Nigar Eldar qızı MƏMMƏDLİ
Xarici investisiyalar və onların ölkə iqtisadiyyatındakı əhəmiyyətinin təhlili..45
7. Səid Müşfiq oğlu ŞİRİNOV
İqtisadi rayonlar üzrə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gösdəricilərinin təhlili..57
8. Leyla Orxan qızı MİRHAŞİMLİ
Azərbaycan Respublikasının iqtisadi-sosial inkişafı strategiyasında maliyyə-kredit sahəsi...65
9. Xəyyam Elşən oğlu ƏHMƏDLİ
Azərbaycanda beynəlxalq otel və mehmanxana şəbəkələrinin fəaliyyət perspektivləri...71
10. Nigar Mikayıl qızı VAHABZADƏ
Müasir dövrdə sosial şəbəkələrin şəxsiyyətin cəmiyyətdə yadlaşma probleminə təsiri...77

T A R İ X

11. Samir Səlim oğlu KƏRİMLİ
Ümumtəhsil məktəblərində tarix üzrə təlimin təşkili probleminin işlənilmə səviyyəsi...83

SİYASƏT

12. İlyas Vaqif oğlu HÜSEYNOV
Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası münasibətlərində Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi...90

CONTENTS

MATHEMATICS AND TECHNICAL SCIENCES

1. Samira Suliman JALİLOVA
Designing an effective calculation of a cluster analysis task....................................7

ECONOMICS

2. Ulfet Kamil ALIYEV
Strategic map for the development of tourism industry in the Republic of Azerbaijan………………………………………….……………………..….13
3. Sabina Aslan ISAYEVA
Talent management as an increasing factor of modern organiztion efficiency…….19
4. Makhir Tapdık ABBASZADƏ
The issues of stimulation of economic growth in the modern economic conditions…………………..………………………………………..28
5. Aynur Hamidaga MANAFLI
Evaluating of investment projects…………………..38
6. Nigar Eldar MAMMADLI
Foreign investments and the analysis of their significance in the country's economy…………………………….……………………………….….45
7. Said Mushfik SHIRINOV
Analysis of hotel and hotel type businessmen by economic regions…………………………………………….……………….....57
8. Leyla Orkhan Mirhashimli
Financial-credit sector in socioeconomic development strategy of the republic of Azerbaijan..65
9. Khayyam Elshen AHMEDLI
Perspectives of international hotel and hotel networks in Azerbaijan……….…....71
10. Nigar Mikael VAHABZADEH
The impact of social networks on the alienation of identity in society in the modern time…………………………………………………….….………77

HİSTORY

11. Samir Salim KERİMLİ
The development level of organizing problem of history training in general education institutions.……………………………………….………83

POLITICAL SCIENCES

12. Ilyas Vagif HUSEYNOV
The Armenian-Azerbaijanı Nagorno-Karabakh conflıct ın the interparlıamentary relatıons between Azerbaıjan and Greece..................................90

RİYAZİYYAT VƏ TEXNİKA ELMLƏRİ

UOT 51

KLASTER TƏHLİLİNİN BİR TAPŞIRIĞININ EFFEKTİV HESABLANMASININ HAZIRLANMASI

Samirə Süleyman qızı CƏLİLOVA

Qərbi Kaspi Universitetinin doktorantı

samirecelilova1@gmail.com

XÜLASƏ

Bu referatda klaster təhlilinin bir tapşırığının alqoritmik mürəkkəbliyi problemləri araşdırılır. Effektiv hesablama metodlarının sonrakı inkişafı və onların məlumatların emalı və təklif olunan alqoritmin tətbiqi sisteminə daxil edilməsi problemlərinin aktuallığı göstərilir və alqoritmlərin sonrakı təkmilləşdirilməsi yolları qeyd edilir.

Açar sözlər: Klaster təhlili, təsnifat, qeyri-müəyyən çoxluq, qeyri-müəyyən məntiq, alqoritmlərin hesablama mürəkkəbliyi, dinamik obyektlər.

РАЗРАБОТКА ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОГО ЭФФЕКТИВНЫХ ОДНОЙ ЗАДАЧИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛИЗА

РЕЗЮМЕ

В работе исследованы проблемы алгоритмических сложностей одной задачи кластерного анализа. Показана актуальность проблемы дальнейшего развития методов эффективных вычислений и их внедрения в системы обработки информации и реализации предлагаемого алгоритма, намечены пути дальнейшего совершенствования алгоритмов.

Ключевые слова: кластерный анализ, классификация, нечёткие множество, нечёткая логика, вычислительная сложность алгоритмов, динамические объекты.

DESIGNING AN EFFECTIVE CALCULATION OF A CLUSTER ANALYSIS TASK

RESUME

This paper investigates the problems of the algorithmic complexity of a cluster analysis task. The issues like further development of effective calculating methods and their inclusion in the system of data processing and realization of the proposed algorithm have been outlined, and the ways of further development of the algorithms have been reflected.

Key words: Cluster analysis, classification, fuzzy set, fuzzy logic, computational complexity of algorithms, dynamic objects.

Частичные вычисления - это техника, предназначенная для оптимизации процесса программных вычислений. Процесс программных вычислений представляет собой отображение входных данных на выходные:

$$\text{Prog}: I_S \times I_d \to \text{Y},$$

Где : I_S - выходные статические данные в фиксированном временном сечении, до начала вычислений;

I_d - динамические (исходные) данные программы;

Y - выходные данные.

Процесс частичных вычислений преобразует (prog I_S) в b(prog*) вычислением всех данных.

Автоматическая генерация программ.

Теперь покажем возможность создания генераторов программ преобразующих исходные программы с использование метода частичных вычислений:

Метод частичных вычислений всегда порождает кончектную программу:

Out=

$$[\![source]\!]S\, input = [\![\text{int}]\!][source, input] = [\![[\![mix]\!][\text{int}, source]]\!]input = [\![t\,\text{arg}\,t]\!]input$$

Здесь: int-interpretator,

mix- процедура частичных вычислений.

Таким образом, процесс автоматической генерации программ с использованием метода частичных вычислений описывается далее последовательностью шагов.

1. Интерпретация исходного кода программы, написанной на языке S.

2. Преобразование исходной программы с использование методики частичных вычислений.

3. Генерация результирующий преобразований программы на языке L.

Выражение [target]=[mix] int, source часто называется первой проекцией футамуры [1]

Автором использовались алгоритмы оптимальных классификации которые основаны на технике частичных вычислений [2, 4, 5].

Пусть задано множество точек в пространстве и реализован алгоритм, определяющий принадлежность точки к определенному классу $K_t = A(P_t, R), t = \overline{1, e}$; R набор правил, определяющих метод классификации, в данной задаче функционал качества классификации [4]

Описание алгоритма классификации.

Алгоритм оптимальной классификации состоят из двух этапов и из последовательности некоторых операций. Разработаем процедуру построения вычислительно-эффективного метода классификации для заданных множеств входных параметров.

Для разработки вычислительно - эффективного метода классификации необходимо разработать алгоритмы оптимальной классификации.

- Разбиение заданного набора точек множество в соответствии с функционалом качества классификации;

-Определение принадлежности выбранной точки одному из классов $K_1, K_2, ..., K_l$;;

- Определение принадлежности выбранного множества точек класса.

В данной работе алгоритм построения оптимальной классификации представляет собой метод основанным на технике частичных вычислений и предназначенный для уменьшения объема вычислений времени выполнения алгоритма за счет увеличения объема вычислений на этапе компиляции.

Практическое повышения эффективности зависит от того как часто изменяется множество выходных параметров, т. к. каждое изменение приводит к необходимости повторного выполнения вычислительно – трудоемкой процедуры на этапах и кластерного анализа и оптимизации, что снижает общую эффективность системы в целом. Эффективность этих процедур-степень повышения быстродействия алгоритма, зависит от степени разбиение алгоритма на элементарные операции. В работе используется идея "крисп" алгоритмов кластерного анализа и оптимизации для фази случаев [4, 5, 6].

Шаг процедуры оптимизации любого уровня представляет собой объединение нескольких терминалных, либо нетерминальных символов

грамматики (подвражения), описывающий алгоритм классификации и замену его новым символом грамматики, который определяется алгоритмом оптимизации [8].

Объединение возможно и в случае, если все элементы подвражения вычислимы на этапе компиляции. В случае расположенных элементов такая операция имеет линейную вычислительную сложность и легко реализуема в виде простого алгоритма [3].

Элементарные операции используемые в оптимизации и кластеризации

Пусть заданы различные сущности, относящиеся к одному множеству и имеющие одинаковый набор атрибутов. Тогда возможно разработать набор элементарных операции в данном множестве разработка таких операций позволяет упростить разработку и описание алгоритмов взаимодействия таких сущностей и алгоритмов поиска оптимального значения минимизируеного функционала, аргументами которого является элементы множества параметров, содержащие те значения которые дают оптимальных классификации. Пусть задано множество точек в n-мерном пространстве признаков (атрибутов) S. Обозначим S^j - *j*-за размерность точки *S*. Отметим что различные размерности в пространстве могут иметь различную степень релевантность, и обозначим. Δ - пустое значение атрибута (размерности). Будем применять, когда значение атрибута не заполнено. [7]

Определим следующих операций, которые использованы при описании и алгоритмов классификации, и оптимизации, пусть $S_1, S_2 . \in S$

1. Пересечение случаев

$$S = S_1 \wedge S_2 \Leftrightarrow \begin{cases} s^j = S_1^j, if S_1^j = S_2^j \\ \Delta, \text{in other cases} \end{cases}$$

2. Объединение случаев

$$S = S_1 \Leftrightarrow \begin{cases} S^j = S_1^j \text{ if } S_1^j \neq \Delta, S_2^j = \Delta \\ S^j = S_2^j \text{ if } S_2^j \neq \Delta, S_1^j = \Delta \\ S^j = 0.5 \cdot S_1^j + 0.5 \cdot S_2^j \text{ if } S_1^j \neq, S_2^j \neq \Delta \\ \Delta, \text{in other cases} \end{cases}$$

3. Инверсия случая

$$S = S_1 \Leftrightarrow \begin{cases} S^j = S_1^j \text{ if } S_1^j \neq \Delta, S_2^j = \Delta \\ S^j = S_2^j \text{ if } S_2^j \neq \Delta, S_1^j = \Delta \\ S^j = 0.5 \cdot S_1^j + 0.5 \cdot S_2^j \text{ if } S_1^j \neq, S_2^j \neq \Delta \\ \Delta, \text{in other cases} \end{cases}$$

4. Нечеткий минимум

$$S = f\min(S_1, S_2) \Leftrightarrow S^j = \min(S_1^j, S_2^j)$$

5. Нечеткий максимум

$$S = f\max(S_1, S_2) \Leftrightarrow S^j = \max(S_1^j, S_2^j)$$

6. Нечеткая инверсия

$$S = fin\vee(S_1, S_2) \Leftrightarrow S^j = \begin{cases} 0, if, S_1^j > 1 \\ 1 - S_1^j \text{in other cases} \end{cases}$$

7. Близость

$$S = part(S_1, S_2, \alpha) \Leftrightarrow S^j = \alpha S_1^j + (1-2)S_2^j, \text{где } \alpha \in [0,1]$$

Таким образом, основная трудность в создании алгоритма заключается в выборе процедуры перебора синтаксического дерева, с целью определения выражений, значение которых вычисляются на стадии компиляции.

Выводы

В работе показана актуальность проблемы дальнейшего развития методов эффективных вычислений и их внедрения в системы обработки информации и реализации предлагаемого алгоритма, намечены пути дальнейшего совершенствования алгоритма.

Литература:

1. Futamura, Y. Partial Evalution of computation process-aan approach to a compler/systems, Computers, Contracts 2(5): 1971, 45-50.
2. Moharrami/ Sh/ International Journal of Applied Mathematics and Statistics, V, D10, 2010, P. 72-89
3. Гэри М., Джонсон Д. : Вычислительные машины и труднорешаемые задачи // М: Книга по Требованию, 2012, стр. 420
4. Зенкин А. И. , Керимов А. К., Задача построения оптимальных классификаций динамических обьектов М., ВЦ АН СССР 1985, стр. 20.
5. Керимов А. К., Давудова Р. И. Применение самоорганизующегося генетического алгоритма в одной задаче оптимальной классификаций // Известия НАНА. Сер. Физ-тех и мат. Наук. Т. XXV, 2005, №3, стр 227.
6. Керимов А.К., Давудова Р.И Эволюционный алгоритм для решения задачи автоматической классификации// Искусственный интеллект и принятие решений. Институт системного анализа РАН №4, 2009, стр, 74-79 (http://www.aidt.ru)
7. Керимов А.К., Давудова Р.И. Генетический алгоритм в задачах автоматической классификации. /Сборник докладов межд. конф. по

мягким вычислениям и измерениям (SCM’2006). Санкт-Петербург, 2006, 26-29 июня г. Т.1. с.250- 252.
8. Керимов А.К., Давудова Р.И., Програмная реализация эволюционного алгоритма решения одной задачи автоматической классификации// Международный журнал "Программные продукты и 15-18 (http://www.swsys.ru/), 2010.

İQTİSADİYYAT

UOT 338.48

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İXTİSASLAŞMIŞ TURİZM SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINA DAİR STRATEJİ YOL XƏRİTƏSİ

Ülfət Kamil oğlu ALIYEV

Qərbi Kaspi Universiteti
aliyevulfet1994@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə turizmin Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafı üçün starteji yol xəritəsi mühüm rolu qeyd olunmuşdur. Strateji Yol Xəritəsi nəzərdə tutulmuş müddətlər ərzində turizm sektorunun inkişafının dəstəklənməsi, beynəlxalq və yerli bazarlarda yüksəkkeyfiyyətli və rəqabətədavamlı turizm xidmətlərinin təmin edilməsidir.

Açar sözlər*:* Strateji Yol Xəritəsi, strateji baxış, turizm siyasəti

STRATEGIC MAP FOR THE DEVELOPMENT OF TOURISM INDUSTRY IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

The article highlights the important role of tourism in the development of specialized tourism industry in the Republic of Azerbaijan. The Strategic Roadmap aims to support the development of the tourism sector within the stipulated time, providing high quality and competitive tourism services in international and local markets.

Keywords: Strategic Roadmap, strategic review, tourism policy

СТРАТЕГИЧЕСКАЯ КАРТА РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АЗЕРБАЙДЖАН

РЕЗЮМЕ

В статье подчеркивается важная роль туризма в развитии специализированной туристической индустрии в Азербайджанской Республике. Стратегическая дорожная карта направлена на поддержку развития туристического сектора в установленные сроки, предоставляя высококачественные и конкурентоспособные туристические услуги на международном и местном рынках.

Ключевые слова: стратегическая дорожная карта, стратегический обзор, политика туризма.

"Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri"nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamına əsasən 8 əsas və 3 yardımçı olmaqla, 11 sektor üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatının təfsilatlı inkişaf planlarının işlənilməsi məqsədi ilə işçi qrup yaradılaraq, 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyasının və tədbirlər planının, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışın və 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışın hazırlanmasına dair müvafiq tapşırıqlar verilmişdir. Milli iqtisadiyyatın inkişaf strategiyasında prioritet istiqamətlərdən biri kimi ixtisaslaşmış turizmin müəyyənləşdirilməsi turizmin inkişafı istiqamətində görülən işlərin davamlılığına xidmət etməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının cəlbedici turizm məkanı kimi qabaqcıl mövqe tutmasına imkan yaradacaq, eyni zamanda, qarşılıqlı əlaqələrdən və mövcud turizm potensialından səmərəli istifadə edilməklə turizm sektorunun iştirakçıları arasında əməkdaşlığın inkişafına və Azərbaycanda turizm xidmətləri üzrə keyfiyyətin yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Strateji Yol Xəritəsi nəzərdə tutulmuş müddətlər ərzində turizm sektorunun inkişafının dəstəklənməsi, beynəlxalq və yerli bazarlarda yüksəkkeyfiyyətli və rəqabətədavamlı turizm xidmətlərinin təmin edilməsi, milli dəyərlərə uyğun turizm təcrübəsinin formalaşdırılması, müasir ideya və innovasiyalara əsaslanan yeni investisiya layihələrinin cəlb edilməsi və turizmin inkişafı ilə əlaqədar aidiyyəti orqanların qarşılıqlı koordinasiyası kimi tədbirləri özündə ehtiva edir.

Mövcud imkan və potensialdan səmərəli istifadə etməklə Azərbaycan 2025-ci ilədək həm regionda, həm də digər dünya ölkələri arasında cəlbedici turizm məkanlarından birinə çevriləcəkdir. 2025-ci ildən sonrakı dövr üzrə perspektiv isə Azərbaycanı dünyada turistlərin ən çox üstünlük verdikləri 20 turizm məkanından birinə çevirmək, mövcud turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə

göstəricilərinin maksimuma çatdırılmasını təmin etməkdir. Qeyd olunan məqsədlərə nail olmaq üçün hava əlaqəsinin və əlçatanlığın artırılması, çoxsaylı turizm növləri üzrə fiziki və sosial infrastrukturun və s. təkmilləşdirilməsi, yerli dəyərlərin beynəlxalq aləmdə uğurlu təbliği mühüm əhəmiyyət kəsb edir [1].

Azərbaycan, Şərqlə Qərbin qovuşmasında yerləşən müasir infrastrukturu və qədim zəngin tarixi abidələri olan paytaxt Bakı şəhərindən başlamaqla, ecazkar təbiətə və milli parklara malik regionları ilə məşhurdur. Ancaq təsadüfi deyildir ki, Bakı şəhəri Azərbaycanın qlobal turizm sektorundakı payının böyük bir hissəsinə sahibdir. Turizm üzrə məşhur internet portallarının məlumatına görə, ölkəyə gələn xarici turistlərin üstünlük verdikləri turizm mərkəzlərinin 75 faizi Bakıda yerləşir. Digər hissə isə gələcəkdə artımdan xəbər verən regional turizmin payına düşür [2].

Azərbaycan dünyanın, demək olar ki, hər bir ölkəsindən turistlər qəbul edir. Ölkənin turizm prioritetləri mövcud olan imkanlardan maksimum istifadə etməklə beş əsas mənbədən formalaşır:

- Azərbaycan (yerli turistlərin tələbatı);
- Türkiyə, İran, Gürcüstan və Rusiya da daxil olmaqla qonşu ölkələr;
- Səudiyyə Ərəbistanı, Bəhreyn, Küveyt, İraq, Oman, Qətər və Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri də daxil olmaqla Fars körfəzi regionu ölkələri;
- Qazaxıstan, Ukrayna və Özbəkistan da daxil olmaqla Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv ölkələr (MDB);
- Kanada, Çin, Avropa İttifaqı, Hindistan, Yaponiya, Cənubi Koreya və Amerika Birləşmiş Ştatları da daxil olmaqla kütləvi turizm ölkələri.

Azərbaycanda yerli turizm geniş yayılsa da, artım üçün ciddi imkanlar mövcuddur. Belə ki, 2015-ci ildə turizm məqsədilə ölkə daxilində 1,5-2 milyon Azərbaycan vətəndaşının səyahət etməsi bu göstəricinin növbəti illərdə də artan templə davam edəcəyini deməyə əsas verir.

Azərbaycanın turizm sektoruna xaricdən tələbat daha çox Gürcüstan, İran, Türkiyə və Rusiya kimi qonşu ölkələrdəndir və bu ölkələrin də hər birindən Azərbaycana 2015-ci ildə 100 min nəfərdən çox turist axını olmuşdur. Coğrafi yaxınlıq, ümumi mədəni dəyərlər və Azərbaycan əsilli əhalisinin olması bu ölkələrdən yüksək turist axınına səbəb olan amillərdəndir. Eyni zamanda, bu göstərici Azərbaycana qohum ziyarətinə gələn etnik azərbaycanlıları da əhatə edir. Ümumiyyətlə, dörd region ölkəsindən olan turist səfərləri üzrə Azərbaycan, ən əsas turizm mərkəzlərindən biri olmaqla, Gürcüstan və Türkiyənin başlıca rəqiblərindəndir. Bununla belə, Gürcüstandan Türkiyəyə gedən turistlərin sayı Gürcüstandan Azərbaycana gələn turistlərin sayından üç dəfə, İrandan Türkiyəyə gedən turistlərin sayı isə İrandan Azərbaycana gələn turistlərin sayından 10 dəfə çoxdur [4].

2009-2015-ci illər ərzində bəzi qonşu ölkələrdən Azərbaycana gələn xarici ölkə vətəndaşlarının sayında artım müşahidə edilmişdir. Belə ki, Türkiyədən

gələn ziyarətçilərin sayında 8 faiz, Rusiyadan gələn ziyarətçilərin sayında 2 faiz və Gürcüstandan gələn ziyarətçilərin sayında 1 faiz illik sabit artım tempi müşahidə olunmuşdur. Bununla belə, həmin illər ərzində İrandan Azərbaycana gələn ziyarətçilərin illik sabit artım tempində 12 faiz azalma əlavə araşdırma mövzusudur. Eynilə Türkiyə kimi, Azərbaycan da Gürcüstan, İran və Rusiya kimi ölkələrdən gələn turist sayı üzrə artım tempinin yüksəldilməsini hədəf kimi müəyyənləşdirərək, həmin ölkələrdən Azərbaycanın turizm sektorunda mühüm əhəmiyyət kəsb edən mədəni və irsi baxımdan yaxın olan turistlərin cəlb edilməsində maraqlı ola bilər. Vizanın əldə edilməsinin asanlığı, güclü biznes və mədəni əlaqələri, Avropanın üçüncü ən böyük hava limanı olan İstanbul Atatürk Hava Limanı ilə Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanı arasında müntəzəm və nisbətən uyğun qiymətə uçuşların olmasına görə Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı nöqteyi-nəzərindən Türkiyə də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, Rusiyada iki milyon, İranda on milyonlarla, Gürcüstanda isə yarım milyondan çox etnik azərbaycanlının yaşadığını nəzərə aldıqda, gələcək illərdə qonşu ölkələrdən daha çox turist cəlbetmə potensialının olduğunu görmək mümkündür.

Körfəz regionu, MDB üzvü olan Orta Asiya ölkələri və digər kütləvi turizm mənbələrinin hər birindən Azərbaycana 2014-cü ildə 20000 nəfərdən az turist gəlmişdir. Lakin bu cür tələb bazarlarından hər biri Azərbaycanda turizm sektorunun genişləndirilməsi baxımından unikal imkanlar təklif edir. Belə ki, kütləvi turizm ölkələri blokundan 2014-cü ildə xaricə ümumilikdə 450-500 milyon turist səfəri olmuş və bu cür ölkədən gedən turistlərin ümumi sayında illik 4,2 faiz artım müşahidə edilmişdir. Beləliklə, bu bazarda böyük paya malik olmaq Azərbaycanın turizm sektoruna ciddi töhfə verə bilər.

Körfəz regionu ölkələrinin vətəndaşları üçün hava limanında viza rəsmiləşdirməsi təcrübəsinin tətbiqinə başlanıldıqdan sonra həmin ölkələrdən Azərbaycana gələn turistlərin sayında ciddi artım müşahidə edilmişdir. Məsələn, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərindən gələnlərin sayı 2014-cü ildə 821 nəfər olduğu halda, 2016-cı ilin doqquz ayında 38931 nəfərədək artmışdır. Bundan əlavə, İraqdan gələn turistlərin sayında son dövrlərdə müşahidə olunan artımı da qeyd etmək olar. Bu trend Qərbdə yerləşən bir çox inkişaf etmiş turizm məntəqələrinə nisbətən yaxın məsafədə yerləşən Azərbaycan üçün belə bazar potensialının olduğunu göstərir [3].

Bununla belə, bir sıra ümumi ənənələrə, tarixi və mədəni cəhətlərə malik olan regionların bir çox ölkələri üçün Azərbaycan ixtisaslaşmış turizmdə (ən çox tələbatın olduğu sahə) mərkəz rolunu oynaya bilər. MDB ölkələri də Azərbaycan üçün buna bənzər unikal imkanlar təklif edir. MDB ölkələri ilə Azərbaycanı bir çox ortaq tarixi-mədəni dəyərlərin birləşdirməsi, Azərbaycanın turizm təklifləri barədə həmin ölkə vətəndaşları daha yaxşı məlumatlandırıldığı

təqdirdə, ölkəyə çoxlu sayda potensial turistlərin cəlb edilməsinə səbəb ola bilər.

Əsas əhali mərkəzləri Azərbaycan üçün mühüm turizm tələbi məkanlarıdır. Belə ki, Heydər Əliyev Beynəlxalq Hava Limanından Körfəz regionuna, Asiya və Avropanın 26 əsas şəhərinə uçuş məsafəsi qısamüddətlidir. Hazırda Bakı bu şəhərlərdən mümkün turist sayı, ümumilikdə, 60 milyona yaxın olan 13-ü ilə birbaşa hava əlaqəsinə malikdir. Hava yolu ilə bir saatdan az məsafədə yerləşən İranın Təbriz şəhəri də daxil olmaqla, digər 13 şəhərlə hava əlaqəsinin qurulması qısa uçuş məsafəsində yaşayan 30 milyon insanın da cəlb edilməsinə səbəb ola bilər.

Bundan əlavə, İranda Təbriz və Ərdəbil, Rusiyada Mahaçqala, Gürcüstanda Tbilisi kimi dörd əsas metropolis şəhər Bakıdan avtomobillə təxminən yeddi saatlıq məsafədə yerləşir. Bu dörd metropolis şəhərin əhalisi, ümumilikdə, 3,7 milyon nəfərdir və onlar Azərbaycan üçün potensial turistlər hesab edilə bilərlər.

2020-ci ilədək strateji baxış Bakının tamamilə əsas turizm məkanına çevrilməsinə, ölkə üzrə turizm potensialının reallaşdırılmasına, turizm sənayesinin inkişafı məqsədilə əlverişli mühitin və infrastrukturun formalaşdırılmasına, eləcə də turistlərin məmnunluq səviyyəsinin artırılmasına nail olmaqdır.

2020-ci ilədək dövrdə Bakı şəhərinin mövcud mədəni-tarixi abidələrinin və müasir infrastrukturunun daha səmərəli istifadəsi və bununla bağlı aparılacaq təbliğat-təşviqat tədbirlərinin daha məqsədyönlü təşkili məqsədilə şəhərin brendinq və marketinqinin idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi, müxtəlif seqmentlərə daxil olan turist maraqlarının qarşılanması məqsədilə viza verilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi, sürətləndirilməsi, eləcə də hava əlaqəsinin təkmilləşdirilməsi kimi dəstək tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə ölkə üzrə əlverişli mühitin formalaşdırılması, regional turizmin inkişafı məqsədilə regionlarda müxtəlif turizm növlərinin inkişafı və bunun üçün lazımi şəraitin yaradılması, turistlərin məmnunluğunun artırılması və daha keyfiyyətli turizm sisteminin yaradılması üçün təhsil proqramlarına investisiya qoyuluşu və turizm sektorunda standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir.

2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxış Azərbaycanın həm region ölkələri arasında, həm də digər dünya ölkələri arasında cəlbedici turizm məkanlarından birinə çevrilməsinə nail olmaqdır.

2025-ci ilə qədər Azərbaycanda brendinq və marketinq tədbirlərinin həyata keçirilməsi, hava və quru yolları əlaqələrinin inkişafı, infrastrukturun yaxşılaşdırılması, turizm mərkəzlərinin və onların fəaliyyətinin, eləcə də sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi və turizm sahəsində peşə təhsili istiqamətində bu baxış üzrə əsas nailiyyətlər əldə edilmiş olacaqdır. Bu müddət ərzində turizm sahəsində prioritetlər arasında tarazlı inkişafın təmin olunması əsas məqsəddir.

Tarazlı inkişaf yanaşması həm Bakının potensialının reallaşdırılmasına, həm də regionlar üzrə turizm sektoruna investisiya qoyuluşuna (bununla da şəhər, sağlamlıq, qış və ekoloji turizm kimi sahələrdən başqa, dini, kruiz və çimərlik turizmi də daxil olmaqla müxtəlif turizm növlərinin inkişafına) səbəb olacaqdır. Bu investisiyalar 2020-ci ilədək bu Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş prioritetlərin həyata keçirilməsini, o cümlədən təsirləri 2025-ci ilədək uzunmüddətli dövrü əhatə edəcək təşəbbüslərin icrasını da ehtiva edəcəkdir. Bu, Azərbaycanda beynəlxalq turizmi genişləndirməyə və ümumi daxili məhsulda turizm gəlirlərinin payını artırmağa şərait yaradacaqdır. Bu istiqamətdə məqsədlərə nail olmaq üçün prioritet olaraq müəyyən edilmiş regionlarda brendinq və marketinq tədbirlərini həyata keçirmək məqsədilə Milli Turizm Təbliğat Bürosunun nəzdində şəhər büroları təsis ediləcəkdir. Bürolar daha çox yerli və xarici turistlərin cəlb edilməsinə və onların Azərbaycana olan səfərlərinin tezliyinin artırılmasına kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı
2. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi
3. Ə.Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005.
4. “Lonely Planet” və “Trip Advisor” internet səhifələrinin məlumatlarına əsasən

UOT 33

TALENT MANAGEMENT AS AN INCREASING FACTOR OF MODERN ORGANIZTION EFFICIENCY

Sabina Aslan ISAYEVA

Western Caspian University
Co-founder of IntellCall LLC

s.a.isayeva@gmail.com

ABSTRACT

In this article is considered one of the vital topics - talent management. Marked real problems, recruitment, retention, motivation and development of talent in the company. However, in order to implement all these above features, you must clearly understand who has the talent, and why is it needed company. In today's HR community, talent management is seen as a new stage of human resources management that meets the requirements of modern business. With effective talent management, the company has the opportunity to achieve good results, «working on their future».

Keywords: HR community, talent management, talent, human resources, companies, human resources, skills, specialist, personnel development.

MÜASİR TƏŞKİLAT SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTAN AMİLİ OLARAQ İSTEDAD İDƏRƏÇİLİYİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə aktual mövzulardan biri - istedad idarəçiliyi müzakirə olunur. Şirkətdə istedadların cəlb edilməsi, saxlanılması, həvəsləndirilməsi və inkişaf etdirilməsinin real problemləri müəyyənləşdirilir. Ancaq yuxarıda göstərilən bütün funksiyaları yerinə yetirmək üçün istedadın kim olduğunu və şirkətin nəyə ehtiyac duyduğunu aydın şəkildə anlamaq lazımdır. Müasir HR cəmiyyətində istedad idarəetməsi müasir iş tələblərinə cavab verən insan resurslarının idarə edilməsində yeni bir mərhələ kimi görülür. Effektiv istedad rəhbərliyi ilə şirkət yüksək nəticələr əldə etmək üçün unikal bir fürsətə sahibdir, "gələcəyiniz üçün çalışırıq"

Açar sözlər: HR-cəmiyyət, istedad menecmenti, istedadlı işçi, şirkətin insan resursları, kadr menecmenti, mütəxəssis ixtisasları, kadr inkişafı

УПРАВЛЕНИЕ ТАЛАНТАМИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

РЕЗЮМЕ

В рамках данной статьи рассматривается одна из актуальных тем – управление талантами. Обозначены реальные проблемы привлечения, удержания, мотивации и развития талантов в компании. Но для того чтобы осуществлять все вышеперечисленные функции, необходимо четко понимать кто есть талант, и зачем он нужен компании. В современном HR-сообществе управление талантами рассматривается как новая ступень управления человеческими ресурсами, которая отвечает современным требованиям бизнеса. При эффективном управлении талантами компания имеет уникальную возможность достижения высоких результатов, «работая на свое будущее».

Ключевые слова: HR-сообщество, управление талантами, талантливый сотрудник, кадровые ресурсыкомпании, управление персоналом, квалификация специалиста, развитие персонала.

“Recently, I was asked if I was going to fire an employee who made a mistake that cost the company $600,000. No, I replied, I just spent $600,000 training him. Why would I want somebody to hire his experience?” – Thomas John Watson Sr., IBM

Today, during the Internet, computerization, informatization and many other phenomena, human resources are becoming increasingly important for the company. Efficient technology, tangible assets and technology are the definetions of a firm's competitiveness in industrial society.

Over time, unknown early technology almost any new product on the market will become apparent and competitors will start copying it or create substitute products for it and the product will already lose its uniqueness and will cease to be a competitive advantage. But for successful development and for victory in the competition, companies need new methods, so today the staff is becoming an ever-increasing strategic resource of the organization.

Thus, when a company attaches increasing importance employees, then, respectively, the value of such a phenomenon as talent increases. It follows that now one of the main tasks in management is the identification of talented, gifted and outstanding employees who are especially useful for the company. First of all, the presence of such employees and their skillful management can become a huge additional competitive advantage for the company, as well as these employees can become a leading factor in maintaining the integrity of the

human potential of the company and the quality of the goods. Also necessary is not only the search and availability, but also the retention of talented employees in the organization.

This professional term has become popular in HR since the late 90s, when high-tech companies began to wage the “war for talents”. [7, p.1]. “However, O'Reilly and Pfeffer noted the following:

“Companies that set their minds on a “war for talent” may attribute too much value to outsiders and belittle talent that the company already has at their disposal.” One should adhere to an approach that emphasizes the ability of each person to succeed and, therefore, places emphasis on “achieving extraordinary results by ordinary people.” Pfeffer warned that the war for talents is a false metaphor because it overlooks the fact that teams often work much more efficiently than simple groups of people”.

Used this term to name the changes in the field of HR management, which made the "emphasis on the management of human potential or talent." This term was coined by David Watkins, and appeared in print in 1998. However, the relationship between staff development and the effective work of the organization was established back in the 1970s. Talent management is part of the evolution of measuring technology for talent.

Currently there is no unambiguous definition of the term “Talent”. There are two basic understandings:

1. All employees are considered talented, but the speed of their development may be different, and the necessary tools for their development will depend on this:
2. Talent is considered only a certain group of workers with certain experience, skills and abilities (competencies).

One of the serious problems of the development of most companies is the lack of highly qualified management. The reason lies on the surface - good specialists simply do not have time to grow. You can solve this problem by implementing a talent management system in your organization.

Talent management is a business-oriented process aimed at attracting, managing, developing and retaining key employees of the company. The term "talent management" for different organizations may have different meanings. Someone can talk about employees with special potential, and for someone this phrase can mean "personnel management of the entire company."

According to Michael Armstrong talent management begins with a business strategy and what it means in terms of the organization’s need for talented people [1, p.205]. Ultimately, the goal of talent management is to create and maintain a talent pool consisting of skilled, enthusiastic, and committed employees.

Talent management is the process of integrating talent into a business in order to reduce costs and risks, improve hiring quality, and increase business efficiency.

Talent management can also be defined as a system of processes and practices aimed at attracting, managing, developing, motivating and retaining “key (talented) employees” [10, p.18]. In order for Talent Management to be effective and sustainable for a long time, it must become an integral component of the corporate culture at all hierarchical levels of the organization.

The main goal of Talent Management is to contribute to the formation of the company as a highly efficient and viable organization, with the dominance of the qualities of a rapid response and a clear fit to business goals.

In talent management, several related components can be distinguished:

- Talent Demand
- Attraction
- Recruiting Strategy
- Development
- Perfomance Management
- Succession & Career Planning
- Rewarding
- Retention

In traditional HR-organizations, the talent management process is developed and managed quite separated - each of the listed components is considered in isolation from the rest. Through the integration of its constituent components, companies seek to transform this process into a unique and powerful mechanism for achieving dominant business goals. Key aspects of integration may vary depending on the underlying business goals that it focuses on. Thus, the main objective should also be integrated into this process.

The search for talent can be carried out both on the domestic and foreign labor market [3, p.108; 3, p.207]. Searching on the foreign market involves conducting contests, interviews and exams with potential employees of the organization who have come to you from the outside. Searching for “talents” in the foreign market can be much easier due to the fact that the choice there is much greater than in the domestic market [16, p.209]. The domestic market is the organization itself, its employees. Career growth implies that a company employee can take any higher place at the moment when it is vacated, but often it lacks professional qualities for this. Then you have to turn to candidates from the foreign market.

With proper personnel management, you must always have a talent pool to fill key positions in the company. At the same time, planning should go forward several years. Indeed, sometimes raising a young “talent” to the level

of a certain key position can take a lot of time. Mandatory components of the talent management process:

- information and PR - involves an advertising and information campaign to attract potential "talents";
- the process of selecting and evaluating candidates - as soon as potential "talents" are involved, their selection begins, so that the company remains truly the best;
- employee development programs - this is a set of measures to develop the key skills of your employees that are necessary for the most effective implementation of the task;
- career planning “Talents” in the organization - as mentioned above, the planning of the personnel reserve should go ahead by several years;
- the implementation of appointments / promotions - is the result of the implementation of the talent development program: as soon as the “talent” reaches a certain level, it is, if possible, promoted further along the career ladder and again proceeds to its further development.

Why it is necessary to retain talent and how to do it

Planning measures for the development and retention of employees is associated with the approval of the project budget. Moreover, investments are not limited to the cost of training. By investing in the professional development of key employees, the company increases their value in the market, which means that their competitors are also attracting more attention. Therefore, observing the professional growth of employees, it is necessary to monitor their “value” in the market and, accordingly, build an individual motivation scheme [8, p.273]. When developing such schemes, you need to understand what exactly motivates these employees to stay in the company. Each employee has his own motivation, and you need to know it in order to skillfully manage. Despite the large number of recommendations for retaining talent, we must remember that there is no universal way. Motivation techniques for valuable employees should be developed at all levels of the organization, often reviewed and adjusted.

Of course, the head of the company would like to engage in continuous training of all his employees, but in reality he is limited in resources. Therefore, it is worthwhile to soberly assess the organization’s ability to develop its own talents, but you should not save on this. First of all, the implementation of a talent development program will require cash and employee time. The first is necessary to pay for teachers, software, and other means of employee development. Well, the employees themselves most often cannot learn on the job, which means they will have to sacrifice their work time.

Stages of introducing a new talent management system in an organization.

1. Definition of key positions in the organization;

2. Search for “talents” for key positions in the domestic and foreign labor markets;
3. Drawing up a talent development program and allocation of resources for it;
4. Implementation of “talent” development programs;
5. Continuous monitoring and evaluation of the implementation of development programs and their adjustment if necessary.

Assessment of the effectiveness of the talent management system by significant indicators, process optimization

There are several methods for evaluating the effectiveness of a talent development program in an organization. To begin with, you can determine, if possible, how much more efficiently a particular employee or unit in which he is a member has begun to work. For example, you can compare the sales plan before and after the implementation of the “talent” development program and thus verify its success.

This is the easiest and most effective way, but there are other options. For example, you can conduct a survey of heads of departments on whether “talents” really began to work better after participating in a development program. For the “talents" themselves, testing can be done to determine how they learned the program.

After an assessment is given to the “talent” development program, we can proceed to the optimization of processes. This involves the redistribution of resources available in the organization for a specific development program. In this regard, its financing may be increased or decreased, the terms of its implementation may be changed. Also, some “talents” that could not succeed in the development program may be excluded from the program.

Thus, the basic definitions and descriptions of Talent Management as a new and rapidly developing discipline are rapidly changing and improving.

Currently, there are many works on the topic of talent management. For the West, this system seems quite effective and universally implemented. In Azerbaijan, talent management is most fully defined by those companies that are directly involved in its implementation and development, as a rule, these are mainly Azerbaijan divisions of international companies.

Talent management is on the list of the most requested topics of the Boston Consulting Group poll for the 4th consecutive year. Moreover, up to now 60% of companies lack solutions in the development of this area. 1/3 of the respondents have no strategy at all, and only 2% have it. Well, if you dig even deeper, it turns out that only 30-40% of companies structured the work of managing hired geniuses. And few people are actively engaged in the search for talents at the international level. (PWC study)

Moreover, despite the loud statements “people are our main resource”, leaders devote very little time and effort to the problem of managing talents and stars. CEOs and CEOs, on average, devote only 9 days a year to training and developing talented employees. In comparison, more advanced companies spend at least 20 business days on events of this kind

In addition, of course, there are certain problems associated with talent management: Managing talents is more interesting, but usually they are quite complex and requiring attention employees.

According to statistics, only 20-30% of managers, leaders are ready to take potential (talented) employees into their team. The rest want to see "their copy" but weaker.

Characteristics of talented employees:

Talent is aware:

- knows the main trends of the labor market;
- goes the way that not only the company chooses him, but he chooses the company;
- pays attention to whether its values coincide with the values of the company;
- when choosing a company pays attention to further opportunities;
- It is important for them to know who will be their leader and what can be learned from him.

Talent can be a double-edged sword

- High efficiency, but big requests;
- They quickly get bored;
- They are often annoyed by colleagues (less talented);
- Restless innovators - they are driven by dissatisfaction with the routine (well - not always enough) and a kind of laziness (isn’t it faster);
- They need high goals (in addition to financial aspects) as a motivation;
- More temperament, because they are not indifferent. They take everything at their own expense.

Talent is demanding

Seeks:

- To personal growth;
- To a constant forward movement;
- Everywhere to catch;
- To meaningfulness and result;
- To action and choice;
- To self-esteem;
- To ease.

Many companies are not ready to implement a talent management system, primarily because the impact of talent development efforts is not so easy to

measure. It takes years to achieve results. As a result, there is still no clear statistics and observations in systematic approaches to working with talents. When searching for candidates to fill key positions, companies are more oriented to the external labor market, since it is often cheaper to get a ready-made specialist from the market with established skills, abilities and certain experience than to invest time and money in existing employees. Moreover, there is always the possibility that a well-trained employee who has received a certain amount of knowledge and experience will go to a more comfortable place of work.

Companies should understand that by spending large funds on the development of their own employees and implementing programs for the formation and management of the personnel reserve, promoting their own employees, the company will achieve cost reduction, increase the level of motivation of reservists, as well as increase the efficiency of their activities.

For practitioners, there is no unequivocal understanding of the value of talent management; each organization under "talents" understands different things: someone considers individual employees with a particularly pronounced potential, and someone talks about the staff as a whole; some companies claim that “talent” is the abilities given to a person at birth, other organizations consider this to be experience acquired over time.

From the point of view of business processes of companies, the current situation in the field of talent management is characterized by the fact that talented employees are an important asset for solving market problems of companies, as well as an inaccessible resource, and it is necessary to deal with their motivation and development. The method of a detailed approach to the search, selection, motivation, training, development, retention and promotion of an employee on the career ladder is very useful for the effective work of the company.

Today, the talent management strategy is focused on developing the potential of employees. The talent management system can play the role of a tool for optimizing the performance of the employee and the entire company. To develop a specific strategy, a frequent “talent review” is required.

When introducing a talent management system, it is important to start it with a strategic process. When choosing an employee, all factors must be taken into account, since any shortcoming is quite expensive for any company. One of the signs of talent is the ability to grow and develop, therefore, when evaluating an employee, it is important to consider both the current level of competencies and future potential. Any employee is an object of development and training that requires investment, and you need to invest in weekend employees who show effective results.

Bibliography:

1. Essential Human Resource Management Practice, Michael Armstrong (http://vcm.qums.ac.ir/Portal/file/?182900/%D9%83%D8%AA%D8%A7%D8%A8-human-resource-management-practice.pdf)
2. Managing Talented People, Alan Robertson, Graham Abbey (http://ebookpedia.co/a856e8/managing-talented-people-by-alan-robertson-graham-abbey.pdf)
3. PwC Express Research 2013: talent and value proposition management for an employee (https://docplayer.ru/46525610-Pwc-ekspress-issledova-nie-2013-upravlenie-talantami-i-cennostnym-predlozheniem-dlya-sotrud-nika.html)
4. Talent on Demand: Managing Talent in an Age of Uncertainty, Peter Cap-pelli (https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/hrm.20308)
5. The War for Talent, Ed Michaels, Helen Handfield-Jones, Beth Axelrod (https://books.google.az/books?id=simZCd_YUC4C&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false)
6. The Essential of Drucker, Peter F. Drucker (https://epdf.pub/the-essential-drucker.html)
7. Hidden Value: How Great Companies Achieve Extraordinary Results with Ordinary People, Charles A. O'Reilly, Jeffrey Pfeffer (https://www.crarj.adm.br/publicacoes/textos_classicos/HIDDEN_VALUE/files/assets/common/downloads/Hidden_Value.pdf)
8. The McKinsey Quarterly: The Online Journal of McKinsey & Co. (http://www.executivesondemand.net/managementsourcing/images/stories/artigos_pdf/gestao/The_war_for_talent.pdf)

UOT 33

MÜASİR İQTİSADİ ŞƏRAİTDƏ İQTİSADİ ARTIMIN STİMULLAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Mahir Tapdıq oğlu ABBASZADƏ

AMEA İqtisadiyyat İnstitunun doktorantı
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

XÜLASƏ

Məqalədə müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadi artımın stimullaşdırılması məsələlərinə baxılmışdır. Beynəlxalq təcrübə onu göstərir ki, hər bir ölkədə iqtisadi artımın təmin olunması istiqamətində davamlı olaraq səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Məhz iqtisadi artımın davamlı olması aktual məsələlərdən hesab olunur. Məqalədə müasir iqtisadi artımın əsas xüsusiyyətləri geniş tədqiq olunmuşdur. Təhlil göstərir ki, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində iqtisadi inkişafın təmin olunması vacibdir. Bundan başqa məqalədə mövcud problemlər müəyyənləşdirilmiş, onların həlli istiqamətində təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür

Açar sözlər: ümumi daxili məhsul, iqtisadi artım, ixrac imkanı, inteqrasiya, qloballaşma, iqtisadiyyat

ВОПРОСЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы стимулирования экономического роста в современных экономических условиях. Международный опыт показывает, что каждой стране необходимо принимать эффективные меры для обеспечения экономического роста. Важно, чтобы устойчивый экономический рост был актуален. В статье рассматриваются ключевые особенности современного экономического роста. Анализ показывает, что важно обеспечить экономическое развитие во всех отраслях народного хозяйства. В статье выявляются существующие проблемы и предлагаются предложения и решения для их решения.

Ключевые слова: валовой внутренний продукт, экономический рост, экспорт, интеграция, глобализация, экономика

THE ISSUES OF STIMULATION OF ECONOMIC GROWTH IN THE MODERN ECONOMIC CONDITIONS

ABSTRACK

The article addresses the issues of stimulating economic growth in modern economic conditions. International experience shows that it is imperative for each country to take effective measures to ensure economic growth. It is important that sustainable economic growth is topical. The article examines the key features of modern economic growth. The analysis shows that it is important to ensure economic development in all sectors of the national economy. In addition, the article identifies existing problems and offers suggestions and solutions for their solution.

Keywords: gross domestic product, economic growth, export opportunity, integration, globalisation, economy

Son illər bütün dünyada iqtisadi artımın təmin olunması, davamlı olaraq iqtisadi inkişafın həyata keçirilməsi zəruri hesab olunur. İqtisadi artımın səciyyəsi və dinamikası siyasətçilərin və iqtisadçıların diqqətini daima cəlb etmişdir. Ölkənin iqtisadi həyatı, onun perspektivləri bu artımın dinamikasına və inkişafına aid gedən proseslərdən, milli iqtisadiyyatda aparılan struktur islahatlardan birbaşa asılıdır.

İqtisadi nəzəriyyə iqtisadi artımın bir sıra tsikllərini müəyyən etmişdir, onların sırasında uzundalğalı tsikllər daha böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu tsikllər iqtisadi fəallığın uzunmüddətli 50 illik dövrünü əhatə edən rəqsləri ifadə edir və "Kondratyev tsiklləri" (rus iqtisadçısı Nikolay Kondratyevin adı ilə bağlıdır) adını qazanmışdır; normal, yaxud 8-12 ili əhatə edən sənaye tsiklləri və 3-4 ili əhatə edən kiçik tsikllər, yaxud "Kitçin tsiklləri" (onları icad etmiş amerika alimin adıdır) formasında olur. Bu müddət əsas vəsaitlərin tam yeniləşdirilməsi üçün tələb olunan dövrü əhatə edir. İlk tsikllərdə 4 faza və iki nöqtə qeyd olunur: enmə, depressiya, canlanma və istehsal artımı fazaları və pik nöqtəsi və enmə nöqtəsi ayrı-ayrı ölkələrdə mövcud istehsal amilləri və inkişaf şərtləri, həmçinin onların müxtəlif kombinasiyası həmin ölkələrin iqtisadi inkişafını konkret bir nöqteyi-nəzərdən qiymətləndirməyə imkan vermir. Bunun üçün elmi ədəbiyyatda bir sıra göstəricilərdən istifadə edilir [1, s.157]:

- adambaşına düşən ÜDM (ümumi daxili məhsul), ya da MG (milli gəlir);
- milli iqtisadiyyatın sahə strukturu;
- adambaşına düşən əsas məhsul növlərinin istehsalı (ayrı-ayrı ölkələrin inkişaf səviyyəsi);
- əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyəti;
- iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi – tarixi anlayışdır. Milli iqtisadiyyatın və dünya birliyinin hər mərhələsi, əsas göstəricilərin tərkibinə müəyyən dəyişiklikləri daxil edir.

İqtisadi artımın səviyyəsini təhlil edərək, aparıcı göstərici kimi adambaşına düşən ÜDM çıxış edir. Bu göstərici, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə dair beynəlxalq təsnifatın əsasını qoymuşdur. Belə ki, 90-cı illərin ortalarında inkişaf etmiş ölkələrin sıralarına ildə adambaşına düşən ÜDM-in 6-7 min ABŞ dolları və ondan çox miqdarda paya malik olan ölkələri aid edirdilər.

Bəzi inkişaf edən ölkələrdə (məsələn, Səudiyyə Ərəbistanında) ÜDM-in adambaşına düşən payı çox yüksək səviyyədədir, ancaq başqa göstəricilərin cəminə görə (iqtisadiyyatın sahə strukturu, adambaşına düşən əsas məhsulların istehsal payı və s.) bu ölkələr inkişaf etmiş ölkələrin sırasına daxil edilə bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi səmərəlilik göstəriciləri ən böyük dərəcədə iqtisadi inkişafı səciyyələndirir, çünki birbaşa ya dolayısı ilə ölkənin əsas və dövriyyə kapitalını, əmək ehtiyatlarının vəziyyətini, keyfiyyətini və səviyyəsini əks etdirir.

Bu kiçik həcmli qrupun göstəricilərinin hesablanma metodikasına və təfsilatlı sadalanmasına diqqət yetirmədən, onlardan əsas olanları qeyd edə bilərik:

- əmək məhsuldarlığı (ümumiyyətlə sənaye və kənd təsərrüfatı üzrə, ayrı-ayrı sahələr və istehsal növlərinə görə);
- ÜDM-in ya da konkret məhsulun bir vahidinin kapital tutumluğu;
- əsas vəsaitlərin bir vahidindən olan fondverimi;
- ÜDM-in ya da konkret məhsulun bir vahidinin materialtutumluğu.

Son illər xüsusi tədqiqatlarda və statistik məlumatlarda Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) tərtib etdiyi müqayisəli rəqabətədavamlılıq göstəriciləri daha geniş istifadə edilir. Bu göstəricilər sistemi ölkələrin emal sənayesində olan məsrəf və qiymətlərin müqayisəsi üçün yaradılıb və ən çox inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq ortaşəkilli indikatorlarının əsasında hesablanır. Onlar 5 növdədir:

- əmək haqqına çəkilən xərclər (məhsul vahidinə hesablanır);
- iş qüvvəsinə çəkilmiş normalaşdırılmış xüsusi xərclər (məhsul vahidinə hesablanır), yəni bir insan / saata buraxılmış məhsul;
- əlavə edilmiş dəyərin ünsürləri üzrə tam xüsusi xərclərin səviyyəsi, yəni bütün ilkin istehsal faktorların xüsusi xərclərinin göstəriciləri;
- sənayenin topdansatış qiymətlərinin müqayisəli səviyyəsi;
- sənaye mallarının ixrac qiymətlərinin müqayisəli səviyyəsi.

Əlbəttə, bu sistem də ölkənin iqtisadi səmərəliliyini tam səciyyələndirə bilməz, lakin onun bir tərəfi – beynəlxalq səviyyədə rəqabətədavamlılığı – kifayət qədər dəqiq əks edə bilir.

İqtisadi artım iqtisadi inkişafın tərkib hissəsidir. O, öz əksini real ÜDM-in həm mütləq, həm adambaşına düşən göstəricisində tapır. Sürətli, ya da əksinə

sıfırla və hətta mənfi iqtisadi artım heç də həmişə sürətli iqtisadi inkişaf barədə, ya durğunluq haqqında və yaxud iqtisadi deqradasiya barədə xəbər vermir. Buna bir neçə misal gətirmək olar. Ölkə iqtisadiyyatında struktur dəyişikliklər, dəyişilməz və enən tələbin sayəsində bir növlü məhsulların buraxılışının bir səviyyədə dayanması, ya ixtisar olunması digər növ məhsulların sürətli artımı ilə müşahidə oluna bilər. Belə ki, ABŞ-da 80-ci illərdə poladın, kənd təsərrüfatı məhsullarının, yüngül avtomobillərin istehsalı artmırdı, amma, eyni zamanda mürəkkəb məmulatların, məsələn fərdi kompüterlərin buraxılışı artırdı. Lakin kompüterlərin kəmiyyət artımı onların istehsalatının başqa tərəflərini əks etdirmirdi: fərdi kompüterlərin 1981-1988-ci illərdə satışı sayca 1.1 mln. ədəddən 9.5 mln. ədədə qədər, maya dəyərinə görə isə 3.1 mlrd. ABŞ dollarından 27.7 mlrd. ABŞ dollara qədər artmışdır, dollar özü isə bu müddətdə 25% ucuzlaşmışdır. Beləliklə, fərdi kompüterlər ucuzlaşırdı, baxmayaraq ki, onların keyfiyyəti və texniki parametrləri artırdı. İqtisadi artımın kompleks göstəricisini – ÜDM-i hesablayaraq yuxarıda qeyd edilmiş məqamlar ABŞ-ın iqtisadi inkişafın dinamikasının tam şəkildə əks edirilməməsinə gətirmişdir.

Bununla yanaşı bütün mövcud nöqsanları olmaqla iqtisadi artım göstəricisi iqtisadi inkişafın ən çox istifadə edilən meyarı kimi qalmaqdadır. İqtisadi artım həm fiziki (fiziki artım), həm də dəyər ölçüsündə hesablana bilər. Birinci üsul daha etibarlıdır (çünki, o inflyasiyanın təsirini istisna edir), lakin, universal deyil (iqtisadi artım templərinin hesablanması zamanı müxtəlif məmulatların istehsalı üçün ümumi göstəricini müəyyən etmək çətindir). İkinci üsul daha çox istifadə edilir, ancaq onun inflyasiyadan tam şəkildə “təmizlənməsi” həmişə mümkün olmur. Düzdür, bir çox ölkələrin statistikasında makroiqtisadi artım iqtisadiyyat üçün ən çox tələb olunan malların istehsal artımının əsasında ölçülür [2, s.159].

Makroiqtisadiyyat səviyyəsində iqtisadi artım dinamikasının aparıcı göstəriciləri aşağıdakılardır:

- ÜDM-in və MG-in həcm artımı;
- adambaşına düşən ÜDM-in və MG-in artım templəri;
- sənaye istehsalının artım templəri ümumi şəkildə, əsas sahələr üzrə və adambaşına görə.

Ümumiyyətlə, iqtisadi elmi ədəbiyyatlarda dinamikanın hesablanması üçün artım, artım templəri və çoxalma templəri əmsalları istifadə edilir. Artım əmsalı - X aşağıdakı düsturla hesablanır:

$X= T_1/T_0$

Burada: T_1 və T_0 – müqayisə edilən və tədqiq edilən dövrlər üzrə göstəricilərdir.

Artım tempi artım əmsalının 100 vurulmasına bərabərdir. Çoxalma tempi artım tempindən 100 çıxılmasına bərabərdir. Lakin təcrübədə artım tempi çox hallarda çoxalma tempi kimi başa düşülür.

İqtisadi artımın amilləri qarşılıqlı əlaqədədir. Belə ki, əla işləyən təsərrüfat mexanizmi şəraitində qabiliyyətli sahibkarın idarəçiliyi altında müasir avadanlığın işçilər tərəfindən istifadəsi əməyi artıq dərəcədə məhsuldar edir. Ona görə bu və ya digər iqtisadi artım amilinin xüsusi çəkisini müəyyən etmək olduqca çətindir. Bundan başqa bütün bu iri amillər kompleks səciyyə daşıyır, çoxlu xırda ünsürlərdən ibarətdir və bunun nəticəsində həmin amilləri yenidən qruplaşdırmaq mümkün olur. Belə ki, xarici və daxili iqtisadi ünsürlərə görə xarici və daxili amilləri qeyd etmək olar (məsələn, kapital növləri xaricdən gələnə və daxildə yaradılana bölünür). Həmçinin, faktorların artım (kəmiyyət ya keyfiyyətinə görə) xarakterindən asılı olaraq aşağıdakı ekstensiv amillərə bölünür [3, s.208]:

- cari texnologiyaların səviyyəsini saxlamaq şərti ilə investisiyaların həcminin artırılması;
- məşğul olan işçilərin sayının artırılması;
- xammalın, materialların, yanacağın və s. dövriyyə kapital ünsürlərin istifadə həcminin artırılması.

Artımın intensiv amillərinə aşağıdakılar aiddir:

- elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi (yeni texnikanın və texnologiyaların tətbiq edilməsi);
- işçilərin ixtisaslarının (peşə qabiliyyətinin) artırılması;
- əsas və dövriyyə vəsaitlərinin istifadəsinin yaxşılaşdırılması;
- təsərrüfat fəaliyyətinin daha yaxşı təşkil edilməsinin nəticəsində onun səmərəliliyinin artırılması.

Müvafiq olaraq artımın intensiv amillərinin üstünlüyü olanda intensiv artım haqqında, ekstensiv amillərinin üstünlüyü olanda isə eksentensiv artım barədə deyilir.

Qeyd edək ki, ekstensiv artım şəraitində onun amilləri arasında nisbətin dəyişilməsi nisbətən, eyni qaydada keçir və məhsulun maksimum istehsal həcmi əsasən iqtisadi resursların vəziyyətindən asılı olur. Xüsusən bu, əməyin və kapitalın birləşməsindən və müəyyən dərəcədə elmi-texniki tərəqqidən asılı olur [4, s.69].

Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, iqtisadi artım bir neçə dolayısı və birbaşa amildən asılı olur. Birbaşa amillərə aşağıdakılar aiddir:

- əmək ehtiyatlarının kəmiyyəti və keyfiyyəti;
- təbii sərvətlərin kəmiyyəti və keyfiyyəti;
- əsas kapitalın həcmi;
- istehsalın texnologiyası və təşkili;
- cəmiyyətdə sahibkar qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsi.

Dolayısı amillər – cəmiyyətin iqtisadi artım imkanlarının daha geniş istifadə edilməsi üçün şərait yaradan mühitə deyilir. Bu mühit tələb və təklif amilləri ilə müəyyən edilir:

- bazarda inhisarçılığın azalması;
- iqtisadiyyatda vergi yükünün vəziyyəti;
- bank-kredit sistemin səmərəliliyi;
- ixraca gedən malların genişlənməsi;
- iqtisadiyyatda resursların (əmək, torpaq, maliyyə və s.) yenidən bölünməsi imkanları;
- iqtisadiyyatda gəlirlərin mövcud bölgü sistemi.

Əgər dolayısı amillərin dəyişilməsi əks istiqamətdə gedirsə, eyni şərtlər daxilində iqtisadi artım dayanacaq. Belə ki, qiymətlərin liberallaşmasından sonra istehsal resurslarının kəskin bahalaşması sənaye müəssisələrində məşğulluq və istehsal həcminin səviyyəsinin azalmasına gətirmişdir. İqtisadi artımın dolayısı amillərinə, həmçinin tələb amilləri də aid edilir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə əlaqədar, sabit iqtisadi artım şərtlərinin əsas yaradılma istiqamətləri aşağıdakılardır [5, s.125]:

- əmtəə istehsalın təzadlarını həll edən vahid struktur, investisiya və rəqabət strategiyası;
- qeyri-maddi istehsalın və xidmət sahələrinin geriləməsinin aradan qaldırılmasını təmin edən fəal investisiya-innovasiya və rəqabət strategiyası;
- iqtisadiyyatın ənənəvi sahələrində idxalın əvəz edilməsinin tədricən təmin edilməsi (Azərbaycan şəraitində ilk növbədə yüngül və qida sənayelərində), ilkin emal olunan resurs və xammala dair ixrac payının ixtisar olunması, elmtutumlu malların idxalda xüsusi çəkisinin artırılması və s.;
- inkişaf edən bazar şəraitində iqtisadi maraqların təmin edilməsi ilə sıx bağlı motivasiya mexanizmlərinin istifadəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan hal-hazırda qarşısına postindustrializasiya vəziyyətinə çatmaq məqsədini qoymalıdır. Çünki bu, dünyanın müasir iqtisadi inkişafının aktual tələbidir. Yaranmış vəziyyətdə, dünyanın inkişaf etmiş ölkələri ilə zəif də olsa müəyyən rəqabət aparmaq üçün hər bir ölkə öz iqtisadi artımını ən yeni texnologiyaların inkişafı və tətbiqinə bağlamalıdır. Azərbaycan üçün bu bir növ böyük bir yarışda irəlidə gedənə çatmaq vəziyyətini xatırladır. Tarixi baxımdan bu məsələdə dünya səriştəsi yoxdur. Dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri – postindustrializasiya mərhələsinin pionerləri qarşılarına – özündən irəlidə gedənə çatmaq məqsədini qoymamışdılar, çünki hamısı nisbətən paralel inkişaf edirdilər. Son illərdə "asiya möcüzəsini" göstərən ölkələr isə (Cənubi Koreya, Tayvan, Çin və s.) ənənəvi aqrar cəmiyyətdən industrial cəmiyyətə keçidi təmin edirdilər, yəni başqa məqsədlərə xidmət edirdilər [6, s.147].

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə sosial sahədə aparılan uğurlu islahatlar iqtisadi artımın yüksəlməsinə də ciddi təsir etmişdir. Belə ki, 2013-cü ildə ölkə əhalisinin gəlirləri 37562,0 mln. manat olmuşdursa, 2016 və 2017-ci illərdə bu göstəricilər müvafiq olaraq artaraq 45395,2 mln. manat və 49162,9

mln. manat təşkil etmişdir [11]. Qeyd olunanlar əsasən neft-qaz sektorundan əldə olunan gəlirlərin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına daha çox istiqamətləndirilməsi ilə bağlıdır (Cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Son illər üzrə ölkəmizdə vətəndaşların (ümumi sosial təbəqələr üzrə) illik gəlirləri (mln. manat)

İllər	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Gəlirlər	37562,0	39472,4	41738,6	45395,1	49162,9

Cədvəl 2.

Milli iqtisadiyyatda işləyənlərin orta aylıq əmək haqqı

	Hesablanmış orta aylıq əmək haqqı	
	2005-ci ilə nisbətən, faizlə	**Əvvəlki ilə nisbətən, faizlə**
2005	100,0	124,3
2013	343,9	106,7
2014	359,6	104,6
2015	377,8	105,0
2016	404,4	107,0
2017	427,6	105,7

Ölkə üzrə milli iqtisadiyyatda işləyənlərin orta aylıq əmək haqqında da ciddi artım templəri qeydə alınmışdır [11]. Belə ki, 2005-ci ilə nisbətən, 2016-cı ildə bu göstərici 4 dəfə, 2017-ci ildə isə 4,2 dəfə artmışdır. Bu da ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində davamlı olaraq iqtisadi inkişafın təmin olunması ilə bağlıdır (Cədvəl 2).

İqtisadi artımın müasir zamanda – qloballaşma və postindustrializasiya şəraitində - iqtisadi hədəflərin icrasının zaman müddətləri kəskin halda ixtisar olunub. Əgər industrial erasında inkişaf prioritetlərini 30-40 ilə planlaşdırmaq olurdusa və onlara nail olandan sonra aparıcı ölkələr sırasına daxil edilmə təmin edilirdisə, artıq indi bu prioritetlər çox tez dəyişir. Məsələn, dünyada adambaşına düşən kompüterlərin sayına görə ölkə birinci yerə çıxsa da, dünyanın ən yaxşı təyyarə və yaxud telefonlarını icad etsə də, artıq onları istifadəyə verməz-

dən əvvəl məlum ola bilər ki, həmin modellər dünyanın tələbatına tam uyğun gəlmir. Xüsusən bu hal informasiya və kommunikasiya texnologiyalarında müşahidə edilir [7, s.245].

Əvvəllər dövlətlərin iqtisadi siyasətinin əsas hədəfi – resursların cəmlənməsi idi, indi isə mühitə alışma qabiliyyətidir. Postindustrial ölkədə ÜDM-də artıq öncül yeri xidmət sahəsi tutur. İqtisadi artım siyasəti məhz ilk növbədə xidmət sahəsinin inkişafına yönəldilir [8, s.258].

Lakin xidmət sahəsinə edilən vurğu, heç də başqa sahələrin unudulmasını nəzərdə tutmur (məsələn neft-kimya, maşınqayırma, kənd təsərrüfatı sahələrini). Ancaq eyni zamanda, həmin sahələrin inkişaf etdirilməsinin vacibliyini qəbul edərək, qeyd etməliyik ki, bu iqtisadi fəaliyyət növləri çox güman ki, ölkəmizin postindustrial mərhələyə nail olmasında əsas rol oynamayacaqlar. Müasir iqtisadiyyat, əsasən qeyri-industrial cəhət daşıyır və inkişaf etmiş ölkələrdə sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinin ÜDM-də payı cəmi 25% qədər təşkil edir. Odur ki, müasir zamanda Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafı zənnimizcə, ilk növbədə yüksək texnologiyaların və "bilik iqtisadiyyatının" təməlini qoyan elmi-texniki potensialın inkişafı ilə uzlaşdırılmalıdır .

Ümumiyyətlə, ölkəmizdə müasir iqtisadi şəraitdə iqtisadi artımın stimullaşdırılması istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur :

-dayanıqlı iqtisadi artımın təmin olunmasının mühüm elementi olan maliyyə-investisiya fəaliyyətinin ilk növbədə yerli istehsalın həcminin artırılmasına, milli valyutamızın – manatın dəyərinin qorunub saxlanılaraq məzənnəsinin daim möhkəmləndirilməsinə, xüsusən də qeyri – neft sektoru üzrə çox çeşidli məhsullarla xarici ticarətdə müsbət saldonun əldə edilməsinə, eyni zamanda daxili bazarın daha səmərəli qorunmasına istiqamətlənmiş investisiyaların cəlb olunmasının sürətləndirilməsinə yönləndirilməsi [9, s.147];

- əsas investisiya məqsədləri üçün ayrılmış təyinatlı büdcə vəsaitlərinin səmərəli və məqsədyönlü istifadəsinə nəzarət tədbirlərinin daha da möhkəmləndirilməsi və sərtləşdirilməsi;

- dövlətin daxili və xarici borclarının limit həddinin müəyyənləşdirilərək, onlardan tam səmərəli şəkildə istifadə olunması, bu vəsaitlərin müəyyən edilmiş müddətdə geri qaytarılması üzrə müxtəlif qurumların yaranmış öhdəliklərinin vaxtında yerinə yetirilməsinə səmərəli maliyyə nəzarəti təmin edilməsi, eyni zamanda strateji valyuta ehtiyatlarının düzgün formalaşması, idarə olunması və səmərəli istifadəsinin göstərilən proseslərdən kənarda qalmaması;

- tender yolu ilə kənardan cəlb edilmiş xarici investisiyaların, ilk növbədə istehsal məqsədlərinə istiqamətləndirilməsi;

- investisiya məqsədləri üçün ayrılan büdcə resurslarından səmərəli istifadə prosesinin daha da genişləndirilməsi, bu zaman düşünülmüş, perspektivli və uzun məqsədli qaydalara keçilməsi, həmin vəsaitlərin isə əsas etibarilə prioritet

istiqamətli proqramların maliyyələşdirilməsinə yönəldilməsi və iqtisadi artımı təmin edən investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi;

- dövlətin maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olan və büdcə gəlirlərinin əsas elementlərindən birini təşkil edən fiskal siyasətin müntəzəm şəkildə modernləşdirilməsi və onun iqtisadi aktivlik səviyyəsinin sürətləndirilməsində oynadığı rolun gücləndirilməsi [10];
- daxili maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadəyə yönəldilən tədbirlər sisteminin, o cümlədən maliyyə - bank sektorunun davamlı inkişafı ilə yanaşı digər maliyyə qurumlarının, o cümlədən sığorta şirkətlərinin, maliyyə stimullarının genişləndirilməsi, qarşılıqlı fondlar və digərlərinin təşkil olunmasına xüsusi diqqət yetirilməsi, mövcud ehtiyatların daha çox riskli maliyyə aktivlərinə yatırılmasının qarşısının alınması;
- iqtisadi proseslərdə sağlam rəqabət mühitini təmin edən institutsional şəraitin formalaşdırılması, o cümlədən azad sahibkarlıq fəaliyyətində iqtisadi fəallığın artırılması və daha səmərəli yollarla maliyyə - investisiya resurslarının cəlb olunmasına uyğun mütərəqqi mexanizmin inkişaf etdirilməsi;
- təəssüf ki, ölkə iqtisadiyyatın müəyyən sahələrində hələ də hökm sürən və sağlam olmayan müəyyən inhisarçılıq hallarının aradan qaldırılması, bunlarla yanaşı anoloji proseslərdə sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması;
- dövlətin həyata keçirdiyi modern iqtisadi siyasət tədbirləri, həmçinin mövcud mülkiyyət hüquqlarının tam bərpası və sağlam mühafizə edilməsi yolu ilə, makroiqtisadi sabitliyin və davamlı inkişafın təmin olunması, səmərəli bazar subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması;
- iqtisadi proseslərdə daha səmərəli və məqsədyönlü fəaliyyətin təmin olunması üçün, göstərilən istiqamətlərdə dövlətin zəruri və keyfiyyət xüsusiyyətlərinə əsaslanan müəyyən iqtisadi və inzibatı nəzarət üsullarının tətbiq olunması;
- iqtisadi subyektlərin uzunmüddətli və davamlı inkişafının təmin olunması məqsədilə, onların səmərəli fəaliyyətinin inkişafına təkan verən çevik mexanizmlərin formalaşdırılması;
- sahibkarlıq subyektləri, bununla yanaşı dövlətlə özəl sektor arasında formalaşaraq səmərəli əməkdaşlıq münasibətlərini özündə ehtiva edən işgüzar əlaqələrin daha səmərəli inkişaf etdirilməsi, onlar arasında şəffaflığasöykənən münasibətlərin genişləndirilməsi, bunlarla yanaşı, biznes fəaliyyətinin digər növlərinin, xüsusən də kiçik ailə biznesinin imkanlarından səmərəli istifadə olunması;
- mütərəqqi vergi sisteminin səmərəli tətbiqi prosesində əlverişli beynəlxalq qaydalara əsaslanan keçidin təmin olunması, sığorta və lizinq fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi, modern üsullar və qaydaların tətbiqi hesabına, baş verə biləcək izafi maliyyə - istehsal məsrəflərinin azaldılması və s.

Ədəbiyyat:

1. Qənbərov F.Ə. Xarici iqtisadi əlaqələr və iqtisadi artım. Bakı: Elm, 2012, s.251
2. Nuriyev Ə.X. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları. Bakı: Avropa, 2013, s. 369
3. Hüseynov T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika. Bakı: Elm, 2015, s. 466
4. Müzəffərli (İmanov) N.M. İqtisadiyyatın sosialyönlüyü sağçı və solçu sistemlərdə. Bakı: Şərq – Qərb, 2014, s. 272
5. Prof. Dr. Haydar Baş. Milli iqtisadi model. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2005, s. 306
6. Институциональные основы экономического роста (под редакцией член корреспондент РАН Дынкина А.А). Москва: Инфра-М, 2002, с. 295
7. Лавров Е.И., Капогузов Е.А. Экономический рост: теории и проблемы (учебное пособие). Омск: ОмГУ, 2006, с. 214
8. Мишулин Г.М., Стягун А.В. Экономический рост: факторы, источники, механизмы (монография). Москва: ЗАО издательство «Современная экономика и право», Краснодар: Изд. ФГБОУ ВПО «КубГТУ», 2012, с. 212
9. Handbook of Economic Growth. Amsterdam, Netherlands, United States. Elsvier Sciense $ Technology. Jan 2006, 1138 p.
10. www. president.az/articles/22480/ Azərbaycanın perspektiv inkişafı
11. www. stat.gov.az/iqtisadi inkişaf/2017

UOT330.811

İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Aynur Həmidağa qızı MƏNƏFLİ

Axundov adına Milli Kitabxana

aynurmanafli220@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə ümumi investisiya anlayışı, həmçinin investisiya layihələri və onların qiymətləndirilməsi təhlil olunur. İnvestisiya anlayışı iqtisadiyyat elminin geniş və əsas qollarından biridir. Həmçinin investisiya layihələri kənd təsərrüfatı layihələri ilə əlaqələndirilmişdir. Məlumdur ki, kənd təsərrüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sahələrindən biridir. Kənd təsərrüfatı investisiyalarının nəticələri uğurla başa çatmış və bu layihələr yüzlərlə kənd və rayonları əhatə etmişdir. Çoxsaylı kənd təsərrüfatı layihələri həyata keçirilmiş və onların iqtisadiyyata təsiri müsbət nəticələr vermişdir. AzKİL – in uğurla həyata keçirilməsi onun icra vaxtının daha da uzadılmasına səbəb olmuşdur. “Rayonların Sosial – iqtisadi inkişafının dövlət proqramları”da kənd və rayonların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yaxından kömək etmişdir. AzKİL və digər bu kimi proqramlar əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş və Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahəsini inkişaf etdirmək məqsədinə yönəlmişdir.

Açar sözlər: AzKİL, investisiya, investisiya layihələri, kənd təsərrüfatı**,** layihələr

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется общая инвестиционная концепция, а также инвестиционные проекты и их оценка. Инвестиционная концепция является одной из самых широких и важных отраслей экономики, а также инвестиционные проекты связаны с сельскохозяйственными проектами. Известно, что сельское хозяйство является одной из важных сфер экономики Азербайджана. Результаты сельскохозяйственных инвестиций были успешно завершены, и эти проекты охватили сотни сел и районов. Было реализовано множество сельскохозяйственных проектов, и их влияние на экономику дало положительные результаты. Помогло улучшить положение сел и районов в «Государственных программах социально-

экономического развития регионов». AzKIL и другие аналогичные программы, направленные на повышение благосостояния населения и направленные на улучшение аграрного сектора в Азербайджане.

Ключевые слова: AzKİL, инвестиции, инвестиционные проекты, сельское хозяйство, проектов

EVALUATING OF INVESTMENT PROJECTS

ABSTRACT

The article analyzes the general investment concept, as well as the investment projects and their evaluation. Investment concept is one of the broadest and most important branches of economics. Also, investment projects are linked to agricultural projects. It is known that agriculture is one of the important spheres of Azerbaijan's economy. The results of agricultural investments have been successfully completed and these projects have covered hundreds of villages and districts. Numerous agricultural projects have been implemented and their impact on the economy has yielded positive results. has helped to improve the situation of villages and districts in "State programs of socio-economic development of regions". AzKIL and other similar programs aimed at improving the welfare of the population and aimed at improving the agricultural sector in Azerbaijan.

Keywords: AzKIL, investment, investment projects, agriculture, projects

İnvestisiya (latınca "invest" sözündən olub, tərcüməsi "geyindirirəm" mənasını verir) mənfəət gəlir və ya müəyyən sosial səmərə əldə olunması məqsədi ilə və yaxud digər fəaliyyət növləri obyetklərinə uzun müddətə qoyulan maliyyə vəsaitindən, habelə maddi və intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Belə vəsait və sərvətlərə aşağıdakılar aid olunur:

- Pul, məqsədli bank əməliyyatları, kreditlər, paylar, səhmlər və başqa qiymətli kağızlar
- Daşınan və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər)
- Müvafiq qayda da rəsmiləşdirilmiş elmi – təcrübi və digər intellektual sərvətlər
- Bu və ya digər istehsal növünün təşkili zəruri olan ancaq patentləşdirilməmiş, texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və digər biliklərin məcmusu

- Torpaqdan, sudan və digər təbii ehtiyatlardan, binalardan, qurğulardan, avadanlıqlardan istifadə hüquqları, habelə müəlliflik hüququndan irəli gələn başqa əmlak hüquqları
- Başqa sərvətlər

Maliyyə baxımından investisiya - mənfəət (fayda) əldə edilməsi məqsədi ilə iqtisadi (təsərrüfat) fəaliyyətə yönəldilən bütün növ aktivlərdir. İqtisadi baxımdan investisiya - əsas (müəyyən hallarda hətta dövriyyə) fondlarının yaradılmasına, genişləndirilməsinə, yenidən qurulmasına və rekonstruksiyasına çəkilən xərclərdir.

Mövcud qanunvericilikdə investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri kimi aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

- Şəxsi (xüsusi) maddi və intellektual sərvətləri, maliyyə ehtiyatları (mənfəət, amortizasiya ayırmaları, pul vəsaitləri, fiziki və hüquqi şəxslərin əmanətləri)
- İnvestorun borc maliyyə vəsaitləri (bank kreditləri, istiqrazlar və digər vəsaitlər)
- Büdcədən və büdcədənkanar fondlardan məqsədli investisiya ayırmaları
- Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin investisiya ayırmaları

İnvestisiya layihəsi texniki – iqtisadi əsaslandırma və ya biznes – plan formasında işlənə bilər. İnvestisiya layihəsinin texniki – iqtisadi əsaslandırılması müəyyən olunmuş rentabellik səviyyəsində investisiyanın həyata keçirilməsinin texniki, iqtisadi, ekoloji və maliyyə imkanlarının tədqiqidir.

İnvesitiya layihəsinin biznes – plan – investisiya layihəsinin bütün inkişaf etmiş ölkələrdə qəbul olunmuş təqdimat formasıdır.

İnvestisiya layihələrinin səmərələliyinin təhlili üç hissədən ibarətdir: ümumiqtisadi, texniki – iqtisadi və maliyyə təhlili

İnvestisiya layihələri müxtəlif maliyyələşdirmə mənbələri və imkanları, texnoloji və təşkilatı təminat, realizasiya müddəti və s. cəhətdən xarakterizə oluna bilər.

İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsində vaxt amilinin nəzərə alınıb – alınmamasından asılı olaraq qiymətləndirmə üsulları iki qrupa bölünür.

1. Diskontlaşdırılmış qiymətləndirilməyə əsaslanan üsullar
   a. İnteqral səmərə (xalis cari dəyər göstəricisi)
   b. Rentabellik norması (daxili rentabellik norması)
   c. Rentabellik indeksi
2. Mühasibat uçotuna əsaslanan üsullar
   a. İnvestisiyanın ödənmə müddəti
   b. İnvestisiyanın səmərəlilik əmsalı

İnvestisiya layihəsinin inteqral səmərəsi üsulunun əsasını ilkin investisiya məbləğinin proqnozlaşdırılmış nağd pul axınının məbləği ilə müqayisə edilməsi təşkil edir.

İnvestisiyanın daxili rentabellik norması dedikdə inteqral səmərəni sıfra bərabərləşdirən diskontlaşdırma əmsalının qiyməti başa düşülür.

İnvestisiyanın rentabellik indeksi nisbi göstəricidir və xərc vahidinin payına düşən gəlirin səviyyəsini ifadə edir. Bu metodla investisiyaya sərf olunan vəsaitdən əldə edilicək gəlirin çox və ya az olduğu müəyyən edilir.

İnvestisiyanın ödənmə müddətinin hesablanması metodu həm sadə, həm də geniş istifadə olunan üsuldur. Əgər investisiyadan gəlirlər illər üzrə bərabər paylanıbsa illik xərcləri gəlirlərin həcminə bölmək lazımdır. Mənfəətin illər üzrə qeyri – bərabər paylandığı hallarda isə ödənmə müddəti investisiya qoyuluşunun məbləğindən illik gəlirləri ilbəil çıxmaq yolu ilə tapılır.

İnvestisiyanın səmərəlilik əmsalının hesablanması metodunun iki xüsusiyyətini göstərmək lazımdır. Onlardan birincisi gəlirlərin diskontlaşdırılmasının tələb olunmamasından, ikincisi isə gəlirlərin xalis mənfəət göstəricisi ilə xarakterizə edilməsindən ibarətdir.

İnvestisiya layihəsini seçərkən onu qiymətləndirmək üçün aşağıdakı göstəricələrə əsaslanmaq lazımdır:

- Layihənin daxili rentabellik norması
- Layihə “müəllifinin” qoyduğu investisiyanın layihənin ümumi məbləğində xüsusi çəkisi
- Layihənin tətbiqinin ətraf mühit üçün təhlükəsiz olmasının təmin edilməsi

İnvestisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi haqqında qərarın qəbul olunmasına həm daxili həm də xarici amillər təsir göstərir. Həmin amillərə aşağıdakılar aid edilə bilər:

- Makroiqtisadi şərait
- Tələbin səviyyəsinin dəyişməsi prosesi
- Təklifin səviyəsinin dəyişməsi prosesi

Azərbaycanda ipəkçiliyin inkişaf etdirilməsinin dünya praktikasında özünü səmərəli təşkilat forması kimi doğrultmuş aqrar-sənaye klasterləri yaradılması yolu ilə həyata keçirilməsi, baramaçılığın və ipək sənayesinin inkişafında müasir texnologiyalardan istifadədir. Eləcə də baramaçılıq infrastrukturunun maddi-texniki təchizat səviyyəsinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ipəkçilik təsərrüfatları üçün bərabər imkanların yaradılması vacibdir. Dövlət, özəl və bələdiyyə mülkiyyətinə əsaslanan ipəkçilik təsərrüfatlarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün müəyyən olunmuş qaydaların vahidliyi də prinsiplərə daxildir. Bundan başqa, ipəkçilik sahəsinə dövlət dəstəyinin ünvanlılığı - ipəkçilik sahəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, ipəkçilik təsərrüfatlarının özünüma-

liyyələşdirmə əsasında işləməsinin təmin edilməsi - intensiv metodlar əsasında məhsuldarlığın və ümumi məhsul buraxılışının artırılması, habelə, "dərin istehsal" üsulunun tətbiq olunması yolu ilə baramaçılığın və ipəkçiliyin gəlirli fəaliyyət növünə çevrilməsi, sahənin inkişafına yönəldilmiş investisiyaların özünü ödəməsi və bununla da sahənin özündə inkişaf potensialının formalaşmasını göstərmək olar. Sahənin inkişaf etdirilməsi üçün tələb olunan resurslar və əldə ediləcək nəticələrə dair Cost & Benefit təhlili də hazırlanıb. Təhlilə görə, xərclər (cost), əsasən, kənd ərazilərində infrastrukturun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı xərclər, ipəkçilik məhsulları istehsalı ilə məşğul olan təsərrüfatların yaradılmasının stimullaşdırılmasına yönəldilən vəsait, ipəkçiliyin maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması ilə bağlı xərclərdir. Əkinəyararlı torpaq sahələrinin tut bağlarının salınmasında istifadəsi, tut bağlarının suvarma şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsinə çəkilən xərclər, elmi tədqiqatların səmərəliliyinin artırılmasına maliyyə vəsaitinin ayrılması, ölkədə və xarici ölkələrin müvafiq tədris və elmi tədqiqat müəssisələrində zəruri ixtisaslar üzrə müasir bilik və bacarıqlara malik kadr hazırlığının təşkil olunması da buraya daxildir. Faydaya (benefit) gəldikdə isə ipəkçiliklə məşğul olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin yaranması, barama və ipək məmulatları istehsalının artması və sahədə rəqabətin güclənməsi, toxuculuq sənayesinin inkişafı ən vacib məqamlardandır. Bundan başqa, ipəkçiliyin texnoloji strukturunun yenilənməsi və müasirləşməsi, digər sənaye sahələri üçün tələb olunan yerli ipək xammal təminatı, kənd ərazilərinin infrastruktur təminatının yaxşılaşması və sənayeləşməsi, yeni tut bağları salınması hesabına ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, ipəkçiliyin elmi potensialının artırılması, kənd ərazilərində məşğulluğun səviyyəsinin artırılması da bu sahənin inkişaf etdirilməsində önəmlidir. Azərbaycan hökuməti ölkədə aqrar bölməni daha da inkişaf etdirmək, fermerlərə dəstək vermək, infrastruk turları müasir standartlara uyğun qurmaq üçün kəndlərimizdə müxtəlif layihələri həyata keçirir. Cənab İlham Əliyevin aqrar sahəyə aid sərəncamları, verdiyi tapşırıqlar, dövlət başçısının diqqət və qayğısı kənd təsərrüfatının dinamik inkişafını təmin etmişdir. Kəndlərimizdə həyata keçirilən layihələrə həm hökumət özü maliyyə vəsaiti ayırır, həm də beynəlxalq təşkilatları bu işə cəlb edir. Belə uğurlu layihələrdən biri də "Azərbaycan Kənd İnvestisiya Layihəsi"dir. Zaman keçdikcə bu layihəyə əlavələr olmuş və onlar ayrı-ayrı mərhələləri əhatə etmişlər.

Layihənin ilkin icra dövrü 23.09.2004 – 31.03.2009-cu illəri əhatə etmiş və nəticələri uğurlu olmuşdur.

Belə ki, layihənin infrastruktur komponenti çərçivəsində icmaların seçimi əsasında 340 kənddə mikrolayihələr həyata keçirilib tamamlanmışdır. Mikrolayihələrin icrasından 910 min nəfər kənd sakini bəhrələnmişdir. Layihə ilə əlaqədar Azərbaycanın kəndlərindən, fermerlərimizdən, bələdiyyə təşkilatların-

dan hökumətimizə saysız-hesabsız müraciətlər edilmiş, bu layihənin davam etdirilməsi və əlavə maliyyə vəsaiti ayrılması xahiş olunmuşdur.

Nəticədə "Azərbaycan Kənd İnvestisiya Layihəsi üçün Əlavə Maliyyələşdirmə həyata keçirilmiş, onun ikinci icra dövrü 31.03.2012-ci ilədək uzadılmışdır. Layihənin nəticələri çox uğurludur. İnfrastruktur komponenti çərçivəsində icmaların seçimi əsasında 302 mikrolayihə həyata keçirilib tamamlanmışdır. Bunlardan 192-si yol bərpası, 20-si elektriksisteminin bərpası və genişləndirilməsi, 35-i içməli su təminatı, 19-u suvarma su təminatı, 5-i tibb məntəqəsinin tikintisi, 6-sı məktəbin təmiri, 1-i məktəbin tikintisi, 3-ü məktəbin istilik sisteminin quraşdırılması, 16-sı drenaj sisteminin bərpası və 5-i icma abadlaşdırılması mikrolayihələri olmuşdur. 2005-ci ildən rəsmən fəaliyyətə başlayan, Azərbaycan hökuməti ilə Dünya Bankı və daha sonra Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı arasında olan sazişlərə əsasən həyata keçirilən "Azərbaycan Kənd İnvestisiyaları Layihəsi" (AzKİL) rayonların potensialından faydalı istifadə etməklə sahibkarlığın gücləndirilməsi və iqtisadiyyatın dinamik inkişafı, yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilə iqtisadi inkişafa nail olmaq kimi məqsədləri daşıyan, "Azərbaycan Respublikasının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"na və "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun Azaldılması və Davamlı İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı"na, eləcə də dövlət tərəfindən müəyyən olunmuş iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinə yaxından dəstək verir və respublikanın bütün kənd rayonlarını əhatə edir. Əgər AzKİL adı çəkilən birinci proqrama konkret olaraq daha çox sosial inkişaf sahəsində dəstək verirdisə, ikinci proqrama isə kənddə yoxsulluğun azaldılmasına və davamlı iqtisadi inkişafına daha yaxından dəstək verir. Belə ki, fəaliyyəti və dövlət proqramlarına yüksək səviyyədə göstərdiyi dəstək Azərbaycan hökuməti tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilən AzKİL hazırda gəlir gətirən layihələri ilə kənd əhalisi arasında işsizliyin və şəhərə axının, qismən də olsa, azaldılmasına səbəb olur. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin bilavasitə rəhbərliyi və nəzarəti altında icra olunan "Azərbaycan Kənd İnvestisiya Layihəsi" Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafında, bütövlükdə isə kəndlərimizin sosial-mədəni həyatında olduqca mühüm bir dövlət dəstəyidir.

Ədəbiyyat:

1. Seyidov A. “Baramaçılıq və ipəkçilik gəlirli fəaliyyət növünə çevrilə bilər” // Palitra, 2016, 19 aprel, s.10
2. Hüseynov T.Ə. Firmanın iqtisadiyyatı. B. 2009, s. 586
3. Əsgərov S. "Azərbaycan Kənd İnvestisiya Layihəsi"nin icrası uğurla davam etdirilir // Respublika. 2014, 11 aprel, s. 6
4. Mammadov G. Agrarian policy of Heydar Aliev in Azerbaijan. B. 2013, 333p.
5. Hüseynov T.H. Azərbaycanda investisiyalar: gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq. B. 2009. s. 378
6. Məmmədov M.M. İnvestisiya layihələri üzrə biznes–plan. B. 2000. s.140

UOT 33

FOREIGN INVESTMENTS AND THE ANALYSIS OF THEIR SIGNIFICANCE IN THE COUNTRY'S ECONOMY

Nigar Eldar qızı MƏMMƏDLİ

Western Caspian University

Management and Tourism

SUMMARY

The aim of this research is to identify Azerbaijan's role in the investment export process and identify development directions.

The objectives of the research are:

- Defining the process of capital export development;
- To study the features of capital export in different countries;
- Identify the role of capital exports in the context of the need for development in the non-oil sector;
- Determine the prospects for the implementation of capital exports in Azerbaijan.

The scientific innovation of the research is the development that Azerbaijan will provide as a capital-exporting country. The scientific novelty of the case is:

- Features of capital export in different countries were studied;
- Analyzed the process of capital export in Azerbaijan;
- New tendencies in the area of capital export were studied in Azerbaijan;
- Defined the role of capital exports in the context of the need to develop the non-oil sector;
- Perspectives on the realization of capital export in Azerbaijan are defined.

Key words: investment, international trade, capital flow

XARİCİ İNVESTİSİYALAR VƏ ONLARIN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINDAKI ƏHƏMİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın məqsədi investisiya ixracı prosesində Azərbaycanın rolunun müəyyən edilməsi və inkişaf istiqamətlərinin təyin edilməsidir.

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Kapital ixracının inkişaf prosesini müəyyənləşdirmək;
- Müxtəlif ölkələrdə kapital ixracının xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
- Qeyri - neft sektorunda inkişaf etdirilmə zəruriliyi kontekstində kapital ixracının rolunu müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycanda kapital ixracının reallaşdırılması perspektivlərini təyin etmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyini Azərbaycanın kapital ixrac edən ölkə kimi təmin edəcəyi inkişaf təşkil edir. İşin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müxtəlif ölkələrdə kapital ixracının xüsusiyyətlərini araşdırılmışdır;
- Azərbaycanda kapital ixracının gediş prosesini təhlil edilmişdir;
- Azərbaycanda kapital ixracı sahəsindəki yeni meylləri araşdırılmışdır;
- Qeyri - neft sektorunun inkişaf etdirilməsi zəruriliyi kontekstində kapital ixracının rolunu müəyyənləşdirilmişdir;
- Azərbaycanda kapital ixracının reallaşdırılması perspektivləri təyin edilmişdir.

Açar sözlər: investisiya, beynəlxalq ticarət, kapital axını

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ И АНАЛИЗ ИХ ЗНАЧЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ СТРАНЫ

РЕЗЮМЕ

Цель этого исследования - определить роль Азербайджана в процессе экспорта инвестиций и определить направления развития.

Цели исследования:

- Определение процесса развития экспорта капитала;
- Изучить особенности вывоза капитала в разных странах;
- Определить роль экспорта капитала в контексте необходимости развития в ненефтяном секторе;
- Определить перспективы реализации экспорта капитала в Азербайджане.

Научная инновация исследования - это развитие, которое Азербайджан предоставит как страну-экспортер капитала. Научная новизна кейса заключается в:

- Изучены особенности вывоза капитала в разных странах;
- Проанализирован процесс вывоза капитала в Азербайджан;
- В Азербайджане изучены новые тенденции в сфере вывоза капитала;
- Определена роль экспорта капитала в контексте необходимости развития ненефтяного сектора;
- Определены перспективы реализации экспорта капитала в Азербайджане.

Ключевые слова: инвестиции, международная торговля, движение капитала

INTRODUCTION

The Azerbaijani economy is currently experiencing a rise. It is safe to say that the economic potential of our country has the potential to carry out serious projects outside the country. From this point of view, we can say that from the time of independence to the present day, economic development can shift from resource import to resource export and succeed in this area. Thus, during the economic boom, export of capital becomes more efficient. The reason for this is that during the economic boom, employment in the country reaches a high point, and the decline in investment prevents excessive development of the business. Therefore, capital export policies should be pursued in such a way that employment does not decline and national income declines.

The situation in the global capital market is competing with the fact that the competition for equity investments will continue to deteriorate significantly in the coming years. With the presence of countries with limited financial resources, the number of competitors in the capital market and the attraction of foreign capital is increasing. Coverage of capital importers will be at the expense of countries implementing intensive market transformation (weakening public sector and direct government interference, reducing barriers to entrepreneurial activity, stimulating small and medium-sized businesses, developing advanced economic legislation, etc.). This will ultimately improve the investment climate and, ultimately, will make it difficult for Azerbaijan to compete. In addition, potential competitors in Azerbaijan may take special measures to strengthen their positions. First of all, it is possible to provide maximum liberalization of the economy for foreign investment, including general liberalization of the investment regime, elimination of the majority of restrictions on the activities of foreign firms, provision of legal guarantees for nationalization and confiscation of property.

1. Features of the international capital movement

Some countries with transitional economies are rich in natural resources or rich agriculture (Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Uzbekistan, Poland, Romania, Russia, Turkmenistan, and Ukraine). It is assumed that these countries will develop more rapidly in the future and reach high-level countries. A popular idea in resource-rich countries is that natural investment can support economic growth and increase productivity. Rich natural resources are a direct source of income for the country.

Georgia. Georgia, known for its rich tourism industry, has significant investment potential. Tbilisi is an industrial, social and cultural center. Foreign investment in Georgia is provided by the Law on Investment Promotion and Protection of 12 November 1996. The law states that foreign investors and Georgian investors have the same rights and freedoms. In addition, in case of public disclosure of investments by the Georgian government, the real market value of the investment must be paid and in the event of a misunderstanding the investor has the right to sue Georgia and the international court.

In 2013, $ 913 million of direct foreign investments were made in Georgia. Most of these investments were made by investors from Germany and Turkey. According to 2012 data, 20% of foreign direct investment was used in electricity, 18% in manufacturing, and 18% in the financial sector. Foreign investor has no restrictions on registration in Georgia, acquisition of investment assets such as securities, companies, buildings. However, foreign investors are prohibited from purchasing agricultural land.

After 2012 and 2013, the Georgian economy is slowly moving forward. According to Georgia's official data, real growth in 2014 was 4.8% and the overall price level dropped by 0.5%. In 2015, real growth in Georgia was 2.8%, in 2016 - 2.2%, and in January-September 2017 - 4.7%.

The table of data on foreign direct investment in Georgia for 2010 - 2018 is presented in the following table:

Table 1. Total foreign investments by years (2010-2018)

Years	MILLIONS OF DOLLARS
2010	658.4
2011	814,5
2012	1.117,2
2013	911,6
2014	914,4
2015	1.758,4

2016	1351
2017	1 565,9
2018	1.101,6

Source: Georgia Statistical Office

Graphic 1. Investment flow to Georgia in 2014-2017

Source: https://tradingeconomics.com/georgia/foreign-direct-investment

Poland. In Poland, direct investments are made by the Polish Information and Foreign Investment Agency (Paiz), established in 1992. The most attractive aspect of Polish direct investment is market size. In addition, Poland is one of the least developed countries on the continent.

Poland is a country with significant foreign direct investment. By the end of 2014, foreign direct investment in the country was $ 245 billion. (T.C., Ministry of Economy)

After the global recession, direct investment in Poland continued to grow in 2011. In 2007, it reached its highest level of $ 21.643 million.

In 2004, the total foreign direct investment of $ 62.213 billion in Poland reached $ 127.670 billion between 2005 and 2014.

Given the data on the distribution of foreign direct investment in Poland, more than 80% of foreign investment in the country is considered to be the source of the EU. The first three countries; Germany, the Netherlands and France. About 92% of foreign firms are of European origin. The only country that receives the most investment from the EU is the United States. The main reasons for foreign investment in Poland are EU membership and position in Central Europe, skilled and inexpensive workforce, availability of many small, medium-sized enterprises ready to cooperate with large companies, targeted government subsidies and ready technology parks.

Investments in Poland for 2005-2016

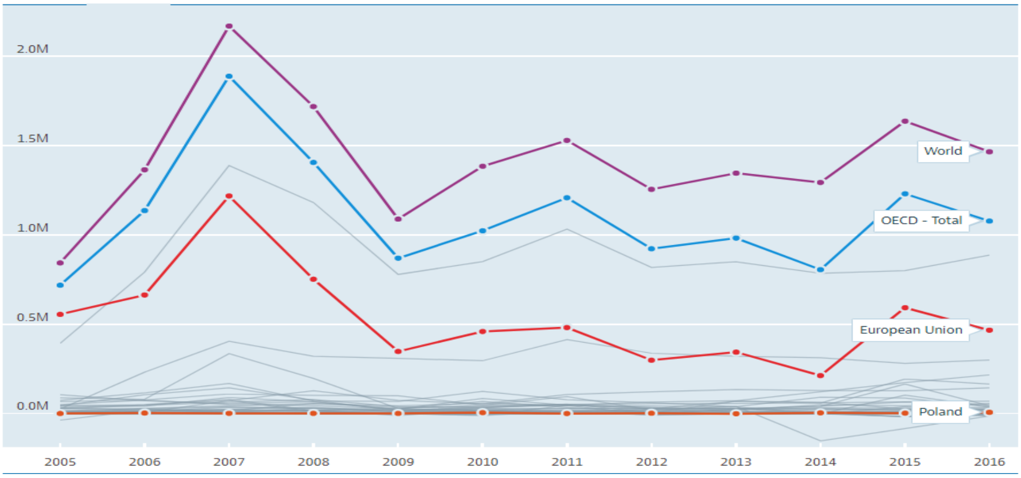

Source: https://data.oecd.org/fdi/fdi-flows.htm

Global companies choose Poland for new investments in Europe. According to the 2013 Bloomberg rating, Poland is recognized as the best country to trade in Central and Eastern Europe. The IFI Intelligence report draws attention to the stable macroeconomic situation in Poland, the performance and productivity of its employees, and the transparent tax and legal system. According to the World Bank's Doing Business 2013 report, Poland is also a leading EU country.

Poland offers many investment incentives for foreign companies. It is necessary to invest in one of the 14 special economic zones to benefit from this promotion. Special economic zones created to start economic activity in special and privileged conditions offer attractive tax incentives, employment opportunities and well-developed investment opportunities to new investors.

Increasing economic growth of the EU's highest EU funding from 2007 to 2013 will help Poland increase its investment attractiveness. In recent years, several regional service centers and research centers have been established in Poland. These include the creation of a modern economy based on constantly expanding innovations and information [4, p. 58]

In Poland, foreign investors, in particular, can benefit from the following investment contributions:

- Gift from the European Union; national investments and employment programs, research activities, environmental protection, logistics, training programs and renewable energy sources,

- Polish government subsidies (R&D projects, environmental projects, the Polish Investment Promotion Program for 2011-2020);
- Except for income tax in special economic zones,
- Real tax incentives,
- Technology parks providing infrastructure for advanced technology and research companies,
- Preferential tax incentives for new technologies,
- Reduction of tax deductions for research centers.

Economic Assistance is an economic aid for 11% of the net return on capital from developed countries to developing countries and countries with transitional economies. It is formally classified as official development financing and is divided into two sub-types - formal development assistance and other official development financing are determined by the terms of allocation of funds between them. The official development assistance is more concessional, to a lesser degree, other official financing of development, but they are more profitable than equity loans. The main focus is on official development assistance for different species - up to 4/5 of funds.

Currently, all industrial countries are involved in development assistance. Donor countries provide economic assistance at the expense of budget funds. Scandinavian countries are making great efforts to help. In general, developed countries send 0.22% of their GDP to economic aid, and this figure has declined in recent decades. In 1978-1987, the increase was 4.3% on average, and 0.7% in 1988-1997. Almost 65% of economic aid is given in the form of gifts [4. On p. 247].

Japan provides the most economic assistance. It provides 9-13 billion dollars annually to developing countries. USD gives. For several decades, the United States has taken a leading position in this area.

Economic assistance is usually sent primarily to the construction, energy, and communication sectors of the major projects. Their supplies are usually interconnected and are affordable to the TNCs. Some types of assistance are made because these funds are spent in the country of inevitable help. An example is technical support. More than 90% of the $ 12 billion in consultation, design, and staffing is spent annually on the consultants' services.

Government funding for shipments of economic assistance programs strengthens the donor's position in world trade. It creates or maintains a market for donor-country companies that is largely independent of the solvency of buyers and the actual competitiveness of exported products or services. The level of aid coordination with the export declines when it is designed to meet the needs of the poorer countries, but in this case the donor companies can more easily consolidate their positions in the host country market. According to the

calculations, the positive effect of aid to the "balance of donor countries" is often equal to or greater than the amount allocated [5].

2. Foreign investments and the analysis of their significance in the country's economy

In developing the non-oil sector, the government pursues economic policy in various ways. The government's diversification policy is one of the main priorities of its economic policy. As a result of the availability and protecttion of natural resources, diversification policies are being implemented in developing countries to eliminate their dependence on economic development through the development of the non-resource sector. The main task of economic diversification is to provide long-term sustainable economic development. The government is trying to achieve this by moving to an economy based on export-oriented and high-income integrated manufacturing technology, advanced innovations and service sector priorities.

As you know, after the Century Treaty of September 20, 1994, there was a huge revolution in the Azerbaijani economy. Since the mid-2000s, the government has begun to develop numerous laws, strategies and programs to diversify the economy. Because this period was important for the country and its future development. Thus, inflow of large oil money into the country allowed to invest in the development of other non-oil sectors. In this regard, the government has adopted a number of laws aimed at economic diversification. A number of laws, such as government support for small businesses, the creation of financial and industrial groups, the creation of special economic zones, and the provision of periodic tax breaks to agricultural producers, may be important to lay the foundation for economic diversification at the general economic level. Some of the laws are aimed at the development of specific sectors chosen by the government for the purpose of transparency. Examples of such laws are tourism, seed growing, grain growing, cotton growing, viticulture, tea production and more.

The Intergovernmental Commission on Economic Cooperation of the Russian Federation and the Republic of Azerbaijan is a working mechanism regulating relations at the state level between Russia and Azerbaijan. It discussed a number of issues, the state and prospects of trade and economic relations between these two countries. The parties discussed the implementation of the decisions taken in the 12th Congress on transportation, communications and information technologies, on eliminating the consequences of emergencies. One of the key issues of the meeting is the development of cooperation between the Russian Federation and the Borders of Azerbaijan. Such cooperation contributes to the expansion of cooperation in the overall economic, scientific, technical and cultural fields.

Establishment of investment relationships for the implementation of large projects in the CIS region plays strategic importance. Discussing prospects for using GLONASS satellite innovation system in Azerbaijan could be a promising collaboration with Hermes GPS, the regional center of Russia's M2M Telematics.

Net financial assets of Azerbaijan in 2018 amounted to $ 8 billion in the first half of the year. This was reported on the website of the Central Bank of Azerbaijan (CBA).

According to the balance sheet, this amount was generated by FDI ($ 367.2 million), portfolio investments ($ 104.8 million) and other investments ($ 5,573,600,000).

The volume of direct investments in the oil and gas sector was $ 266.8 million.

In May 2017, a meeting of the Committee on Economic Affairs and Security was held during the spring session of the NATO Parliamentary Assembly (PA). The focus is on the impact of these factors on global warming, food security, climate change, NATO PA and other financial economies, economic security and equality. It provides information on the economic development, economic security, investment climate and opportunities of Azerbaijan. Experts stressed that Azerbaijan invests in foreign countries. Azerbaijan invests not only in Georgia's energy sector, but also in agriculture, banking and infrastructure projects. In 2016, Azerbaijan ranks first among the countries investing in Georgia. Secondly, the amount of Turkey's investment in Georgia is half the amount invested by Azerbaijan. The importance of the oil and gas pipelines, Baku-Tbilisi-Ceyhan, Baku-Supsa and Baku-Tbilisi-Kars railway, which was initiated by Azerbaijan on the European energy supply and energy security of Europe, were highlighted at the meeting. The construction of the Baku-Tbilisi-Kars railway project initiated by Azerbaijan has been completed. This project, together with Asia and Europe, will play an important role in our economic security and development.

High investment activity was observed in Azerbaijan in 2004-2016. During the period 229.6 billion manat was invested in the country's economy, 53.8% of these was financed by domestic sources and 46.2% by foreign sources. In January-September 2017, 41.7% of total investments in the economy or 4623.0 million manat were directed to the non-oil sector. 7.5% of investments in fixed assets and 18.1% or 834.3 million manat of investments in the non-oil sector were used for the development of the non-oil sector [6].

We can briefly note that in recent years Azerbaijan has invested more than $ 10 billion in foreign countries. More than $ 5 billion was invested in Turkey and about $ 1 billion in Georgia. Nevertheless, the volume of investments that our country has invested abroad has been increasing over the years.

If you look at the results of the last 3 years, you can see this trend clearly. So, if in 2010 the volume of foreign investments in Azerbaijan amounted to 232 million dollars, in 2011 - 533 million dollars, last year it reached 1 billion 125 million dollars. It is worth noting here that in addition to our countries (Belarus, Serbia, Turkey, Georgia), there are developed countries like Russia, Moldova, Ukraine, and even Switzerland, among the countries where Azerbaijan is invested [6].

Table 2. Foreign investments (USD million)

	2013	*2014*	*2015*	*2016*	*2017*	*2018*
Total foreign investment	***8 673,9***	***10 314,0***	***10 540,9***	***11 697,7***	***10 719,1***	***10 161,1***
including:						
Financial Loans	***3 692,5***	***3 135,5***	***2 655,8***	***1 880,6***	***2 210,2***	***2 197,8***
To the oil sector	***3 407,8***	***4 287,8***	***4 935,2***	***6 730,7***	***6 622,7***	***5 617,4***
To the non-oil sector	***886,0***	***1 094,5***	***1 041,0***	***1 318,5***	***860,4***	***1 706,2***
from:						
Turkey	***89,1***	***185,9***	***401,3***	***481,4***	***220,4***	***307,5***
USA	***73,8***	***92,5***	***24,4***	***89,3***	***18,9***	***38,2***
Iran	***11,2***	***-***	***-***	***40,5***	***0,002***	***0,2***
Germany	***32,5***	***45,6***	***15,1***	***51,0***	***60,2***	***36,4***
Russia	***35,0***	***21,8***	***36,1***	***13,6***	***15,9***	***363,2***
Great Britain	***148,8***	***149,3***	***136,0***	***153,5***	***173,2***	***174,4***
United Arab Emirates	***75,3***	***92,4***	***109,3***	***90,2***	***104,0***	***60,2***
Switzerland	***26,7***	***79,4***	***18,2***	***18,9***	***15,7***	***370,5***
France	***14,3***	***14,4***	***6,1***	***7,2***	***4,5***	***5,5***
Cyprus	***-***	***6,6***	***5,4***	***0,2***	***1,1***	***0,1***
Demon	***-***	***6,7***	***5,7***	***9,7***	***3,3***	***1,5***
Italy	***-***	***22,1***	***21,3***	***21,2***	***14,6***	***11,6***
Japan	***2,5***	***5,4***	***3,0***	***2,9***	***3,4***	***0,5***
Netherlands	***173,3***	***186,4***	***141,6***	***103.8***	***85,9***	***127,9***
Other countries	***203,5***	***186,0***	***117,5***	***235,1***	***139,3***	***208,5***
Oil bonus	***19,9***	***2,0***	***2,4***	***17,0***	***2,0***	***0,1***
Other investments	***667,7***	***1 794,2***	***1 906,5***	***1750,9***	***1 023,8***	***639,6***

Source: stat.gov.az

The undeniable fact is that foreign investments make our economy economically strong while at the same time providing long-term strategic interests. Therefore, the growing interest in Azerbaijani investments in the world should be taken as a very important fact. Especially at the moment when the world's leading financial institutions give positive forecasts that Azerbaijan's investment potential will increase in the future. By the way, according to World Bank forecasts, Azerbaijan will become a major foreign investor in the medium term.

Another important point in this area is the availability of holdings in our country that successfully operate across different sectors of the economy and, as a result, significantly increase their financial capacity. Entrepreneurial class, which has been formed by the favorable conditions and privileges created in a short time, has become the main force of the country's economy today. Now their question comes from foreign countries. Accordingly, the role of holdings in the recognition of Azerbaijan as an investor country in the world is no less significant.

In particular, in 2016, Karat Holding has commissioned a $ 25 million facility in the Yessentuki Resort Center. Azersun Holding owns $ 8 million worth of fruit and vegetable preserves in Krasnodar, as well as a $ 3 million tea factory.

Caravan-L has completed the construction and equipping of STALPROM in Kabardino-Balkar and the construction of Anji sports complex worth $ 1.5 million in the Republic of Dagestan. Matanat-A has built $ 33 million worth of dry building mixes in Krasnodar.

CONCLUSION

An important factor contributing to capital exports is legal instability. Many countries around the world play the role of exporters and importers of capital in a free economy. The leading countries in the volume of exports are the USA, Japan, Germany and the United Kingdom.

In addition, there are two ways to reduce capital exports. The first is the establishment of state regulation through the creation of administrative barriers. This includes the sale of currency profits in whole or in part, the establishment of a currency control system, and so on. includes. The second is to create favorable business conditions. This includes providing legal guarantees and increasing economic stability.

Since export of capital goods from the country is expressed directly in dollars, the positive elasticity of the exchange rate of capital can be explained by taking this into account. That is, the products of capital in dollar terms are likely to be exported from the country.

Increasing demand in export markets could significantly increase our country's exports to these markets. The significant growth of the real bilateral,

effective exchange rate, accompanied by the qualitative strengthening of the manat, is a limiting factor for exports. The increase in export of capital goods has a significant impact on the growth of demand in foreign markets and strengthening of the exchange rate.

Literature:

1. Mehdiyev İ.Ə. İnvestisiya layihələrinin səmərəliliyini səciyyələndirən cəhətlərin metodoloji əsasları // İqtisadiyyat və həyat, 2008, №3, s.24-36
2. Бем-Баверк Е. Капитал и прибыль. История критика теорий процента. М.: Директмедиа, Паблишинг, 2014, 830 с.
3. Зимин А.И. Инвестиции - вопросы и ответы. М. Юриспруденция. 2017, 256с.
4. J.Hirshleifer. Investment Decision under Uncertainty: Choice-Theoretic Approaches. Quarterly Journal Economics, 2018. Vol. 79, N 4. Nov. P. 509-536.
5. www.economy.gov.az
6. stat.gov.az
7. http://forbes.com
8. http://investing.com
9. http:// tradingeconomics.com
10. https://data.oecd.org/fdi/fdi-flows.htm

UOT 338.48

İQTİSADİ RAYONLAR ÜZRƏ MEHMANXANA VƏ MEHMANXANA TİPLİ MÜƏSSİSƏLƏRİN GÖSDƏRİCİLƏRİNİN TƏHLİLİ

Səid Müşfiq oğlu ŞİRİNOV

Qərbi Kaspi Universiteti
seid.sirinov78@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalə dövlətin turizm siyasəti sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlərin, gördüyü işlərin cəmiyyətdə daha geniş təbliği, davamlı turizm sahəsi üzrə aktual mövzuların ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması, həmin mövzularda tədqiqat işlərinin aparılmasına mütəxəssislərin cəlb olunması, elmi tədqiqatların nəticələrinin təqdim edilməsi, habelə "Beynəlxalq davamlı turizm ili"nin elan olunmasına diqqətin artırılması məqsədilə yazılıb.

Açar sözlər: mehmanxana, otel, otel şəbəkəsi

ANALYSIS OF HOTEL AND HOTEL TYPE BUSINESSMEN BY ECONOMIC REGIONS

SUMMARY

This article is written for government policy and works to be done about tourism ,to grab attention of community about current contexts, to attract people in research processes,to present results of scientific researchs, even to catch people ' s mind about "International continuous tourism year".

Keywords: hotel, hotel networks

АНАЛИЗ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ ГОСТИНИЧНОГО И ГОСТИНИЧНОГО ТИПА ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ РЕГИОНАМ

РЕЗЮМЕ

Статья обеспечивает более широкое информирование общественности о государственной политике в области туризма, его работе в области устойчивого туризма, привлечении экспертов к исследованиям по этим

темам, представлении результатов исследований и публикации о международном устойчивом туризме.

Ключевые слова: отель, отель, сеть отелей

Mehmanxana şəbəkələri (iki və daha çox) mehmanxana qruplarından ibarət olur, kollektiv biznesi özündə birləşdirir və vahid rəhbərliyin nəzdində fəaliyyət göstərir. Mehmanxana şəbəkələrinin rəhbərliyi mehmanxanların fəaliyyətindən gəlir götürərək üstünlük, gəlir əldə edir, eyni zamanda iş prosesində səhvlərin, nöqsanların məsuliyyətini də daşıyır. Şəbəkələrin yaranması dünya bazarına səviyyəli, yüksək, beynəlxalq standartlara malik mehmanxana xidmətlərinin çıxarılmasına zəmin yaradır. Beynəlxalq mehmanxana şəbəkələrinin böyük bir hissəsi ABŞ-a məxsusdur. Bu, lüks dərəcəli mehmanxana şəbəkələri olan, “Hilton”, “West Inn”, “Şeraton”, “Mariott”, “Ramada”, “Hyatt” və başqalarını misal göstərmək olar.

ABŞ 1948-ci ildə bəzi Cənubi Amerika ölkələrinin iqtisadiyyatının inkişafı üçün bu ölkələrdə öz filiallarını açmaq və mehmanxanalar tikmək üçün bir neçə mehmanxana şirkətinə müraciət edir. Yalnız 1950-ci illərin sonlarında “Pan American Airways” şirkəti buna razılıq verir və beləliklə onun “Intercontinental Hotels” adlanan filialları Vensuela, Meksika, Baziliya, Çili, Uruqvay, Kolumbiya və Latın Amerikasının digər ölkələrində yaranır. Artıq 1981-ci ildə dünyanın 50 ölkəsində bu tipli 85 otel yayılmışdı. Bir müddət sonra isə “Pan American” öz mehmanxana şəbəkəsini “Sasian Japanese Corporation” şirkətinə, o da öz növbəsində bu mehmanxana şəbəkəsini “Grand Metropelitan” şirkətinə satmışdır. Konrad Hilton beynəlxalq mehmanxana bazarını mənimsəyən ilk mehmanxana şəbəkələrindən biri idi. O, 1948-ci ildə San Xuanda (Puerto-Riko) “Caribe Hilton” otelinin idarəçiliyini ələ keçirir. Hilton öz rəqiblərini qabaqlayaraq bu müqaviləni bağlayır. Bu işdə ona ispan dilini mükəmməl bilməsi də kömək etmişdir. Artıq 1974-cü ildə Hilton 31 dövlətdə yerləşən 61 mehmanxanaya rəhbərlik edirdi. Hazırda “Hilton International” Böyük Britaniyanın “Ladbroks Group PLC” şirkətinə məxsusdur. “Sheraton hotel Corporation ITT” şirkətinin dünyanın 70 ölkəsində 430-dan çox mehmanxanası var. Bu mehmanxanalarda nömrələrin sayı 131007-dən çoxdur. Öz əməliyyatlarına görə Şeraton yalnız Fransanın “Group Accor” Şirkətindən geri qalır. ABŞ mehmanxana şəbəkələri sistemindən başqa, dünyanın mehmanxana şəbəkələrinə aşağıdakı şirkətlər daxildir:

1. “Accor” (Fransa) - 91 ölkədə 470000 nömrəsi olan 3600 mehmanxana;
2. “Trunsthouse Fort” (Böyük Britaniya) -75000 nömrəsi olan 800 mehmanxana;
3. “Club Meditrans” (Fransa) - 61000 nömrəsi olan 243 mehmanxana;
4.“Qrupp Sol” (İspaniya) - 34000 nömrəsi olan 133 mehmanxana və s.

Son illərdə mehmanxana sənayesinin inkişafı meylinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- mehmanxana tələb və təkliflərinin dərindən ixtisaslaşması;
- beynəlxalq mehmanxana şəbəkələrinin inkişafı;
- kiçik müəssisə şəbəkələrinin inkişafı;
- mehmanxana sənayesində müasir kompyuter texnologiyasının istifadəsi;

Beynəlxalq Mehmanxana Asossiasiyası mehmanxana şəbəkələrini 3 qrupa bölür:

1) Kooperativ şəbəkələr – çoxsaylı müəssisələrə sahib olan mehmanxana şirkətləri;
2) Müstəqil müəssisələr şəbəkəsi – bu müəssisələr özləri birləşərək vahid bronlaşdırma reklam marketinq və s. xidmətlər siyasəti yeridir;
3) İdarəedici xidmətlər göstərən mehmanxana şəbəkələri.

Müxtəlif mehmanaxanaların xidmətlərinin eyniliyi, qonaqlar üçün münasib qiymətlərin, xidmətlərin keyfiyyəti, komfort nömrələr və s. mehmanxana şəbəkələrinin uğurlarının əsas göstəricisidir. Mehmanxana şəbəkəsinə daxil olan hər bir mehmanaxana şəbəkə nişanı adı altında fəaliyyət göstərir. Öz firma nişanlarına ciddi əməl edən mehmanxanaların üstünlüyü ondan ibarətdir ki, eyni nişanlı müəssisələrin müştərilərinin bu mehmanxanalarda təqdim olunan xidmətlər kompleksi haqqında kifayət qədər təsəvvürləri olur. Bu, sistem şəbəkəsinə imkan verir ki, yeni mehmanxanalar fəaliyyətə başlamazdan əvvəl onların reklamını həyata keçirsin və əvvəlcədən sifariş qəbul etsin. Mehmanxana şəbəkələrindən fərqli olaraq dünya turizm bazarında müxtəlif xüsusi birləşmələr, ittifaqlar, assosiasiyalar da aktiv fəaliyyət göstərirlər. Bu assosiasiyaların əsas məqsədi məhşur və fərqlənmiş mehmanxanaları birləşdirməkdir. Avropada mehmanxana şəbəkələrinin, mehmanxalar və restoranlar assosiasiyalarının fəaliyyətinin koordinasiya olunması problemləri ilə Avropa İqtisadi Birliyinin Milli Mehmanxanalar və Restoranlar Assosiasiyalarının Konfederasiyası məşğul olur. Təcrübələr göstərir ki, təkcə mehmanxana şəbəkələrinin inkişafı çoxsaylı turistlərin istək və arzularının ödənilməsini təmin etmir, həmçinin bu kiçik müstəqil mehmanxanaların yaranmasına səbəb olur. Bu kiçik mehmanxanalar əsas üstünlüyü təkrarolunmaz xidmətlərə, nadirliyə və qeyriadiliyə verirlər. Məhz bu mehmanxanaları mütəxəssislər XXI əsrin mehmanxanaları hesab edirlər. Məsələn, kiçik kənd üslubunda tikilmiş, əlverişli qiymətlərlə, iş və istirahət üçün bütün şəraiti özündə birləşdirən, restoranı olmayan kiçik mehmanxanaların nadirliyi, qeyri-adiliyi, xidmət keyfiyyəti bazar iqtisadiyyatı şəraitində mehmanxana sənayesində rəqabətə davam gətirə bilər. Azərbaycan qədim mədəniyyət ölkəsidir. Onun ərazisində 1.5-2 milyon il bundan əvvəl əhali məskunlaşmışdır. Azərbaycanda ilk mehmanxanalar “karvansara’’ adlanırdı. Karvansaralar təkcə şəhərlərdə deyil, həmçinin yol boyu, xüsusilə yolayırıcılarında inkişaf edirdi.

"Qədim və orta əsrlərin vacib tarixi - arxitektura abidələri" xəritəsinə uyğun olaraq Azərbaycan ərazisində bu günümüzə qədər gəlib çatan karvansarayların inşaat tarixi 6-19-cu əsrlərə aiddir. Qədim karvansaralardan mövcud olanı Mərəzə kəndində yerləşir. Orta əsr karvansaraları Siyəzəndə, Giləzi qəsəbəsində, Saraş kəndində və Bayıl burnunda, Qaradağda, Sanqaçalda bu günə qədər mövcuddur. Ancaq alimlərin hesablamalarına görə 8 karvansara Bakı qalasında olmuşdur. Lap yaxınlıqda, aralarında kiçik döngə olan hind karvansarayı "Multani" və "Buxara", Qasım bəyin iki mərtəbəli, yuxarıda çəpinə duran - bu günümüzə gəlib çatmayan Böyük karvansaray, Cümə məscidinin yaxınlığındakı-Kiçik karvansara və s. yerləşirdi. Kiçik bir sahədə karvansaraların yerləşməsi o dövür üçün heç də təsadüfi deyildi. Bakı dəniz limanı kimi artıq orta əsrlərdə şərq dövlətlərinin ticarətində vacib rol oynamağa başlayır, Xəzərdən və Böyük İpək yolunda olan şəhərlərdən terminallardan Bərdə, Şamaxı, Dərbənddən mallar göndərilirdi. 19-cu əsrin 2-ci yarısında neft axtarışları üzrə intensiv işlər aparılmağa başlanılır. Neft sənayesinin inkişafı ilə bağlı olaraq Bakının mərkəzi hissəsi genişlənməyə və abadlaşmağa başlayır. Yerli milyonerlərin göz qamaşdıran sarayları, səhmdar cəmiyyətlərin, o cümlədən xarici bankların binaları, ictimai və pərəstiş tikililəri inşa edilməyə başlayır. Şəhərin xarici və dövlətli adamlarına xidmət üçün XX əsrin əvvəllərində Bakının mərkəzində ilk mehmanxana "Yeni Avropa" (hazırda "Lukoyl"un Ticarət Evinin binası) açılır. Bir neçə il sonra daha yeni "Metropol" (hazırda "Nizami"muzeyi) mehmanxanası tikilir və hamını öz gözəlliyi ilə heyran edir. Oktyabr inqilabından sonra Böyük Vətən müharibəsinin sonuna kimi Bakıda yeni mehmanxanaların tikintisi qeyd olunmur. 50-ci illərdə və 60-cı illərin əvvəlində "İnturist" və "Naxçıvan" mehmanxanalarının binaları tikilməyə başladı. 70-ci illərdə Azərbaycanda mehmanxana tikintisinin daha güclü inkişaf dövrü başlayır. Bu mərhələdə isə "Bakı", "Turist" və iki 17 mərtəbəli simmetrik yerləşmiş "Azərbaycan" və "Abşeron" mehmanxanalarının binaları tikilib başa çatmışdır. Sonuncunun açılışı 1985-ci ildə olmuşdur. Bu illərdə Turizmin inkişafı və 1983-cü il 30 aprel tarixli SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ilə əlaqədar, Xəzərin sahilini Ümumittifaq əhəmiyyətli yeni kurort zonasına çevirmək məqsədi ilə Gəncədə, Qusarda, Şəkidə və Azərbaycanın digər şəhərlərində mehmanxanalar tikilmişdi. Dünya mehmanxana sənayesində hələ 20 əsrin 50-ci illərindən idarəetmə strukturunda mehmanxana işinin təşkilinin iki əsas modeli təsdiqlənmişdir. I model-Rits modelidir ki, bu da məşhur İsveçrə sahibkarı Sezar Ritsin adı ilə bağlıdır. Dünyanın bir çox məşhur otelləri onun adı ilə əlaqəlidir. Rits modeli Avropa nəzakət və zadəgan adət ənənələrinə əsaslanır. Mehmanxana şəbəkəsinin adı özündə dəbdəbə və kamilliyi təcəssüm etdirir. Şəbəkəyə daxil olan otellər müştərilərə 24 saat xidmət göstərir. Ritz modelinə nümunə kimi Moskva şəhərindəki "Palas-otel"i göstərmək olar. II model – amerikalı sahibkar Kemons Uilsonun adı ilə bağlıdır. "Holiday Inn" mehmanxana şəbəkəsi bu modellə işləyir.

“Holiday Inn” otelləri dünyada ilk dəfə olaraq telekonfrans keçirmək üsulunu tətbiq etmişdir. Bu modellə müştərilərin ehtiyac və arzularının ödənilməsinə üstünlük verməklə xidmətin yüksək standartlarına riayət olunur. Bu model üzrə fəaliyyət göstərən mehmanxanlara aşağıdakı tələblər qoyulur:

- mehmanxanada isifadə olunmuş üslubun vəhdəti (memarlıq və interyer);
- mehmanxana nişanlarının və reklamlarının eyniliyi;
- geniş və funksional vestibül (holl);
- daimi müştərilər üçün nəzərdə tutulmuş nömrələr;
- müştərilərin cəld və çevik qeydiyyatı;
- səhər yeməyi - “İsveç masası” (Şved stolu);
- mehmanxanada konfrans-hollun olması;
- əlverişli tariflər (qiymətər) siyasəti;
- marketinq. Kommunikasiyalar xidməti və idarəetmənin mərkəzləşdirilməsi.

İkinci model üzrə dünyada 50%-dən çox mehmanxan şəbəkəsi fəaliyyət göstərir. Bu şəbəkələr, demək olar ki, öz mahiyyətinə görə iqtisadi maliyyə imperiyalarıdır və bir sahibkar- baş holdinq tərəfindən idarə olunur. Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən “Hyatt Regency” və “Hyatt park” ikinci modelə aiddir. I və II modellər ilə yanaşı III model də mövcuddur. “Könüllü” adlanan mehmanxana şəbəkələri bu qəbildəndir. (“Best Western”, “Romanite Hotels” və s.). Bu modelə görə eyni ticarət nişanı adı altında, hansı ölkədə yerləşməsindən asılı olmayaraq, oxşar əlamətlər üzrə bir standart və xidmətlərə riayət edən mehmanxanalar birləşir. Mehmanxanalar vahid fonda üzvlük haqqı ödəyirlər ki, bu vəsait birləşdirilmiş reklam marketinq fəaliyyətinə sərf olunur. Bununla bərabər mehmanxanaların maliyyə və idarəetmə müstəqillikləri tamamilə saxlanılır. Mahiyyətcə bu şəbəkələr bir müqavilə altında birləşmiş asossiasiyalardır. İkinci və üçüncü modellərin birləşməsi də mümkündür. Buna misal olaraq Fransanın “Accor” mehmanxanalarını göstərmək olar. Qərbi Avropa Rits modelinin dayağı olaraq qalır. 1995-ci ilin əvvəlinə olan məlumatına görə Avropada mövcud 50 mehmanxana şəbəkəsi ümumən 410000 nömrəsi olan 3400 mehmanxananı birləşdirir.

Sezar Rits hələ sağlığında əfsanəvi bir şəxsiyyət kimi ad qazanmışdır. O, vəzifəsinə sadə işdən başlayaraq inadkarlığı, zəhmətkeşliyi və əzmi sayəsində tez bir zamanda mehmanxana biznesinin sirlərinə yiyələnir. Bu sahədə mehmanxana müdirinin şagirdi kimi, 15 yaşından başlayır. Artıq 19 yaşında Rits Paris restoranlarından birinə rəhbərlik edir, buna baxmayaraq naməlum səbəbdən bu işini buraxaraq məşhur «Voisin» restoranında xörəkpaylayan köməkçisi işinə düzəlir. Burada Rits tezliklə varlı və nüfuzlu şəxslərin zövqlərini öyrənərək onları razı salmaq bacarığına yiyələnir. Çox keçməmiş o, artıq daimi müştərinin hər biri haqqında məlumatlara malik idi (müştərilər nəyi xoşlayır və onların zövqünə nə uyğun gəlir) və onlar da həmişə Ritsin xidmət göstərməsini

xahiş edirdilər. Artıq 22 yaşında Rits İsveçrənin Lüsserna şəhərində yerləşən «Grand National Hotel» mehmanxanasının müdiri olur. Ritsin sayəsində bu otel şəhərdə məşhurlaşır. Ritsin yaradıcılığı ən yüksək səviyyəli və adlı-sanlı seçilmiş müştəriləri belə özünə cəlb edir. Bu oteldə 11 il müvəffəqiyyətlə çalışan Rits Londonda yeni açılan «Savoy Hotel» mehmanxanasının təklifini qəbul edir və 38 yaşında dünyanın dəbdəbəli otellərindən birinin müdiri olur. Ritsin öz şəxsi keyfiyyətləri bu oteldə də özünü göstərir. Rits oteli elit cəmiyyətin mədəni mərkəzinə çevirir. Baş aşpaz Ogüst Eskofye ilə birlikdə onlar Avropa mətbəxinin ən ləziz yeməklərini hazırlaya və restoranda bu yeməklərə uyğun mühit yarada bilən kollektiv toplayırlar. Restorana yalnız axşam ziyafətləri geyimində gəlmək ənənəsini məhz Rits tətbiq etmişdir. O, restorana ən tanınmış musiqiçiləri dəvət edir, vəsait xərcləyib qeyri-adi effektlər təşkil edirdi. Hətta bir dəfə suda üzən restoran ətrafında kiçik «Venesiya» yaratmışdı. Suda üzən qandollarda qandolyerlər italyanca sevgi mahnıları ifa edirdilər. Rits müştərilərlə ünsiyyəti menecerin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri kimi qəbul edirdi. İnsanların istək və arzularına diqqətlə yanaşmağı menecer sənətinin yeni mərhələsi sayırdı. Rits özünü bütün varlığı ilə işə sərf edir, var qüvvəsini əsirgəmirdi. 52 yaşında Rits güclü əsəb gərginliyi keçirir və bundan sonra vəfat edir. Bu gün Ritsin adı mehmanxana biznesində nəzakət, kübar və zəriflik sinonimi kimi səslənir.

Mehmanxanaların kateqoriyası, təqdim etdiyi müxtəlif səviyyəli xidmət növləri müəssisənin işinin təşkilinə, iqtisadi göstəricilərinə çox böyük təsir göstərir. Mehmanxanaların təsnifatı problemi həmişə olduğu kimi bü gün də turizm və otelçilik sahəsində çalışan mütəxəssislərin əsas diqqət mərkəzindədir. Mehmanxanaların təsnifatının işlənib hazırlanması sistemi turizm sahəsinin mürəkkəb problemlərindən biridir. Hazırda dünyada 30-a yaxın milli təsnifat sistemi mövcuddur. Dünyada vahid təsnifat sisteminə keçməyə müxtəlif amillər, o cümlədən mədəni-tarixi, milli ənənələr, iqlim şəraitinin müxtəlifliyi və s. mane olur. Buna baxmayaraq ümumi təsnifat əlamətləri də mövcuddur. Müxtəlif milli təsnifat sistemlərinin mühüm fərqlərinə baxmayaraq, bu oxşar əlamətlər seçilir. Bunlar mehmanxananın nömrə fondunun tutumu (yerlərin sayı), mehmanxana müəssisəsinin funksional təyinatı (buna məqsədli bazar deyilir), xidmət səviyyəsi, mülkiyyət forması, mehmanxananın yerləşdiyi yer və sairədir. Təbii ki, hər hansı bir təsnifat məlum həddə nisbidir. Bu nisbilik konkret olaraq özünü mehmanxananın bir neçə dərəcəyə aid edilə bilməsində və ya əksinə, heç bir dərəcəyə aid edilməməsində göstərə bilər. Mehmanxana sənayesini öyrənərkən təkcə məhdud milli təsnifat sistemlərini bilmək kifayət etmir (Bura, əsasən, mehmanxana bazasının kəmiyyət xarakteristikası, göstərilən xidmətin səviyyəsi və keyfiyyəti aiddir). Mehmanxanaların müxtəlif təsnifat əlamətləri həm milli, həm də mehmanxana sənayesi üzrə beynəlxalq statistikada istifadə olunur. Ümumdünya Turizm Təşkilatının tövsiyyəsi əsasında turist-

ləri yerləşdirmə vasitələrinin standart təsnifatı qəbul olunmuşdur. Bu təsnifata əsasən yerləşdirmə vasitələri iki qrupa bölünür - kollektiv və fərdi. Mehmanxanalar müxtəlif meyarlara görə təsnifləşdirilir:

1. Komfort səviyyə;
2. Nömrə fondunun tutumu;
3. Mehmanxanaların funksional təyinatı;
4. Mehmanxananın yerləşdiyi yer;
5. Mehmanxananın işləmə müddəti;
6. Qonaqların yeməklə təminatı;
7. Qonaqların qalma müddəti;
8. Qiymətlərin səviyyəsi.

Mehmanxanaların təsnifat sistemində əsas yeri komfort səviyyə tutur. Komfort səviyyə mehmanxananın göstərdiyi müxtəlif xidmət keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirir. Bunlar aşağıdakılardır: mehmanxananın nömrə fondunun vəziyyəti, nömrələrin sahəsi (m2), biryerli (birotaqlı), ikiotaqlı, çoxotaqlı, apartament nömrələrin olması. Kommunal xidmətlərin rahatlığı, mebel inventarları, sanitar-gigiyena avadanlığının təyinatı, yemək müəssisələri və onların vəziyyəti (kafe, bar, restoran), mehmanxana binasının yeraltı yollarının olması, binaya bitişik ərazinin abadlıq vəziyyəti, informasiya təminatı və texniki təchizatı, o cümlədən telefon, peyk rabitəsi, televizor, faks, kompüter, soyuducu, mini-bar, mini-seyf və s. Göstərdiyimiz parametrlər mehmanxanaların bütün təsnifat sisteminə aiddir. Nömrə fondunun tutumu mehmanxanaların tutumu nömrələrin və ya yerlərin sayı ilə müəyyən olunur. Dünyada mehmanxanaların kiçik, orta, iri olması təyinatına ümumi yanaşma yoxdur. Hər ölkə öz tarixi, milli-etnik dəyərləri, sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərinə görə bu məsələyə fərqli yanaşır. Hər il nəşr olunan «İllik məcmuə»də dünyanın bütün kiçik lüks mehmanxanalarının (10 nömrədən 200 nömrəyədək) siyahısı göstərilir. ÜTT 30 nömrəyədək olan mehmanxanaları kiçik mehmanxana saymağı tövsiyə edir. Avropa üçün kiçik mehmanxanalar tipikdir. Almaniyada 40 nömrəyədək olan mehmanxanalar kiçik sayılır, 40-dan 80-dək orta, 80-dən yuxarı nömrəsi olan mehmanxanalar iri sayılır. Amerikada və Asiya ölkələrində bundan daha çox yeri olan mehmanxanalar iri sayılır. Bir çox ölkələrdə mehmanxanaları yerləşdirmə (nömrə fondunun tutumuna) təsnifatına görə dörd dərəcəyə bölürlər.

1. Kiçik mehmanxanalar (10-100 nömrə);
2. Orta mehmanxanalar (100-dən 300-400 nömrə);
3. İri mehmanxanalar (300-400-dən 1000-dək nömrə);
4. Nəhəng mehmanxanalar (1000 nömrədən çox).

Nömrə fondunun tutumu, təsnifatı eyni tipli mehmanxanaların iş fəaliyyətini müqayisə etməyə imkan verir. Funksional təyinatına görə mehmanxanalar iki qrupa bölünür: 1. İşgüzar təyinatlı mehmanxanalar; 2. İstirahət təyinatlı mehmanxanalar. İşgüzar təyinatlı mehmanxanaların əsasını 1908-ci ildə «Buf-

falo Statler» mehmanxanasının açılışı ilə Ellsvort Statler qoymuşdur. Bu mehmanxana biznesmenlərə və kommersantlara xidmət edirdi. Elə mehmanxanalara tələbat olduğundan mehmanxana xidmətləri bazarında bu konsepsiya aparıcıdır. İşgüzar müştərilər mehmanxanalar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

1) konfrans, simpozium iştirakçısı olan işgüzar adamlar imkanlıdır və onlar nəinki nömrələrinin, həm də istifadə etdiyi müxtəlif əlavə xidmətlərin pulunu verirlər (camaşırxana, bərbərxana, massaj, sauna, üzgüçülük hovuzu, idman zalı və s.). Bundan əlavə, işgüzar adamlar çox vaxt öz ailələri ilə gəlir. Ailə üzvləri mehmanxanada əyləncəli proqramlardan istifadə edir. Bu da son nəticədə mehmanxananın gəlirini artırır;

2) işgüzar müştərilərə qulluq edən mehmanxana əvvəlcədən sifariş qəbul edir, mehmanxananın neçə nömrəsinin tutulmasını bilir və proqnozlaşdırır;

3) yüksək səviyyəli, keyfiyyətli xidmət göstərməklə mehmanxana öz nüfuzunu qaldırır və işgüzar qonaqların təkrar gəlişi üçün şərait yaradır. İşgüzar təyinatlı mehmanxanalarda aşağıdakı şərait olmalıdır;

- mehmanxana ictimai və inzibati yerlərə yaxın olub, mərkəzdə yerləşməlidir;
- mehmanxanaya ailəsi ilə gələn işgüzar qonaqlar üçün apartament nömrələr olmalıdır;
- mehmanxanada tədbirlər keçirmək üçün sinxron aparatla və tərcüməçilərlə təchiz olunmuş konfrans zalları olmalıdır və s.

Ədəbiyyat:

1. İlqar Hüseynov, Nigar Əfəndiyeva “Turizmin əsasları’’ Bakı 2007.
2. Sabir Rəhimov “Turizm-Ekskursiya işinin təşkili’’ Bakı, 2004.
3. H.B. Soltanova, M. M. Ağakərimov, S.İ. Babazadə “Mehmanxana təsərrüfatı” Bakı, 2005.
4. William S/Gray, Solvatore Chignori. Hotel and Motel. Management and Operation/ New Jersy, 1990.

UOT 33

ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ СФЕРА В СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Лейла Орхан кызы МИРГАШИМЛИ

Докторант Экономической кафедры
Западный-Каспийский Университет Азербайджана

leyla.mh2000@gmail.com

РЕЗЮМЕ

Учитывая высокую степень открытости Азербайджанской экономики и чувствительность национальных банков к глобальным вызовам, в Республике была разработана и в 2016 г. внедрена Стратегическая Дорожная Карта по развитию финансовых услуг. Проект был создан с учетом принципов современных технологий: финансовой инклюзивности; цифрового информационного обеспечения; защиты прав потребителей банковских услуг; и т.д. Реализация проекта привела к модернизации финансово-кредитного сектора Азербайджанской Республики, - к внедрению современных операционных систем в различных сегментах финансовых институтов.

Ключевые слова: глобальные вызовы, финансово-кредитный сектор, новые тенденции, «Стратегическая Дорожная Карта по развитию финансовых услуг в Азербайджанской Республике», адаптированная финансовая система, прогнозы и условие.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİ-SOSİAL İNKİŞAFI STRATEGİYASINDA MALİYYƏ-KREDİT SAHƏSİ

XÜLASƏ

Azərbaycan iqtisadiyyatının yüksək dərəcəli açıqlığını və milli bankların qlobal çağırışlara həssaslığını nəzərə alaraq, 2016-cı ildə Respublikada maliyyə xidmətlərinin inkişafı üzrə strateji yol xəritəsi hazırlanmış və tətbiq edilmişdir. Layihə müasir texnologiyaların prinsiplərini nəzərə alaraq yaradılmışdır: maliyyə daxilolmaları; rəqəmsal informasiya dəstəyi; bank xidmətlərinin istehlakçılarının hüquqlarının qorunması və s. Layihənin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasının maliyyə və kredit sektorunun modernləşdirilməsinə, maliyyə institutlarının müxtəlif seqmentlərində müasir əməliyyat sistemlərinin tətbiqinə gətirib çıxardı.

Açar sözlər: qlobal çağırışlar, maliyyə və kredit sektoru, yeni tendensiyalar, "Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafı üçün strateji yol xəritəsi", uyğunlaşdırmış maliyyə sistemi, proqnoz və şərtləri.

FİNANCİAL-CREDİT SECTOR İN SOCİOECONOMİC DEVELOPMENT STRATEGY OF THE REPUBLİC OF AZERBAİJAN

ABSTRACT

Given the high degree of openness of the Azerbaijani economy and the sensitivity of national banks to global challenges, the Strategic Road Map on the development of financial services was developed and introduced in 2016 in the Republic. The project was created taking into account the principles of modern technologies: financial inclusion; digital information support; protecttion of the rights of consumers of banking services; etc. The project implementation led to the modernization of the financial and credit sector of the Republic of Azerbaijan, to the introduction of modern operating systems in various segments of financial institutions.

Keywords: global challenges, financial and credit sector, new trends, “Strategic Roadmap for the development of financial services in the Republic of Azerbaijan”, adapted financial system, forecasts and conditions.

По истечению первого десятилетия XXI столетия, развитие мировой экономики и информационных технологий, способствовали зарождению новых тенденций в национальных финансовых системах. Так, под влиянием внешних рисков, начиная с 2015 г. возросла чувствительность азербайджанских банков. Некоторые из них не имели ни стратегии, ни модели, с ориентацией на устойчивые, долгосрочные планы. Простое управление рисками усложняло адаптацию азербайджанских банков в возрастающей финансово-экономической конъюнктуре. Необходимость в реформировании экономических институтов, в том числе в финансово-кредитной сфере, стала очевидной [1]. По распоряжению Президента Азербайджана Ильхама Алиева от 16 марта 2016 г., ведущие экономисты и финансисты Республики занялись проблемой глубокого анализа экономического состояния и подготовки проекта «Стратегическая Дорожная Карта по развитию финансовых услуг». План предусматривал адаптивные мероприятия к процессам, протекающим в глобальной экономике и финансовых рынках, и поддержки модели пост нефтяного экономического развития с учетом

новых вызовов и возможностей, стоящих перед финансовым сектором. Дорожная карта была разработана на основе инноваций, принципов гибкости, конкурентоспособности и экономического развития сектора финансовых услуг [2]. Она охватывала кратко, средне и долгосрочные периоды, включала стратегический взгляд и план мероприятий до 2020 гг., долгосрочный взгляд до 2025 г. и целевой взгляд после 2025 г.

Среди них до 2020 г. были выделены пять стратегических целей и шестнадцать приоритетов:

• формирование финансовой системы, состоящей из динамичных и здоровых институтов. Реструктуризация и капитализация банков, оздоровление активов, развитие рынка страхования, усиление финансовой инклюзивности с целью устранения трудностей, связанных с усиливающимися с 2015 г. рисками;

• устранение факторов мешающих развитию рынка ценных бумаг, - слабой осведомленности о потенциальных инвесторах и эмитентах о рынке капитала и финансовых инструментах; информационной асимметрии и традиционного образа мышления о единоличном владении;

• развитие системы обмена кредитными данными, создание рабочих механизмов по защите прав кредиторов, стандартизация судебных решений и улучшение исполнительной дисциплины с целью усовершенствования инфраструктуры;

• формирование нового механизма регулирования и контроля, способствующего качественным процессам управления рисками и цифровой трансформации в финансовых институтах;

• повышение финансовой грамотности специалистов, занятых в данной сфере, с целью последующего формирования грамотного аппарата кадров [3].

За период 2016-2020 гг. предусматривается создание финансовой системы, которая будет включать здоровые банки, полностью функционирующие финансовые рынки, систему управления рисками, адаптированную к стандартам Базель III, а также более эффективные и оцифрованные процессы и высококвалифицированный рабочий персонал.

Для достижения целей, намеченных на 2025 г. и на последующий период, в вузах и учебно-тренировочных центрах страны будет совершенствоваться процесс обучения и подготовки кадровой смены с учетом последних тенденций, связанных с оцифровкой в финансовом секторе.

Таким образом, сектор финансовых услуг до 2025 г. будет организован из сильных и диверсифицированных финансовых институтов, благодаря чему прогнозируется стабильный рост и доходность данного сектора. Одновременно будет зафиксировано ускорение процессов консолидации в банковском секторе с параллельным снижением разницы меж-

ду банками и финансовыми показателями. Результатом подобных процессов станет расширение базы банков, диверсификация портфеля услуг и создание новых небанковских финансовых институтов. Кредитные продукты, которые будут дополнительно предложены новыми небанковскими финансовыми институтами, создадут альтернативные доступы к потребительским кредитам и усилят конкурентоспособность в данном секторе. Будут предложены новые виды кредитов и доля корпоративных клиентов. Рынки акций и облигаций в Азербайджане до 2025 г. достигнут нового уровня эффективного функционирования. Совершенствование механизмов оценки кредитных рисков, скоринговых моделей, структуры корпоративного управления и процессов управления рисками с учетом требований международных стандартов повысят способность управления рисками в финансовых институтах [4].

Целевой взгляд, установленный на период после 2025 г., заключается в формировании привлекательного для зарубежных инвесторов и конкурентоспособного на региональном уровне финансового сектора. Для достижения целей, установленных в целевом взгляде на период после 2025 г., будет сформирована банковская система, характеризующаяся высокой операционной эффективностью, доходностью и значительной оцифровкой проводимых операций. При этом будут предложены банковские продукты, нацеленные на более инновационного клиента, включая инвестиционные продукты.

Благодаря повышению прозрачности на финансовых рынках и окончательному формированию сектора финансовых услуг в долгосрочной перспективе ожидается привлечение большего числа зарубежных инвесторов, вестернизация «ноу-хау», в частности, передовым опытом в сфере обработки данных, внедрения совершенной системы управления рисками и представления широкого ассортимента услуг.

По прогнозам специалистов посредством точного следования Стратегической Дорожной карте, уровень обслуживания банков до 2025 г. будет приведен в соответствие с передовыми международными стандартами [5]. То есть, азербайджанский сектор финансовых услуг в региональном масштабе будет не только конкурентоспособным, но и будет являть пример для соседних финансовых рынков.

Вследствие реализации приоритетов в секторе финансовых услуг в 2020 г. конкретно прогнозируется: рост реального ВВП до 750 млн. azn. и открытие 1600 дополнительных рабочих мест. В этой краткосрочной перспективе планируется установление основных целевых индикаторов: повышение прибыльности банковского сектора по сравнению с 2015 г. в 7 раз. На фондовой бирже до 2020 г. ожидается дополнительный листинг пяти специализированных компаний важнейших секторов. Отношение

кредитов к ненефтяному ВВП (финансовая глубина) по прогнозам составит 60%. Коэффициент нерабочего кредита понизится до 8%; будет достигнута страховая пенетрация (отношение страховых взносов к ненефтяному ВВП). А, самое главное, повысится устойчивость финансовой системы к внутренним и внешним шокам; управление рисками станет более совершенным и регулируемым; усилится инфраструктура финансовой системы и повысится ее потенциал развития.

С целью успешной реализации Стратегической Дорожной Карты посредством необходимых инструментов, процессов и т.д. будут проведены мониторинг и ее оценка, в ходе проведения которых особое внимание будет уделено исполнению мероприятий, индикаторам и конкретным показателям, достигнутым по соответствующим приоритетам, а также соответствие установленным срокам исполнения. Мониторинг и оценка будут проведены на основе правил, разработанных с учетом международной методологии.

Финансирование осуществления намеченных мер предусматривается за счет средств государственного бюджета, Центрального Банка, внебюджетных фондов, Национального Фонда Поддержки Предпринимательства и других кредитных и инвестиционных организаций. А, также за счет средств местных бюджетов, местных учреждений, предприятий и организаций, вне зависимости от формы собственности, прямых иностранных инвестиций, рынка ценных бумаг, кредитов банковской системы страны, кредитов международных организаций и иностранных государств, грантов, технической помощи и за счет иных источников, не запрещенных законодательством.

С целью обеспечения наиболее эффективного расходования финансовых средств по установленным приоритетным целям, бюджеты будут составлены с учетом соответствующих показателей. Значительная часть необходимых финансовых средств будет обеспечена путем реструктуризации существующих бюджетов, а также совместными усилиями финансирования частного сектора и отдельных инвесторов [6].

Однако нельзя забывать, что достижение качественных модернизаций и прогнозов, как в целом в экономике Азербайджанской Республики, так и в её финансово-кредитном секторе, возможно лишь благодаря точному следованию Стратегии Дорожной Карты развития.

Литература:

1. Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi açıqlanıb/ http://iqtisadiislahat.org/news/maliyye_xidmetlerinin_inkisafina_dair_strateji_yol_xeritesi_aciqlanib-157/ Tarix: 14 Dekabr 2016
2. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında /http://www.e-qanun.az/framework/34254
3. Milli iqtisadiyyatın inkişafı üzrə strateji yol xəritəsi / http://a-r.az/az/page/82
4. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi/ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. https://azertag.az/store/files/untitled%20 folder/_STRATEJI%20YOL%20XERITESI_.pdf
5. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi /https://azertag.az/store/files/news /MALIYYE%20STRATEJI %20 YOL.pdf
6. Feyziyev C. Strateji Yol Xəritəsi: Milli iqtisadiyyatın inkişafında yeni dönəm/ http://modern.az/az/news/121075#gsc.tab=0/ Tarix: 27.12.2016

UOT 338.48

AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ OTEL VƏ MEHMANXANA ŞƏBƏKƏLƏRİNİN FƏALİYYƏT PERSPEKTİVLƏRİ

Xəyyam Elşən oğlu ƏHMƏDLİ

Qərbi Kaspi Universiteti

ahmadov0062@gmail.com

XÜLASƏ

Turizm sənayesinin inkişafında mehmanxana şəbəkələri böyük önəm kəsb edir. Məqalədə Azərbaycanda mehmanxana şəbəkələrinin tarixinə nəzər salınmış, qurulduğu vaxtdan bugünə qədər olan inkişafı nəzərdən keçirilmişdir. Şəbəkə otellərinin turizm sənayesinə verdiyi fayda araşdırılmışdır və mövcud otel şəbəkələri haqqında məlumat verilmişdir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərməyən, lakin fəaliyyəti üçün perspektiv olan otellərin adları qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: mehmanxana, otel, otel şəbəkəsi, turizm, turizm sənayesi

ПЕРСПЕКТИВЫ РАБОТЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТЕЛЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

Отельные сети играют большую роль в развитии туристической промышленности. В данной статье рассматривается история и развитие отельных сетей в Азербайджане со времен их создания до сегодняшних дней. Так же исследуется польза отельных сетей для туристической промышленности и дается информация по поводу существующих отельных сетей, перечисляются названия отелей, на данный момент не действующих в Азербайджане, однако имеющих перспективу для работы здесь.

Ключевые слова: отели, отельные сети, туризм, туристическая промышленность.

PERSPECTIVES OF INTERNATIONAL HOTEL AND HOTEL NETWORKS IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

Hotel chains are very significant for the development of tourism industry. The article aims to describe the development of hotel chains in Azerbaijan from historical standpoint. The positive relationship between presence of hotel chains and development of tourism industry is been analyzed. Furthermore, the article informs the reader about current hotel chains and names a few hotels with fresh perspective that might have potential success in Azerbaijan

Keywords: hotel, hotel chains, tourism, tourism industry

Son illər Azərbaycanda turizmin sürətlə inkişaf etməsi bu sahəyə xarici sərmayədarların marağını da artırıb. Bu baxımdan ölkəmizdə beynəlxalq mehmanxana şəbəkəsinə daxil olan hotellərin sayının artmasını xüsusi qeyd etmək gərəkdir. Dünyanın bir sıra aparıcı otel şəbəkələrinin bir qoluda Azərbaycandadır. Bu şəbəkələrin sayının daha da artırılması planlaşdırılır.

Əvvəlcə beynəlxalq mehmanxana şəbəkələrinin tarixinə göz ataq. Ölkəmizdə beynəlxalq mehmanxana şəbəkə sistemi XX əsrin 90-cı illərindən fəaliyyətə başlayıb. Bu dövrdə Naxçıvanda «Hyatt» şirkətinə məxsus olan «Hyatt Regency-Naxçıvan», Bakıda isə Avropa otel fəaliyyətə başlayıb. 1999-cu ildə isə «Hyatt» şirkətinə məxsus olan «Hyatt Park» hoteli inşa olunub.

Mehmanxana şəbəkələri (iki və daha çox) mehmanxana qruplarından ibarət olur, kollektiv biznesi həyata keçirir və vahid rəhbərliyin nəzarəti altında fəaliyyət göstərir. Mehmanxana şəbəkələrinin rəhbərliyi mehmanxanaların hər hansı bir fəaliyyətindən gəlir götürərək üstünlük əldə edir, eyni zamanda iş prosesində nöqsanların məsuliyyətini daşıyır. Şəbəkə otellər öz xidmət üslublarını, texnologiyasını ölkəmizə gətirir, eyni zamanda yerli kadrlarada bu texnologiyanı öyrədir.

Beynəlxalq mehmanxana şəbəkələrinin böyük bir qismi ABŞ-a məxsusdur. Bu, lüks dərəcəli mehmanxana şəbəkələri olan «Hyatt», «Hilton», «West İnn» və orta dərəcəli mehmanxana şəbəkələri olan «Holiday İnn», «Mariott», «Şeraton», «Ramada» və başqalarından ibarətdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə ABŞ mehmanxana idarəetmə təcrübəsinə böyük ehtiyac var.

Mehmanxana şəbəkəsinə daxil olan hər bir müəssisə şəbəkə nişanı altında fəaliyyət göstərir. Öz firma nişanlarına ciddi əməl edən mehmanxanaların üstünlüyü ondan ibarətdir ki, eyni nişanlı müəssisələrin müştərilərinin bu mehmanxanalarda (hansı ölkədə yerləşməsindən asılı olmayaraq) təqdim olunan xidmətlər haqqında kifayət qədər təsəvvürləri olur. Bu sistem şəbəkələrə imkan

verir ki, yeni mehmanxanalar fəaliyyətə başlamazdan əvvəl onların reklamını həyata keçirsin və əvvəlcədən sifariş qəbul etsin.

Şəbəkə otellərin artması ilə ölkəyə turist axınının artması bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Çünki beynəlxalq şirkətlər öz otellərini turizmin inkişaf etdiyi ölkələrdə və ya şəhərlərdə açmaq istəyirlər. Buna görədə turist axınının artması yeni şəbəkələrin ölkəyə cəlb olunmasına şərait yaradır. Eyni zamanda beynəlxalq mehmanxana şəbəkələri özləri ilə birlikdə turistdə gətirirlər. Məsələn səfər etdiyi ölkələrdə Hilton otellər şəbəkəsində gecələyən bir turist, Bakıya səfər planlaşdırdığı zaman, ilk olaraq burada Hilton mehmanxanasının olub-olmadığını araşdıracaq. Məhz bu səbəbdən hər yeni açılan beynəlxalq mehmanxana şəbəkəsi daha çox turistin cəlb olunmasına şərait yaradacaq.

Hal-hazırda mehmanxana şəbəkələrinin böyük qismi Bakıda cəmlənib. Arzu olunandır ki, bütün regionlarımızda beynəlxalq şəbəkə sisteminə daxil olan hotellər fəaliyyət göstərsin. Bu, həmin regionlarda turizmin inkişafına kömək edər, həmçinin yüksək səviyyəli otel personalının hazırlanması üçün şərait yaratmış olardı. Bu hotellərdə çalışan personal üçün beynəlxalq xidmət standartlarına uyğun təlim-tədris keçirilir. Bəzi işçilər xarici ölkələrdə şəbəkəyə məxsus hotellərdə təcrübə keçirlər və bu, onların bir mütəxəssis kimi yetisməsində mühüm rol oynayır. Otelçilik üzrə müxtəlif ixtisaslara yiyələnən milli kadrlarımız dünyanın müxtəlif ölkələrində otel biznesi ilə məşğul olmaq imkanı əldə edir, bu sahədə bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirirlər.

Təbii ki, səhmdarları ölkəyə cəlb etmənin ən yaxşı yoluda reklamın güclü olmasıdır. Bunun üçündə xaricdəki səfirliklər vasitəsi ilə müxtəlif tədbirlər təşkil etmək, ölkədə turizmin inkişafı barədə danışmaq lazımdır.

Azərbaycanda fəaliyyət perspektivli otellərdən danışmadan öncə, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bəzi şəbəkə otellərin adlarını qeyd etmək istəyərdim.

Bunların başında “Hilton” otel gəlir. 2011-ci ilin oktyabr ayının 3-də açılışı olan beşulduzlu “Hilton Baku” otel kompleksi də dünyanın məşhur brendinin paytaxt şəhərimizdə təmsilçisidir. “Hilton” otellər şəbəkəsi və onun sahibi “Hilton Worldwide” şirkəti 92 ildir biznes və istirahət məqsədilə səyahətə çıxan şəxslərə ən gözəl mehmanxanalar, xidmətlər, istirahət zonaları təklif edir.

“Sheraton Baku Airport Hotel”. “Starwood Hotels and Resorts Worldwide” şirkətinin “Silk Way Airlines” MMC ilə əməkdaşlığı nəticəsində isə 2011-ci ilin oktyabrında paytaxtımızda beşulduzlu “Sheraton Baku Airport Hotel” oteli istifadəyə verilib. Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunun yaxınlığında yerləşən “Sheraton Baku Airport Hotel” 14-ü lüks olmaqla, 207 nömrədən ibarətdir. Oteldə restoran, istirahət yerləri və konfrans zalları var.

2011-ci ilin sonunda Bakının Xəzər rayonunun Bilgəh qəsəbəsində, Xəzər dənizi sahilində istifadəyə verilən “Jumeirah Bilgah Beach Hotel” kompleksi dünyanın 12 ölkəsində beşulduzlu otellərin sahibi olan “Jumeirah Group”un MDB məkanında ilk otelidir. 20 mərtəbədən ibarət oteldə ən müasir standartlara

cavab verən texnologiya quraşdırılıb. Kompleksin zəngin kitabxanasında Fransadan gətirilmiş qiymətli kitablar toplanıb. Oteldə qeydiyyat mərkəzi və qonaqların istirahəti üçün rahatlığı ilə seçilən gözləmə otağı xüsusi zövqlə işlənib. Burada, həmçinin müxtəlif səviyyəli tədbirlərin keçirilməsi üçün müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ilə təchiz edilmiş 450 nəfərlik konfrans zalı var. İşıqlandırma sisteminin mükəmməlliyi ilə seçilən otelin birinci mərtəbəsində dənizin cazibədar mənzərəsi görünən və müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan 400 nəfərlik zal yaradılıb. Bu mərtəbədəki 44 nəfərlik "Piano lunch" da qonaqların ixtiyarına verilir. Kompleksin 14 mərtəbəsində 175-i deluks, 37-si isə suit olmaqla 212 nömrə yaradılıb. Qonaqların istirahəti üçün hər cür şəraitin olduğu bütün nömrələrdən Xəzər dənizinin füsunkar panoramını seyr etmək mümkündür. Otaqlar simsiz internet, fərdi kondisioner sistemi, fərdi seyflər və birbaşa çıxışı olan telefonla təmin edilib.

Köhnə "Abşeron" mehmanxanasının yerində tikilən və 2012-ci ilin aprelində istifadəyə verilən beşulduzlu "JW Marriott Absheron" oteli isə dünya şöhrətli "Marriott International" şirkətinin ölkəmizdəki ilk otelidir. Oteldə yüksək kateqoriyalı "Executive studio", "Executive Deluxe", "Executive Premier" və "President luxe" də daxil olmaqla ümumilikdə 243 geniş otaq var. Burada Şərq mətbəxinin təamlarının təklif edildiyi "Fireworks Oriental Kitchen", İtaliya mətbəxinin nümunələri olan "OroNero BarRistorante" restoranları, "Razzmatazz CocktailLounge" barı və "Zest Lifestyle" kafesi fəaliyyət göstərir. Otelin binasının üst üç mərtəbəsini əhatə edən "Abşeron Spa" mərkəzində qonaqlar Bakının və Xəzər dənizinin füsunkar mənzərəsini seyr etmək imkanına malikdirlər. Mərkəzdə altı prosedur otağı, daxili hovuz, buxar otağı və sauna vardır. İşgüzar görüşlər və konfransların keçirilməsi üçün isə oteldə təbii Günəş işığı ilə işıqlandırılan 13 iclas zalı var. Otelin mirvarisi hesab olunan 1208 kvadratmetrlik sütunsuz "Şərq" zalında böyük tədbirlərin, sərgilərin və digər mərasimlərin keçirilməsi üçün hər cür şərait yaradılıb. "JW Marriott Absheron" otelinin Bakıda fəaliyyət göstərməsi də Azərbaycanın böyük turizm potensialına malik olmasını və tezliklə respublikamızın dünyanın elit turizm mərkəzlərindən birinə çevriləcəyini bir daha təsdiqləyir.

2012-ci ilin sentyabrında bakıda istifadəyə verilən "Four Seasons Hotel Baku" dünyanın inkişaf etmiş ölkələri sırasında yerini möhkəmləndirən Azərbaycanda otel biznesinin genişləndirilməsinə və keyfiyyətcə yeni mərhələyə qədəm qoymasına böyük imkanlar açır. "Four Seasons" otellərinə xas mahir ustalıqla inşa edilən yeni memarlıq əsəri "Beaux-Arts" dəbinin parlaq nümunəsi olmaqla tarixiliklə yanaşı, müasir dəbin ahəngini əks etdirir. Əzəmətli tağların altından keçərək içəri daxil olan hər kəsi ayrı-ayrı elementləri incə zövq və zərifliklə işlənən vestibül, sözün əsl mənasında, valeh edir. Qeyd edək ki, "Four Seasons Hotels and Resorts" şirkəti beynəlxalq mehmanxanalar şəbəkəsidir.

"Alov qüllələri" kompleksindəki "Fairmont Baku" otelinin istifadəyə verilməsi də Azərbaycanda gedən inkişaf proseslərinin göstəricisi olmaqla yanaşı, ölkəmizin müasir simasının yaradılması istiqamətində atılan mühüm addımlardandır. "Alov qüllələri"ni yeni yüzillikdə Bakıda həyata keçirilən şəhərsalmanın mühüm tərkib hissəsi və hətta yeni elementlərindən biri hesab edilir. Müasir Bakının simvollarından birinə çevrilən bu qüllələr qlobal urbanizasiya tələblərinə tam cavab verməklə özündə bir neçə kompleksi və xidmət sektorunu birləşdirir. Oteldəki nömrələrin hamısından şəhərə və Xəzər dənizinə gözəl mənzərə açılır. Otel qülləsində ümumi sahəsi 2,3 min kvadratmetrdən çox olan və özündə idman zalı, hovuz və digər istirahət yerlərini birləşdirən xidmət sahələri yaradılıb. Bundan əlavə, burada ümumi sahəsi 5 min kvadratmetrdən çox olan müxtəlif konfrans zalları da fəaliyyət göstərir. Beş konfrans zalında minimum 430, maksimum 1000 nəfərlik tədbirlərin keçirilməsi üçün hər cür şərait var. Burada müxtəlif ziyafət zalları, restoran və kafelər qonaqlara yüksək səviyyəli xidmət göstərir. Yerləşdiyi ərazi və mənzərəsi baxımından nadirliyi ilə fərqlənən "Fairmont Baku" oteli təklif etdiyi xidmətlər baxımından bir çox brendləri üstələyir və ölkəmizin müasir turizm imkanlarını daha da artırır.

Ümumiyyətlə, yuxarıda adları sadalanan beynəlxalq səviyyəli şirkətlərin Azərbaycan bazarına maraq göstərməsi ölkəmizdə istər yerli, istərsə də xarici iqtisadi qurumlar üçün yaradılan əlverişli investisiya mühitindən irəli gəlir. Yerli və xarici sahibkarlara dövlətin dəstəyi isə Azərbaycanda iqtisadi layihələr həyata keçirmək, sərmayə yatırmaq istəyənləri bir qədər də həvəsləndirir.

Hal-hazırda ölkəmizdə bəzi otellərin açılması layihəsi vardır. Bunlardan biri "Hilton Garden İnn" otelidi. "Hilton Garden Inn", "Hilton"un 14 markasından biridir**.** Azərbaycanın "Pmdprojects" şirkətinin gələcək layihələrindən biri Bakıda "Hilton Garden Inn" otelinin tikintisidir.

Hilton Garden Inn Bakı şəhərinin mərkəzində, Rəşid Behbudov küçəsində yerləşəcək. Otel gözəl Bakı parkları ilə əhatə olunmuşdur. Otelin unikal restoran və kafesi təkcə qonaqlar üçün deyil, şəhər sakinləri üçün də əlçatan olacaq. Otelin möhtəşəm interyeri qonaqlara rahatlıq verəcəkdir".

1	Wyndham Worldwide	8,092
2	Choice Hotels	6,429
3	Marriott International	5,974
4	InterContinental Hotels Group	5,070
5	Hilton Worldwide	4,727
6	AccorHotels	4,200
7	Best Western Hotels	4,196
8	Jin Jiang International	3,090
9	Home Inns	3,000
10	Motel 6	1,330
11	Carlson Rezidor Hotel Group	1,112
12	Vantage Hospitality	1,090
13	La Quinta Inns and Suites	889
14	Whitebread plc	700
15	Hyatt Hotels Corporation	667

Otellərin, nömrələrin sayına görə dünyanın ən qabaqcıl 15 otel şəbəkəsini göstərə bilərik ki, ölkəmizdə hələki bu şəbəkələrdən bəzilərinin oteli yoxdur.

Bunların bəzilərinin Azərbaycanda fəaliyyətə başlaması üçün perspektiv vardır. Bu otellərdən biri Choice otellər zənciridi. Mərkəzi ABŞ-da yerləşən, 80 illik tarixə sahib otelin dünya üzərində 6500-dən çox oteli fəaliyyət göstərir. 600 mindən çox otaq sayı olan otel dünyanın bir çox ölkəsində fəaliyyətdədir. Bu otelin ölkəmizdə açılması həm turizmin inkişafına, həm də yerli kadrların işlə təmin olunmasına şərait yaradacaq.

Ədəbiyyat:

1. Soltanova H.B., Ağakərimov M.M., Babazade S.i. “Mehmanxana təsərrüfatı”. Bakı "Parni iz Baku" 2005.
2. M.M. Ağakərimov. “Otel”. Dərs vəsaiti. “R.N. Novruz-94” nəşriyyatı, Bakı-2008.
3. Kotas, R. (1989). Management Accounting for Hotels and Restaurants. Surrey Universitity Press, Glasgow.
4. www.yenimedia.info
5. www.worldatlas.com
6. www.azxeber.com

UOT 33

MÜASİR DÖVRDƏ SOSİAL ŞƏBƏKƏLƏRİN ŞƏXSİYYƏTİN CƏMİYYƏTDƏ YADLAŞMA PROBLEMİNƏ TƏSİRİ

Nigar Mikayıl qızı VAHABZADƏ

Qərbi Kaspi Universiteti
İctimai və Siyasi elmlər fakültəsi
nigar.vahab@gmail.com

Xülasə

Yadlaşma anlayışı həyatımızın hər sahəsində müəyyən bir təsirə malikdir. Ali təhsili olmayan, küçədəki insanların belə bir çox sosial problemdən bəhs edərkən adını tam olaraq bilməsələr belə, əslində yadlaşmadan bəhs etdiklərini müşahidə etmək olar. Xüsusilə kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və iqtisadi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə ictimai həyatla əlaqəli nəsillər arası düşüncə tərzləri olduqca fərqlidir. Bu vəziyyət yadlaşma anlayışı ilə bağlı dərin təhlil etməyi olduqca önəmli bir hala gətirir. Bu məqalədə günümüzdə daha da geniş yayılan sosial şəbəkələrin şəxsiyyətin cəmiyyət arasında yadlaşması probleminə təsiri araşdırılır. Sosial şəbəkələrin zaman və məkan anlayışını sıxışdırıb çıxarması, insanların daha sosiallaşmaq istədiyi halda özünə qapanması məsələləri ön plandadır.

Açar sözlər: sosial şəbəkələr, internet, texnologiya, virtual mühit şəxsiyyət, cəmiyyət, yadlaşma, sosiallaşma, zaman

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ОТЧУЖДЕНИЕ ЛИЧНОСТИ В ОБЩЕСТВЕ В СОВРЕМЕННОМ ВРЕМЕНИ

РЕЗЮМЕ

Понятие отчуждение оказывает определенное влияние на каждый аспект нашей жизни. Даже если люди не имеющие бысшего образования и находящиеся на улице, когда говорят о социальних проблемах можно наблюдат что они на самом деле упоминают отчуждение. Поколения коммукации, особенно в связи с развитием коммуникационных технилогий и ростом экономического благосостояния, сильно отличаются друг от друга в способах мышления, связанных с поколениями в общественной жизни. Это ситуация способствует глубокому анализу отчуждениа. В данной статье рассматривается влияние социальных сетей на проблему рас-

познавания личности в современном обществе. На преднем плане выступают такие проблемы, как сжатие понятий времени и пространство социалный сетями и случаи когда люди хотят большей социализации, но в итоги уходят в себе.

Ключевые слова: социальные сети, интернет, технология, виртуальная среда, личность, общество, отчуждение, социализация, время

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE ALIENATION OF IDENTITY IN SOCIETY IN THE MODERN TIME

SUMMARY

Alienation has special effect in every part of our life. When uneducated people talk about social problems, we can see that they mean alienation. The thought of the generations about social life is so different, because of development of communication technology and economic prosperity. It makes research alienation so important. In this article, the impact of social networks on the alienation of the person among the society is researched. The issues that social networks eliminate the concept softime and space, people are getting more self-closing, when they want to be sociable are in the foreground.

Keywords: social networks, internet, technology, virtual environment, identity, society, alienation, socialization, time

Son illərdə internet milyardlarla insan arasında yayılmış və həyatımızın bütün sahələrinə daxil olmuşdur. Qısa zaman kəsiyi ərzində sosial şəbəkələr ünsiyyət mərkəzinə çevrilmişdir. Son on ildə baş verən dəyişikliklər insanların əlaqələrinə, sosiallaşma formalarına və hətta həyat tərzlərinə təsir göstərmişdir.

Müasir cəmiyyətin ortaya çıxması ilə cəmiyyətdə bəzi sosial dəyişikliklər özünü göstərir. Müasir dövr özü ilə onunla çox sürətli bir dəyişiklik gətirdi. Bu vəziyyət texnologiya baxımından ən çox görülsə də, hər sahədə müşahidə olma imkanına malikdir. Müasir ictimai qurumların inkişafı və onların dünya miqyasında yayılması insanlara təhlükəsiz və xoş bir həyat yaşamağa imkan verən pre-modern sistemlərdən daha çox imkanlar yaratmışdır. Təmin etdiyi müsbət imkanlardan əlavə, müasir dövr bəzi problemlər yaradır. Marks və Dürkheym dedikləri kimi: müasir dövrün təmin etdiyi müsbət imkanlar onun mənfi xüsusiyyətlərindən üstündür [2, səh. 783].

Modernləşmə ilə ortaya çıxan texnoloji yeniliklər ictimai həyatda da dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər xüsusilə iş həyatımızda, təhsildə və sosial vərdişlərimizdə də fərqlər yaradır. Ənənəvi ünsiyyətdən sosial şəbəkə ünsiyyətinə keçən cəmiyyətlər üçün tənhalaşma və şəxsiyyətin cəmiyyətdə yadlaşması problemləri qaçılmaz bir faktdır. Sosial şəbəkələr üzərindən qurulan

əlaqələrin genişləndiyi vaxta, insanlar üz-üzə əlaqə qurmaq üçün kifayət qədər vaxt tapa bilmirlər. Sürətli kommunikasiya zaman və məkan qavrayışının itməsinə səbəb olmuşdur. Bu ani ünsiyyətlə yanaşı, şəxslərin davranışları da virtual davranışlar və virtual emosiyalar kimi dəyişir. Yəni, jest və mimikaların olmadığı bir ünsiyyət formasından bəhs edirik. Bu kontekstdə, virtual mühitdə olan ünsiyyət şəxsiyyəti yalnızlıq, tənhalıq və yadlaşma mərhələsinə sürükləyir.

İnternet texnologiyasındakı sürətli inkişaf bir çox mövcud xidmətlərin gözdən düşməsinə səbəb oldu. Bu yeni texnologiya sürətlə mənimsənilmiş və geniş yayılmışdır. 2005-ci ildən başlayaraq bu virtual dünya "YouTube" və "Facebook" kimi texnologiyalarla adında söz etdirməyə başlamışdır. Gün keçdikcə Twitter, blog kimi bir çox texnologiya insanların özlərini daha rahat və sərbəst şəkildə ifadə etmələri və fikirlərini ictimaiyyət ilə paylaşmaqlarına, bir çox yeni imkanlar təqdim edən sosial şəbəkələr halına gəlib çıxmışdır. Buna görə də sosial şəbəkə deyildikdə, bunu sadəcə Facebook və Twitter ilə məhdudlaşmaq lazım deyildir. Forumlar, konfranslar və bu sahələrdə paylaşılan sözlər, mikrobloglar bir yerdə fikirlərin və məlumatların insanların bir-birilə bölüşdüyü, informasiya mübadiləsi olan hər sahə artıq sosial şəbəkələrə daxil edilir.

Sosial şəbəkələrin dövrümüzün əvəzedilməz bir hissəsi halına gəldiyi aşkardır. Kafelər kimi sosiallaşma məkanları indi WhatsApp və Facebook kimi sosial şəbəkə kanalları ilə əvəz olunur. Burada əsas olan "hər an hər yerdə paylaşım etmək"dir. Böyük şəhərlərin bərabərində gətirdiyi vaxt problemini nəzərə alsaq, sosial şəbəkələr həyatımızın hər sahəsinə yayılmağa başladı. Vaxta qənaət edərkən, şəxslər özlərinə mənfi təsir göstərirlər. Bundan əlavə, texnoloji qurğuların ortaya çıxması ilə fiziki və zehni hərəkətlər bir-birinə ziddiyyət təşkil etməyə başlamışdır [3]. Artıq ağlımızdan keçən fikirlərimizi bir barmaq hərəkəti ilə digər tərəfə ötürə bilirik. Sosial şəbəkələr insanların bir araya gəlməsində çətinliklərə səbəb olur. Beləliklə, fərd ilə başlayıb cəmiyyət içərisində yayılan "yadlaşma" problemi ortaya çıxır.

Müasir cəmiyyətin ən köklü problemlərindən biri olan "yadlaşma" problemi sosiologiya, psixologiya və sosial psixologiya kimi müxtəlif elmi sahələrdə emprik tədqiqatların mövzusuna çevrilmişdir. Göründüyü kimi, yadlaşma anlayışı bir çox fərqli aspektlərdə işlənir. Bununla belə, üç əsaslı fərqli yanaşmanın araşdırılması məqsədəuyğun hesab edilir. Yadlaşma anlayışı ilk olaraq Jan Jak Russo tərəfindən istifadə edilmişdir. Bu konsepsiyanı fəlsəfə sahəsinə gətirən Hegel və Marks idi. Hegel yadlaşma konsepsiyasını izah edərkən insanın öz "mən"inə yadlaşmasından danışır. Marksa görə yadlaşmanın ən çox yaşandığı mühit isə cəmiyyət arasında yadlaşmadır [3]. Fərd bu cəmiyyət arasında bir maşının hissəsi kimi daima sürətli şəkildə nəsə istehsal edir və istehsal etdikcə öz istehsal etdiyinə və cəmiyyətə qarşı yadlaşmağa başlayır.

Özümüzü yeniləmək məcburiyyətində hiss etməyimiz, özümüzə daha çox qapanmağa səbəb olur, köhnə halımızı silmək, dağıtmaq, düzəltmək bütün bu

proseslər çətindir. Öz keçmişimizi yıxmaq özümüzlə münaqişəyə gətirib çıxarır. Hər insan yeni mühitə, dəyişikliklərə eyni reaksiya verə bilib uyğunlaşa bilmir. Reaksiya əksikliyi cəmiyyətdən, dəyişikliklərdən geri qalmağa gətirib çıxarır. Beləliklə insan bütün hər şeyi inkar etməyə başlayıb, öz qabığına çəkilir.

Tənhalıq indiki zamanda olduqca önəmli və ümumbəşəri problem olaraq qalır. Elə bu səbəbdən də təsadüfi deyil ki, son zamanlarda bu problem insanlar tərəfindən daha çox diqqət cəlb edir. Belə ki, aparılan müxtəlif psixoloji tədqiqatların nəticələri onu göstərir ki, tənhalıq şəraiti insanlar arasında geniş yayılmış və bu vəziyyətin yaranmasının həm şəxsin özünə həm də ətrafdakılarına ciddi təsiri mövcuddur. Yəni cəmiyyət içində cəmiyyət üzvünün yadlaşması, kəkin tənhalıq hissinə düçar olması həm fərdin özü, həm də o cəmiyyət üçün acınacaqlı nəticələrə gətirib çıxarır [4].

Zaman və məkan qavrayışının yox olması ilə birlikdə insanlar coğrafi maneələri aşaraq qlobal ünsiyyət mərhələsinə daxil olurlar. Qlobal ünsiyyət müxtəlif yerlərdə müxtəlif insanlar ilə ünsiyyət qurmaq imkanı verir. Ancaq müasir insanın üz-üzə ünsiyyətdən virtual kommunikasiyaya keçməsi ona müxtəlif problemlər yaradır. Bu problemləri cəmiyyətdə baş verən mənəvi, ruhi dəyişikliklər adlandırmaq olar ki, biz onu zaman-məkan sıxılması olaraq qeyd edə bilərik. İnsanın təbiətində ünsiyyət zəruri olan bir gerçəklikdir. Günümüzdə şəxslər, ünsiyyət təlabatlarını ənənəvi sosiallaşma formalarını tərk edərək sosial şəbəkələrdə ödəməyi üstün tuturlar. Xüsusilə eyni şəhərdə yaşayan iki insanın ünsiyyət təlabatını sosial şəbəkələr üzərindən təmin etmələri olduqca mühüm bir vəziyyətdir [6, səh. 519].

Londonda tibbi – psixoloji assosiasiyanın prezidenti İrvin Stengel "Müasir cəmiyyətin tənhalığı" mövzusunda məruzə edərək qeyd edərdi: "Biz bir-birimizlə çox az-az ünsiyyətdə oluruq. İnsanlarda çox təhlükəli vərdiş əmələ gəlmişdir: onlar bir-birinə həmsöhbət kimi cansız predmetləri – radionu, televizoru, kompyuteri, qəzeti, canlılardan isə heyvanları insanlardan üstün tutur. Məruzənin ortasında professor qəfil auditoriyaya belə bir sualla müraciət edir: "Siz axırıncı dəfə nə zaman öz həyat yoldaşınızla yarım saat söhbət etmisiniz?" Məlum oldu ki, zalda olan 150 nəfərdən heç kim öz həyat yoldaşıyla axırıncı dəfə bu qədər söhbət etməmişdir" [8].

Sosial şəbəkələrin istifadəsinin artması yalnız gənclər arasında deyil, yetkin şəxslər arasında da geniş yayılmışdır. Fərdlərin sosial şəbəkələri sıx bir şəkildə istifadə etməsi insanların üz-üzə ifadə edə bilmədiklərini daha rahat şəkildə ifadə etməyə imkan verir. Bu insanın ictimai həyatdakı şəxsiyyəti ilə, virtual aləmdəki şəxsiyyəti arasındakı fərqi gözlər önünə sərir. Bir şəxsin bu tərzdə ünsiyyətə üstünlük verməsi onu "yadlaşma" mərhələsinə sürükləyir [1, səh. 120].

Həmçinin sosial şəbəkələr insanlar arasında ünsiyyət qurmaq üçün bir vasitə olmaqdan uzaqlaşaraq məqsədə çevrilməyə başlayıbsa, burada təhlükə siqnallarını başlamışdır. Xüsusilə də insan ailə, dost kimi yaxın mühiti ilə vaxt keçirmək yerinə sosial şəbəkələr başında vaxt keçirtməyə yönəlibsə, burada tənhalıqdan və insanın cəmiyyətə yadlaşmasından bəhs etmək olar.

Urbanizasiya və sənayeləşmənin baş verdiyi müasir dünyada fərdiləşdirilmiş cəmiyyətlər yalnızlaşmış tənha fərdlər halına gəlmişdir. Fərdlər yalnızlıq, tənhalıq hissindən qurtulmaq üçün digər şəxslərlə ünsiyyət qurmaq istəyirlər. Yaşadığımız rəqəmsal dünya bu ünsiyyət tələbatını ödəməyi asanlaşdırır.

Müasir həyat hər nə qədər daha çox ünsiyyət qurulduğunu göstərirsə də, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər və daha çox pul qazanmaq istəyi fərdlərin bir-biriləri ilə olan harmoniya mexanizmini pozur və hətta fərdi öz maraqları ilə hərəkət etməyə məcbur edir. Bu istəklər və dəyişikliklər şəxsin "yadlaşmasına" gətirib çıxarır. Yadlaşma xüsusilə müasir dünyada tez-tez müşahidə olunan bir vəziyyətdir.

Bəs ortaya sual çıxır ki, yaxınları və qonşuları ilə üz-üzə görüşməyən, tənhalığı seçən insanlar niyə sosial şəbəkələrdə aktiv olurlar?

İnsanların sosial şəbəkələrdə daha çox vaxt keçirməyini təmin edən arqumentlər və applikasiyalar çoxaldıqca şəbəkələrin insanlar üzərində təsiri də paralel şəkildə artmağa başlayır. Əgər insan sosial şəbəkələrdə çox vaxt keçirdirsə, şişirdilmiş paylaşımlar edirsə bu insanın həyatında müəyyən şeylərin qaydasında olmadığını demək olar. Ya özü ilə, ya da ətrafı ilə problem yaşayır. Real həyatda yaxınları ilə problem yaşayıb uzaqlaşmağı üstün tutan insan bu aspektdə yaxın ətrafından qaçmaq üçün fərqli bir məkan axtarışında ola bilər. Belə olduqda virtual aləm, sosial şəbəkələr onlar üçün əsl axtardıqları məkandır. Bir şeylərdən qaçmaq və bir şeylərə sığınmaq istəyən biri üçün sosial şəbəkələr ən rahat çata biləcəkləri yerdir. Beləliklə içində olduğu bu problemləri həll etmək əvəzinə sosial şəbəkələr sığınan şəxs cəmiyyətdən uzaqlaşmağa başlayır [5].

Sşroederə görə sosial şəbəkələr insanları indiki həyat tərzlərindəki maddi problemləri unutdurmaq ilə yanaşı, insanın sadəcə özünün təxəyyülü ilə məhdudlaşdırılmış, süni olaraq yaradılmış və insanın özünün görmək istədiyi kimi dünya vəd edərək özünə cəzb edir [6, səh. 524] .

Xüsusilə uşaq və yeniyetmələrin sosial şəbəkələrə daha çox bağlı olması qlobal bir problem olaraq qarşımıza çıxır.

Sosial şəbəkələr insanlara olmaq istədikləri kimi şəxsiyyət obrazına bürünməyə imkan yaradır. Qısacası; saxta şəxsiyyət yaratmaq, ideal eqo və şəxsin öz eqosu arasındakı fərqi azaltmaq məqsədi daşıyır. Bu gün fərdlər tanınmaq üçün sosial şəbəkədəki izləyicilərin sayını artırır. Ancaq şəxsin gerçək dünyadakı şəxsiyyəti ilə və virtual dünyada olan şəxsiyyəti arasındakı fərqlilik ona böyük problemlər gətirir. Malik olduğu şəxsiyyət obrazı ilə saxta yaratdığı

şəxsiyyət obrazı toqquşaraq şəxsiyyətlərarası münaqişələrə səbəb olur [2, səh. 785]. Bir insanın telefonda saatlarla söhbət etməsi və yazışması insanın şəxsiyyətinin yadlaşmasına gətirir.

Nəticə.

Sosial şəbəkələr insanların özlərində əksik hiss etdiyi hisslərə xitab edir. İnsan hər nə qədər sosial şəbəkələr vasitəsilə yalnızlığını, tənhalığını dindirdiyini düşünsədə, telefon və kompyuteri söndürdükdə yenidən təkbaşına qalmaq reallığı ilə üzləşəcəklər. Bu reallıq yalnızlıq, tənhalıq hissini daha da dərinləşdirəcək.

Ədəbiyyat:

1. Ofluoğlu G.; Büyükyılmaz O. (2008). “Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görünümleri”, Kamu-İş Dergisi, cilt no: 10, sayı 1, 113-144.
2. Seeman, M. (1959, Aralık). "On the meaning of Alienation". American Sociologial Review, 24(6), 783-791.
3. Müasir şəraitdə tənhalığın sosial-psixoloji problemləri: psixologiya elm. namiz. ... dis. avtoreferatı: 19.00.05 / L. M. Cabbarova; elmi rəh. Ə. S. Bayramov; Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 2002. 27 s.;
4. 6. Schroeder, R. (1994). “Cyberculture, cyborg post-modernism and the sociology of virtual reality Technologies”, Future, 26 (5), 519-528.
5. Simkova B. & Cincera J. (2004). Internet Addiction Disorder and Chatting in the Czech Republic. Cyberpsychology & Behavior, 7 (5).
6. Acun, R. (2011). “Her Dem Yeniden Doğmak: Online Sosyal Ağlar ve Kimlik”, http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/89/08_.pdf (27 Ocak 2014).

https://www.academia.edu/10873289/Sosyal_Medya_Ve_Yaln%C4%B1zl%C4%B1k?

http://www.bilisimdergisi.org.tr/bilisim-dergisi-sayilari/s180.pdf

TARİX

UOT 37.01

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TARİX ÜZRƏ TƏLİMİN TƏŞKİLİ PROBLEMİNİN İŞLƏNİLMƏ SƏVİYYƏSİ

Samir Səlim oğlu KƏRİMLİ

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Sumqayıt Dövlət Universiteti
fateh99@list.ru

XÜLASƏ

Ümumtəhsil müəssisələrində tarixin təlimi problemi müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmaya cəlb olunmuşdur. Keçmiş sovet dövründə bu barədə A.A.Vaqin, N.Q.Dayri, S.A.Yejova və digərlərinin tədqiqatları xüsusi qeyd olunmalıdır. Azərbaycan ümumtəhsil müəssisələrində tarixin təlimi məhz sovet alimlərinin tədqiqatları əsasında həyata keçirilmişdir. Azərbaycanda tarixin təlimi probleminin öyrənilməsi daha çox müstəqillik dövrünə təsadüf edir. Bu mənada azərbaycanlı tədqiqatçılardan M.Əmirov, İ.Cəbrayılov, T.Nəcəfov və digərlərinin adlarını göstərmək olar. Bu tədqiqatçıların əsərlərində Azərbaycanda tarixin tədrisi metodikası elminin inkişafı, tarix dərslərinin təşkilinin nəzəri və metodiki problemləri öyrənilmişdir.

Açar sözlər: tarixin tədrisi, tədqiqat, müəllim, şagird, sovet dövrü.

СТЕПЕНЬ РАЗРАБОТАННОСТИ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ ИСТОРИИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

РЕЗЮМЕ

Проблема преподавания истории в общеобразовательных учреждениях была предметом изучения различных исследователей. Следует отметить работы такихсоветских исследователей, как А.Авагин, Н.Дайри, С.А.Ежова и др. Преподавание предмета истории в общеобразовательных учреждениях Азербайджана основывалось на исследованиях советских ученых. Изучение проблемы преподавания предмета истории в Азербайджане относится к периоду независимости. Этой проблемой занимались такие азербайджанские исследователи, как М.Амиров, И.Джабраилов, Т.Наджафов и др. В своих работах эти исследователи изучали развитие

методики преподавания истории в Азербайджане, как науки, а также теоретические и методологические проблемы организации уроков истории.

Ключевые слова: преподавание истории, исследование, преподаватель, ученик, советский период

THE DEVELOPMENT LEVEL OF ORGANIZING PROBLEM OF HISTORY TRAINING IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

ABSTRACT

Problem of history tarining in general education institutions have been explored by various researchers. Researches by A.A.Vagin, N.G.Dayri, S.A.Yejova and others about this in former Soviet era should be specifically mentioned. The history tarining at Azerbaijan's general educational institutions was carried out on the basis of Soviet scientists' research. Studying the problem of history training in Azerbaijan coincides more with the period of independence. In this sense, the names of Azerbaijani researchers M.Amirov, I.Jabrailov, T.Najafov and others can be mentioned. Development of methodology of history training, theoretical and methodological problems of organizing history lessons in Azerbaijan have been studied in the works of these researchers.

Keywords: history training, research, teacher, pupil, Soviet era

Tarix təliminin təşkili, tarix təliminin metodlarının sistemi tarixin təlim metodikası tərəfindən öyrənilir. Bu məsələni nəzərdən keçirmək, daha doğrusu orta ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan tarix dərsinin təşkili məsələləri ilə maraqlanmaq məqsədilə keçmiş SSRİ-də tarixin təlimi metodikasının inkişafı və onun tərkibində tarix təliminin işlənmə səviyyəsini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Tədqiqatçılardan P.Leybenqrub özünün "Orta məktəbdə tarix dərsinə verilən didaktiv tələblər" əsərində tarixin təliminin metodiki cəhətdən üç əsas xüsusiyyətini: xronoloji ardıcıllığı gözləmək şərti ilə tarix təlimi, öyrədilən fakt və hadisələrin tarixi xəritələrdə lokallaşdırılması və müasir dövr ilə tarixi biliklərin əlaqələndirilməsini vurğulayır [13, s.19]. P.S.Leybenqrub xronologiyanı əsas xüsusiyyət kimi önə çəksə də onun öyrənilməsi yollarına öz əsərində yer ayırmamış, tarixi xəritələrin istifadəsinə isə ötəri toxunmuşdur. Onun əsərinin əsas məzmunu tarixin təliminin təşkilinin didaktiv məsələlərinə, daha doğrusu üsullarına həsr olunmuşdur.

Tarixin təlimi metodikası ilə məşğul olan digər görkəmli metodist, bir sıra tarix dərsliklərinin müəllifi kimi məşhur olan F.P.Korovkindir. Onun metodiki baxımdan fikirləri P.S.Leybenqrubun mövqeyi ilə çox yaxındır. Özünün "V-VI siniflərdə Qədim Dünya və Orta Əsrlər tarixinin təlimi metodikası" adlı əsəri-

nin girişində o, tarixin təlimi metodikasının digər elmlərlə yaxınlığı və onun şagirdlər tərəfindən tarixin mənimsənilməsindəki rolundan yazır. F.P.Korovkinin fikrincə tarixin təlimi metodikasını elm hesab etmək olmaz [14, s.12]. Tarixin təlimi metodikası pedaqoji elmlərin yalnız bir sahəsi kimi çıxış edir.

Tarixin təlimi, tarix dərslərinin təşkili, mahiyyəti, üsulları və s. barədə araşdırma aparmış digər metodist N.V.Andreyevskayadır. Onun “Tarixin metodikasının oçerkləri” əsərində, V.N.Bernadski ilə birlikdə yazdıqları “Yeddiillik məktəbdə tarixin təlimi metodikası əsərində də tarix dərslərinin səmərəli təşkilinin müxtəlif yolları araşdırılmışdır. V.N.Bernadski yazırdı ki, tarixin təlimi metodikası özünəməxsus xüsusiyyətləri olan elmdir. Onun özünəməxsusluğu tarix elminin predmeti, xüsusiyyətləri, elmi metodları ilə müəyyənləşir [6, s.6].

N.V.Andreyevskaya özünün “Tarixin metodikasının oçerkləri” əsərində tarix dərsi, müəllimin tarix dərsinə hazırlaşması məsələlərinə toxunmuş, mütaliəni tarix müəllimi üçün vacib hesab etmişdir. N.V.Andreyevskaya tarix müəlliminə metodiki ədəbiyyatı oxumağı tövsiyyə edir və eyni zamanda qeyd edir ki, metodiki ədəbiyyat hər hansı bir müəllimin təcrübəsinin əksidir, hansı ki, digər müəllimin təcrübəsində mexaniki olaraq təkrarlanmamalıdır [5, s.11].

N.Q.Dayri tarix təliminin təşkili barədə özünün “Yuxarı siniflərdə tarix təlimi” əsərində yazıb. Onun tədqiqat obyekti kimi bir sual əsas yer tuturdu. İdraki prosesi necə mükəmməlləşdirmək olar, bu suala cavab axtaran müəllif tarix dərslərinin nəzəri əsaslarına da toxunmuşdur. Müəllif əsərin I hissəsində məhz bu məsələni tədqiq etmişdir. O, göstərirdi ki, tarixin təlimi metodikasının özünəməxsus qanunauyğunluqları vardır. Bunlarsız o bir elm adlandırıla bilməz. Pedaqogika elminin bir sahəsi olaraq tarixin təlimi metodikası onun nəzəri əsaslarını zənginləşdirir. N.Q.Dayri daha sonra tarix dərslərində şagirdlərin müstəqil işini asanlaşdırmışdır. Onun fikrincə tarixin tədrisi metodikası təlim və tərbiyə prosesinin hər bir elementini ayrı-ayrılıqda araşdırmalıdır. N.Q.Dayrinin tədqiqatında əsas diqqət, tarixi biliklərin mənimsənilməsində, qavrayış prosesində, diqqətin təşkilində, materialın yadda saxlanılmasında, əsasən isə tarix təliminin təşkilində şagirdlərin müstəqil işinə yönəldilmişdir [10, s.3-8].

N.Q.Dayri özünün “Tarix dərsini necə hazırlamalı” adlı digər tədqiqat əsərində də tarix dərsinin səmərəliliyini artırmaq üçün yollar araşdırır. Bu əsərdə tarix dərsinə verilən vacib tələblər, dərsin məzmunu, müəllimin işinin təşkilinə verilən tələblər öz əksini tapıb. Bu əsərdə də N.Q.Dayri tarix dərslərində şagirdlərin müstəqil işinin təşkilinə diqqət yetirmişdir [11, s.22]. XX əsrin 50-ci illərində təlimin səmərəli yollarının axtarışı məsələləri diqqət mərkəzində idi. Burada bir neçə cərəyanlar meydana gəlmişdi. Lakin, o, təlim prosesini yaxşılaşdırmağın yolunu şagirdlərin müstəqil işində görürdü. Tədqiqat sualı müəyyənləşdirilməli və müvafiq tədqiqat getməli idi. Beləliklə, biz deyə bilərik ki, bəlkə də N.Q.Dayri müasir dövrdə tətbiq edilən interaktiv metodları ilk dəfə işləyib.

A.A.Vagin özünün "Orta məktəbdə tarixin təlimi metodikası" əsərində tarix dərsi, orta məktəbdə tarixin təliminin nəzəri və praktiki əsaslarını işləmişdir [7]. A.A.Vagin əsərində məktəbdə tarix təliminin əsas forması kimi tarix dərsini göstərir. Dərsin məzmununu tarixin təlimi təşkil edir. Təlim müvafiq proqram üzrə aparılır və tarixi material üzrə tərbiyə məqsədləri də həyata keçirilir.

Daha sonra A.A.Vagin qeyd edirdi ki, dərsə hazırlaşarkən müəllim bilavasitə verilmiş paraqrafın məzmunu ilə kifayətlənə bilməz. Mövzunun şagirdlərə yetərincə çatdırılması və onun ideya-tərbiyəvi məqsədlərinin yerinə yetirilməsi üçün müəllim daha geniş məlumata malik olmalıdır. Düzgün təşkil olunmuş təlim tələb edir ki, dərsin materialı getdikcə çətinləşsin və həmçinin müvafiq olaraq metodlar da daha rəngarəng olsun. Hər bir dərsin mahiyyətini və mövzusunu iki əsas tərəf - müəllim, onun öyrədici işi və təhsilalanların öyrənmə fəaliyyəti təşkil edir. Nəticədə isə şagirdlər bilik, bacarıq, vərdişlərə yiyələnirlər [7, s.365-375].

A.A.Vagin öz əsərində ənənəvi dərsin ən çox yayılmış formalarından (tiplərindən) birinin mərhələlərini göstərmişdir: 1. Təlimin təşkili; 2. Ev tapşırığının yoxlanması; 3. Yeni materialın öyrənilməsinə keçid; 4. Yeni materialın çatdırılması; 5. Onun mənimsədilməsi; 6. Möhkəmləndirilməsi; 7. Yeni bilik, bacarıq, vərdişlərin tətbiqi; 8. Ev tapşırığı [7, s. 377].

A.A.Vagin göstərirdi ki, dərsin bütün mərhələlərini əhatə edən dərs tipi heç də əsas dərs tipi hesab edilə bilməz. O, deyirdi ki, dərsin tipi mövzunun məzmununa əsasən ortaya çıxır və səkkiz dərs tipi ayırmışdı [7, s.386]. Ümumiyyətlə isə A.A.Vagin göstərilən əsərində tarixin təlimi metodikasının bir sıra məsələlərini qeyd etmiş, bir çox təlim metodlarının analizini vermişdir. Bundan başqa tarixi materialın əsasını təşkil edən təsəvvürlərin yaradılması və anlayışların formalaşdırılması da bu əsərdə əsas yerlərdən birini tutur. Tarix dərsinin nəzəri əsasları da bu əsərdə ardıcıl surətdə işıqlandırılıb.

A.A.Vagin özünün digər "Məktəbdə tarixin təlimi metodikası" əsərində; tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını, xronoloji ardıcıllıq problemini, tarixdə xalq kütlələrinin və tarixi şəxsiyyətlərin rolunun açılması metodikasını, məktəb tarix kursunda mədəniyyət məsələlərini, hərbi keçmişin və hərbi-vətənpərvərlik tərbiyəsinin tarix dərslərində formalaşdırılması yollarını araşdırmışdır [8]. Ümumiyyətlə isə A.A.Vagin tarix dərsi, onun mahiyyəti, məzmunu, tərkibi, təşkili yolları, tipləri, üsul və vasitələri, ümumiyyətlə isə nəzəri əsasları ilə bağlı olan hər bir məsələyə toxunmuşdur.

S.A.Yejova "Orta məktəbdə tarixin tədrisi metodikası" əsərində tarixin təlimi metodikasının pedaqoji elmlər sistemində yerini müəyyənləşdirir. Qeyd edir ki, "metodika" sözü qədim yunan sözü olmaqla tədqiqat yolu deməkdir. Tarixin təlimi metodikasının predmentini tarixin təlimi, onun qanunauyğunluqlarının müəyyənləşdirilməsi, başqa elmlərlə əlaqəsinin aşkarlanması təşkil edir. S.A.Yejova tarix dərsi barədə yazdıqlarını yekunlaşdırarkən qeyd edir ki, tarix

dərsinin məzmunu elmi məntiqi cəhətdən aydın və dəqiq, materialın qoyuluşu emosional cəhətdən qaynar, obrazlı, ümumiləşdirmələr və nəticələr isə inandırıcı olmalıdır. Dərsin gedişində şagirdlərin fəal idraki fəaliyyəti təmin olunmalıdır. Ən yaxşı tarix dərsi kimi isə S.A.Yejova təhsil, tərbiyə və inkişafetdirici məqsədlərin birlikdə həyata keçirildiyi dərsi göstərir [12, s.235].

Y.Y.Vyazemskiy və O.Y.Strelova özlərinin "Tarix təliminin nəzəriyyəsi və metodikası" adlı əsərlərində tarix təliminin formaları, tarix dərsi, onun tipləri, tarix dərslərinin struktur komponentləri, tarix dərslərinin müxtəlifliyi məsələlərinə toxunmuşdurlar. Əsərdə qeyd olunur ki, sovet dövründə tarixin təlimi metodikası ilə məşğul olan heç bir samballı tədqiqat əsəri tarix dərslərinin tipləri məsələsindən yan keçməmişdir. Müəlliflər tarix dərslərinin tipləri barədə müxtəlif metodistlərin fikirlərini verdikdən sonra özlərinin də fikirlərini bildirmişlər. Onlar tarix dərslərinə alternativ olaraq məşğələləri qeyd etmişlər ki, bunlar - mühazirə, laborotoriya məşğələsi, seminarlar, praktiki məşğələlər, disputlar, ekskursiyalardır [9, s.281-288]. Və müəlliflər bu məşğələləri tarix dərsinə bərabər tuturlar.

Azərbaycanda tarixin tədrisi metodikası sahəsində araşdırmaların sayı və seçimi o qədər də çox deyildir. Tarix təlimində interaktiv təlim metodlarından istifadə yollarının araşdırılması müasir dövr tarixin təlim metodikası ilə məşğul olan tarixçi-metodistlərin qarşısında həlli vacib olan məsələlər qoyur. Bu baxımdan biz Rauf Məlikovu misal göstərə bilərik. Rauf Məlikovun tədqiqatları tarix təliminin müasir metodlarının tətbiqində müəllimlərə kömək etmək məqsədi daşıyır.

Eyni sözləri həmçinin tarixin müasir təlim metodlarını araşdıran Tofiq Nəcəfli barədə də demək mümkünür [4]. Hər iki tədqiqatçının əsərləri tarix müəllimlərinin elmi-nəzəri və metodik səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edir.

Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası ilə məşğul olan digər bir tədqiqatçı Ramiz Hüseynovdur. R. Hüseynov orta məktəbdə tarix təlimini siniflər üzrə üç yerə bölür, müvafiq olaraq əldə etməli olduqları bilik və bacarıqları göstərir [3].

Azərbaycanda tarixin tədrisinin metodikası sahəsində aparılmış tədqiqatlara İntiqam Cəbrayılovun "Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası" əsərini misal göstərmək olar [1]. Əsərin I fəsili "Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası elm və elmi-pedaqoji fənn kimi" başlıqla altında qeyd edilir. Müəllifə görə Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası pedaqoji elmlər sırasına daxildir. O, eyni zamanda pedaqoji təmayüllü ali məktəblərdə elmi-pedaqoji fənn kimi tədris olunur. Azərbaycan tarixinin metodikasının predmetini tarixin tədrisi prosesi təşkil edir. Orta məktəbdə Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası mürəkkəb, çoxşaxəli, ziddiyyətli pedaqoji hadisə və təzahürləri əhatə edir. Azərbaycan

tarixinin tədrisi metodikası da bir elm kimi aşağıdakı suallara cavab axtarır: 1. Nə məqsədlə öyrətməli? 2. Nəyi öyrətməli? 3. Necə öyrətməli?

İntiqam Cəbrayılov Azərbaycan tarixi dərslərini aşağıdakı tiplərə ayırmışdır.

1. Giriş dərsi; 2. Kombinə edilmiş və ya qarışıq dərs; 3. Yeni materialın öyrənilməsi dərsi; 4. Təkrar-ümumiləşdirici dərs; 5. Bilik və bacarıqların yoxlanılması və uçotu dərsi [6, s.165].

Biz Azərbaycanda tarixin tədrisi metodikası elminin inkişafından, tarix dərslərinin təşkilinin nəzəri və metodiki problemlərindən danışarkən bu problemin işlənmə səviyyəsini araşdırarkən Mübariz Əmirovun tədqiqatlarını xüsusilə qeyd etməliyik. Mübariz Əmirov özünün "Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal interaktiv təlimi metodikası" əsərində Respublikamızda XX əsrin ortalarında tarixin təlimi metodikasının praktik istiqamətlərində səmərəli fəaliyyət göstərmiş – Rafiq Xəlilovun, Türyan Əzizovun, Ramiz Hüseynovun, Sabir Ağayevin, Elmira Qasımovanın, Lalə Əsədovanın, Dəyanət Musayevin, Nəzakət Mehdiyevanın adını çəkir.

M.Əmirov "Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal İnteraktiv təlimi metodikası" əsərində tarix dərsləri barədə aşağıdakıları bildirir: "Peşəkar tarix müəllimləri yaxşı bilirlər ki, onlar neçə il dərs deyirsə-desinlər, bütün bu müddət ərzində onların özləri də öyrənməkdə davam edirlər" [2, s.3]. Bu baxımdan qədim latın məsəlində deyilir: "Nə qədər ki, öyrədirik, özümüzdə öyrənirik". Müəllim təkcə tarix elminin inkişafının izləmir, həm də öz fənnini tədris etməyi öyrənir. Qabaqcıl müəllimlər həm başqalarının təcrübələrini mənimsəyirlər, həm də öz fəaliyyətlərindəki rasional təcrübədən istifadə edirlər. Təcrübəli tarix müəllimlərində özünü doğrultmuş üsullar toplanır. Bunların sayı artdıqca müəllimlərin də pedaqoji ustalığı və peşəkarlıq məharəti yüksəlir [2, s.3]. M.Əmirovun tədqiqat əsərində tarixin təlimi vəzifələri ilə yanaşı, tərbiyəvi vəzifələri və həyata keçirilməsi ətraflı işıqlandırılıb.

Tarixin təliminin həyata keçirilməsinə dair Sovet və müasir dövrdə həyata keçirilən tədqiqatlar təsdiq edir ki, həm ənənəvi, həm də müasir təhsil sisteminin özünəməxsusulуqları olmuşdur. Mövzunun Azərbaycanda araşdırılma səviyyəsi əvvəlki illərdə kifayət qədər olmasa da, son illər sahəyə marağın artması təqdirəlayiq haldır.

Ədəbiyyat:

1. Cəbrayılov İ. Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası. Bakı: Mütərcim, 2006, 234 s.
2. Əmirov M. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikası. Bakı: Yeni nəşr, 2011, 707 s.
3. Hüseynov R. Azərbaycan tarixi tədrisinin bəzi məsələlərinə dair. Azərbaycan məktəbi jurnalı, 2010, №1.
4. Məlikov R., Nəcəfli T. Tarixin interaktiv təlimi. Bakı: Çaşıoğlu, 2002, 116 s.
5. Андреевская Н.В. Очерки методики истории V-VII классы. Ленинград: Просвещение, 1958, 290 с.
6. Андреевская Н. В., Бернадский В. Н. Методика преподавания истории в семилетней школе. Москва: Учпедгиз, 1947, 216 с.
7. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. Москва: Изд-во Просвещение, 1968, 430 с.
8. Вагин А.А. Методика обучения истории. Москва: Изд-во Просвещение, 1972. 352 с.
9. Вяземский Е. Е. Стрелова О.Ю. Теория и методика преподавания истории Москва: Владос, 2003, 384 с.
10. Дайри Н. Г. Обучение истории в старших классах средней школы. Москва: Изд-во Просвещение, 1966, 438 с.
11. Дайри Н. Г. Как подготовить урок истории. Москва: Изд-во Просвещение, 1969, 128 с.
12. Ежова С.А. и др. Методика преподавания истории в средней школе. Москва: Просвещение, 1986, 272 с.
13. Лейбенгруб П.С. Дидактические требования к уроку истории. Москва: 1960, Изд-во АПН РСФСР, 1960. 279 с.
14. Методика обучения истории древного мира и средних веков в V-VI класса. Под ред. Ф. П. Коровкина и Н. И. Запорожец. Москва: Просвещение, 1970, 400 с.

SİYASƏT ELMLƏRİ

UOT 327

AZƏRBAYCAN-YUNANISTAN PARLAMENTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN DAĞLIQ QARABAĞ MÜNAQİŞƏSİ

İlyas Vaqif oğlu HÜSEYNOV

Qərbi Kaspi Universiteti,
Politologiya kafedrası, müəllim.
Bakı Slavyan Universitetinin
Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının doktorantı
ilyasdiplomat@gmail.com

XÜLASƏ

Bu məqalədə Azərbaycan və Yunanıstan arasında parlamentlərarası münasibətlərin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olaraq keçirilən görüşlər zamanı əsas müzakirə mövzularından biri olan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı vəziyyətdən bəhs olunur. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupu, Yunanıstanın qanunverici orqanında isə Yunanıstan-Azərbaycan parlamentlərarası əlaqələr üzrə dostluq qrupu fəaliyyət göstərir. Parlamentlərarası qrupların müntəzəm iclasları çərçivəsində digər məsələlər arasında əsas müzakirə sahələrindən biri də Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. Tədqiqatın əsas məqsədi Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı parlamentlərarası diplomatik görüşlərində səsləndirilən fikirlərin ümumiləşdirilməsi, xronoloji çərçivəyə salınması və Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası münasibətlərinə xələl gətirən bəzi amillərin müəyyənləşdirilməsidir. Yunan parlamentarilərinin yekdil fikri ondan ibarətdir ki, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həll edilməlidir. Yunanıstan Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üzrə Helsinki Müşavirəsinin 1 avqust 1975-ci tarixli Yekun aktında sadalanmış prinsiplərə sadiqlik nümayiş etdirir. Bundan əlavə, Yunanıstanın xarici siyasətində Beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərindən hesab olunan dövlətlərin ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmamazlığı prinsipləri prioritet təşkil edir. Lakin Ermənistanla Yunanıstan arasında çox yaxın münasibətlər var və Yunanıstan “erməni soyqırımını” rəsmi şəkildə tanıyan dövlətdir. Buna görə də, Yunanıstan-Azərbay-

can münasibətlərinin akademik səviyyədə araşdırılması Azərbaycan siyasətşünaslığı üçün çox önəmlidir.

Açar sözlər: Yunanıstan, parlamentlərarası münasibətlər, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, parlament diplomatiyası, parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupu, qanunvericilik hakimiyyəti, parlamentlərarası dostluq qrupu

АРМЯНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ НАГОРНО-КАРАБАХСКИЙ КОНФЛИКТ В МЕЖПАРЛАМЕНТСКИХ ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ГРЕЦИЕЙ

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается ситуация по армяно-азербайджанскому нагорно-карабахскому конфликту, которая является одной из основных тем обсуждения на встречах по развитию межпарламентских отношений между Азербайджаном и Грецией. В Милли Меджлисе Азербайджанской Республики действует азербайджано-греческая рабочая группа по межпарламентским связям, а в греческом законодательном органе функционирует греко-азербайджанская группа дружбы по межпарламентским связям. В рамках регулярных встречах межпарламентских групп помимо других вопросов одним из основных направлений обсуждения является армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт. Основная цель исследования - обобщить мнения, высказанные в ходе межпарламентских дипломатических встреч относительно армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта, поставить их в хронологические рамки и выявить некоторые факторы, которые подрывают азербайджано-греческие межпарламентские отношения. Единодушное мнение греческих парламентариев заключается в том, что армяно-азербайджанский нагорно-карабахский конфликт должен быть урегулирован в соответствии с международным правом. Греция привержена принципам, изложенным в Заключительном акте от 1 августа 1975 года Хельсинкской конференции по безопасности и сотрудничеству в Европе. Кроме того, принципы территориальной целостности и нерушимости границ, которые являются основными принципами международного права, являются приоритетными во внешней политике Греции. Однако между Арменией и Грецией существуют очень тесные отношения, и Греция является государством, которое официально признает "геноцид армян". Поэтому изучение греко-азербайджанских отношений на академическом уровне очень важно для азербайджанской политологии.

Ключевые слова: Греция, межпарламентские связи, нагорно-карабахский конфликт, парламентская дипломатия, рабочая группа по меж-

парламентским связям, законодательная власть, межпарламентская группа дружбы

THE ARMENIAN-AZERBAIJANI NAGORNO-KARABAKH CONFLICT IN THE INTERPARLIAMENTARY RELATIONS BETWEEN AZERBAIJAN AND GREECE

ABSTRACT

This article deals with the situation on the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, which is one of the main topics of discussion during the meetings on the development of inter-parliamentary relations between Azerbaijan and Greece. An Azerbaijani-Greek working group on inter-parliamentary relations operates in the Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan, and a Greek-Azerbaijani friendship group on inter-parliamentary relations functions in the Greek legislative body. In the framework of regular meetings of inter-parliamentary groups, among other issues, one of the main areas of discussion is the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict. The main goal of the study is to summarize the opinions voiced in the inter-parliamentary diplomatic meetings regarding the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, put them in a chronological framework and identify some factors that undermine Azerbaijani-Greek inter-parliamentary relations. The unanimous opinion of Greek parliamentarians is that the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict must be resolved in accordance with international law. Greece is committed to the principles outlined in the Final Act of August 1, 1975 of the Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe. In addition, the principles of territorial integrity and inviolability of borders, which are the basic principles of international law, are the priority in Greek foreign policy. However, Armenia and Greece have very close relations, and Greece is a state that officially recognizes the "Armenian genocide". Therefore, studying the Greek-Azerbaijani relations at the academic level is very important for Azerbaijani political science.

Keywords: Greece, inter-parliamentary relations, Nagorno-Karabakh Conflict, Parliamentary Diplomacy, Working Group on Interparliamentary Relations, Legislative Power, Inter-Parliamentary Friendship Group

Giriş

Yunanıstan, məlum olduğu kimi, Qərb sivilizasiyasının, tarix və fəlsəfənin beşiyi kimi tanınır. Demokratiyanın vətəni də Qədim Yunanıstan hesab olunur. Yunan dilində “demos” xalq, “kratos” isə hakimiyyət deməkdir. Müasir Yunanıstanda demokratik ənənələrə sadiq qalaraq, antik dövrdən qalan bu mirası davam etdirməyə çalışırlar. Yunanıstan ötən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində

(1952-ci ildən etibarən) Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatına (NATO), 80-ci illərin əvvəllərində (1981-ci ildən etibarən) Avropa Birliyinə üzv olması ilə Avratlantik strukturlarında öz yerini xeyli dərəcədə möhkəmlətmişdir. Yunanıstanın coğrafi cəhətdən Balkan yarımadasında və Avropanın cənub-şərqində yerləşməsi, eyni zamanda Asiya və Afrikanın kəsişmə nöqtəsində olması onun geosiyasi əhəmiyyətini daha da artıran amillərdən hesab olunur.

İki Cənubi Qafqaz ölkəsi arasında münaqişə 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddiası irəli sürməsi zəminində yaranıb. 1991-ci ilin dekabrında, Şuşa və Xocalı istisna olmaqla, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın nəzarətindən çıxıb. 1992-1993-cü illərdə Şuşa, Xocalı və Dağlıq Qarabağa bitişik yeddi rayon işğal olunub. 1994-cü ilin mayında tərəflər atəşkəs rejiminə dair razılaşma əldə ediblər və o vaxtdan bəri, ATƏT-in Minsk qrupunun himayəsi altında, Rusiya, Fransa və ABŞ-ın həmsədrliyi ilə hələ də nəticəsiz sülh danışıqları aparılır.

BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin azad edilməsi, qaçqınların və məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qaytarılması haqqında dörd qətnamə qəbul edilmişdir. Ermənistanın təcavüzkar siyasəti ATƏT, Avropa Şurası Parlament Assambleyası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş qərar və qətnamələrdə pislənmişdir. Təəssüf ki, bu qərar və qətnamələr hələ də kağız üzərində qalır. Beynəlxalq ictimaiyyətin tələblərinə məhəl qoymayan Ermənistan işğal altındakı Azərbaycan ərazilərində qanunsuz fəaliyyətini davam etdirməkdədir. ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə 20 ildən artıqdır davam edən danışıqlar prosesi hələ də heç bir nəticə verməmişdir.

Yunanıstan Respublikası Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini 31 dekabr 1991-ci ildə tanımışdır. Ölkələr arasında diplomatik münasibətlər 2 aprel 1992-ci ildə qurulmuşdur. Yunanıstan Respublikasının Azərbaycan Respublikasındakı səfirliyi 27 may 1993-cü ildə fəaliyyətə başlamışdır. Azərbaycan Respublikasının Yunanıstan Respublikasındakı səfirliyi isə 16 aprel 2004-cü ildə təsis edilmişdir [6]. Azərbaycanın regiondakı nüfuzunu nəzərə alaraq, Yunanıstan Cənubi Qafqazda ilk səfirliyini Azərbaycanda açmışdır. O vaxtdan etibarən iki dövlət arasında siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq inkişaf edir. Hazırda Azərbaycan ilə Yunanıstan arasında siyasi sahədə münasibətlər genişlənməkdə davam edir. İki dövlət arasında münasibətlərin inkişafında dövlət və hökumət başçılarının səfərləri və imzalanan sənədlərin çox mühüm rolu olmuşdur. Son illər dövlətlər arasında imzalanmış mühüm sənədlər əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açır.

Yunanıstanın ölkəmizin ərazi bütövlüyünü tanıması və Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsidə həll edilməsinə tərəfdar olması Yunanıstanın dövlət və hökumət nümayəndələri tərəfindən dəfələrlə bəyan olunub. Azərbaycan və Yunanıstan arasında siyasi

münasibətlərdə parlamentlərarası diplomatiyanın böyük əhəmiyyəti vardır. Müasir dövrdə Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası münasibətlərinin inkişafının araşdırılması mühüm aktuallıq kəsb edir. Bu məqalədə Azərbaycan və Yunanıstan arasında parlamentlərarası münasibətlərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə və ikitərəfli münasibətlərdə parlamentlərarası diplomatiya prizmasından bu problem ətrafında yaranan vəziyyətə nəzər salmağa çalışacağıq.

Yunanıstan parlamentinin siyasi quruluşu, strukturu və partiyaların mövqeyi

Yunanıstan respublika idarəetmə formasına malik demokratik, hüquqi dövlətdir. Yunanıstanın Konstitusiyası 1975-ci ilin 11 iyun tarixindən qüvvədədir. Ən yüksək qanunverici hakimiyyət orqanı 300 yerdən ibarət bir palatalı parlamentdir. Parlament seçkiləri 4 ildə bir dəfə keçirilir, birbaşa və gizlidir. Seçki hüququ 18 yaşdan yuxarı vətəndaşlara verilir. Parlament çoxluğu Baş Nazirin rəhbərlik etdiyi hökumət yaratmaq hüququ qazanır. Parlament 5 il müddətinə dövlət başçısını – Prezidenti seçir. İcra hakimiyyətini Prezident və hökumət həyata keçirir. Prezidentin səlahiyyətləri məhduddur, siyasətdə birbaşa və fəal iştirak etmir. Hökumətə Baş Nazir, nazir və portfelsiz nazirlər daxildirlər [10, s. 193]. Prezident parlamentin fövqəladə sessiyalarını çağırmaq səlahiyyətinə malikdir. Konstitusiyaya görə bu sessiyalar respublika prezidentinin seçkiləri, etimad rəyinin tətbiqi və s. məsələlərlə bağlı ola bilər.

Yunanıstan parlamentinə seçkilərin qaydası, parlamentin çağırılması, buraxılması, onun təşkilinin prinsipləri və funksiyaları, səlahiyyətləri və siyasi rolu həm Konstitusiya ilə, həm də parlament Reqlamenti ilə müəyyən olunur. Parlament deputatları, xalqın təmsilçiləri olaraq, parlamentdə məhdudiyyətsiz şəxsi fikir söyləmək və səsvermə hüququna malikdirlər. Həmçinin deputatlar onların statusundan irəli gələn bir sıra imtiyazlara malikdirlər: deputat öz səlahiyyətlərini yerinə yetirməsi prosesində öz fikrini söylədiyinə və səs verdiyinə görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz [16, s. 67-68].

Yunanıstanda ölkənin siyasi həyatına təsir edən siyasi partiyaların böyük rolu vardır. Yunanıstanın hazırki Konstitusiyası siyasi partiyaların yaradılması məsələsində vətəndaşlara tam azadlıq verir, bir qeyd-şərtlə ki, partiyalar demokratik quruluşun azad fəaliyyət göstərməsinə xidmət etməlidirlər. Bundan əlavə, partiyaların fəaliyyətinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin mümkünlüyü nəzərdə tutulur və bu da xüsusi qanunla tənzimlənir. Siyasi quruluşun demokratik xarakterini saxlamaq və dövlət orqanlarının partiya orqanları ilə qarışmasının qarşısını almaq məqsədilə, Konstitusiya dövlət qulluqçularının və hərbçilərin siyasi fəaliyyətini, o cümlədən, onların siyasi partiyalarda iştirakını məhdudlaşdırır [12, s.103-104].

Yunanıstanın partiya sistemi formal göstəricilərə görə çoxpartiyalı sistemidir: son 30 ildə parlament seçkilərində, bir qayda olaraq, 10-a yaxın partiya

iştirak edir. Lakin bu partiyalardan yalnız ikisi – PASOK (Ümumyunan Sosialist Hərəkatı) və Yeni Demokratiya siyasi qərarların qəbul edilməsi prosesinə təsir göstərir, ona görə də bu sistemin ikipartiyalılığa yaxınlaşdığını söyləmək olar. Ölkədə partiya fəaliyyəti ənənələrinin uzunmüddətli tarixinin olmasına baxmayaraq, hazırkı partiyaların əksəriyyəti nisbətən gəncdir, onların yaşı 45 ildən artıq deyil.

Siyasi temperamentinə görə yunan partiyalarını aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirə bilərik: ifrat sol cəbhədə radikal marksist qruplar yerləşir, onlardan bir qədər sağda – daha mötədil “Yunanıstan Kommunist Partiyası”, daha sonra “Sol və Tərəqqi İttifaqı”, “Demokratik Sosial Hərəkat” (DİKKİ) və sol-mərkəzçi “Ümumyunan Sosialist Hərəkatı” (PASOK) gəlir. Mərkəzdən bir qədər sağda “Yeni Demokratiya” yerləşir, ondan sağda isə, “Liberal partiya” və “Siyasi Bahar” yerləşir. Nəhayət, ifrat sağ cəbhədə millətçi “Yunan cəbhəsi” və “Qızıl Şəfəq” qərarlaşıb [15, s. 49].

Yunanıstan parlamenti insanlar arasında daha güclü əməkdaşlıq etmək naminə “körpülər” qurmaq, insanların yaxınlaşmasını, onların fikir mübadiləsini təşviq etmək, dostluq münasibətlərini yaratmaq və Yunanıstanın xaricdəki imicini təbliğ etmək üçün parlament diplomatiyasına böyük önəm verir [8]. Yunanıstanın NATO Parlament Assambleyasında, ATƏT-in Parlamentin Assambleyasında, Beynəlxalq Parlamentlərarası İttifaqda (BPİ), Avropa Şurası Parlament Assambleyasında (AŞPA), Pravoslav Parlamentlərarası Assambleyada nümayəndə heyəti var [9].

Yunanıstan parlamentinin strukturunun, fəaliyyətinin və reqlamentinin öyrənilməsi bu hakimiyyət budağının müstəqilliyini, onun qanunvericilik və nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi prosesindəki geniş səlahiyyətlərini görməyə imkan verir. Yunanıstan parlamentinin bütün strukturlarının koordinasiyalı fəaliyyəti ölkənin sabit və demokratik inkişafının ən mühüm amillərindən biridir.

Parlamentlərarası münasibətlərdə Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi

Müasir dövrdə Azərbaycanla Yunanıstan arasında parlamentlərarası münasibətlər uğurla inkişaf edir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 5 dekabr 2000-ci il tarixli, 24-IIQR nömrəli qərarı ilə Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupu yaradılmışdır [4].

2015-ci il 1 noyabr tarixində keçirilmiş parlament seçkilərindən sonra Milli Məclisdə Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası dostluq qrupunun yeni tərkibi təsdiq olunmuşdur. Azərbaycan və Yunanıstanın parlamentində fəaliyyət göstərən parlamentlərarası qruplar ikitərəfli münasibətlərin möhkəmləndirilməsində xüsusi rol oynayır. Dostluq qruplarının əsas məqsədi Yunanıstan Respublikasının parlamentinin və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarının daha yaxından tanışlığı, dövlətlər arasında əlaqələrin möh-

kəmləndirilməsinə səbəb olan parlamentlərarası dialoqların, görüşlərin, danışıqların və müzakirələrin keçirilməsidir. Milli Məclisin üzvləri dostluq qrupları vasitəsilə Azərbaycanla bağlı mühüm məsələləri və digər informasiyaları digər həmkarlarına çatdırırlar. Eyni zamanda, dostluq qrupları ölkənin ən ağrılı problemi olan Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində torpaqlarımızın 20%-nin işğal olunması ilə bağlı həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə parlament diplomatiyası vasitəsilə çatdırmaqda yardımçı olur.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 4 mart 2016-cı il tarixli, 161-VQR nömrəli qərarı ilə Azərbaycan-Yunanıstan parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupuna I-V çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı, Əmək və sosial siyasət komissiyasının sədri Hadi Rəcəbli rəhbərlik edir [3]. 2007-ci il 23 yanvar tarixində Milli Məclisin Sosial siyasət daimi komissiyanın sədri, Yunanıstan parlamenti ilə dostluq qrupunun rəhbəri Hadi Rəcəbli Yunanıstan-Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun sədri Harakopoulos Maximos ilə görüşdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini ilk tanıyan ölkələr sırasında olan Yunanıstanla siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdiyi vurğulanıb. Görüşdə H.Rəcəbli ölkəmizin üzləşdiyi problemə də diqqət çəkib. Ermənistanın təcavüzkar siyasəti nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin işğal olunduğu, Azərbaycan tərəfinin münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması şərtilə həllinə tərəfdar olduğu Yunanıstan-Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun sədrinin diqqətinə çatdırılıb. Nümayəndə heyətinin rəhbəri Harakopoulos Maximos Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı bildirib ki, Yunanıstan dövləti məsələnin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində, sülh yolu ilə həllinə tərəfdardır [19, s. 4].

2007-ci il yanvarın 24-də Yunanıstan-Azərbaycan parlamentlərarası dostluq qrupunun sədri Harakopoulos Maximosun başçılıq etdiyi nümayəndə heyətini qəbul edən Milli Məclisin Sədri Oqtay Əsədov Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı Yunanıstanın sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipini dəstəklədiyi və bu münaqişənin sülh yolu ilə həllinə tərəfdar olduğu üçün məmnunluğunu bildirib: "Əfsuslar olsun ki, BMT və Avropa Şurasının işğalçı qoşunların Azərbaycan torpaqlarını tərk etmələrinə dair qəbul etdiyi qətnamələrə Ermənistan tərəfindən məhəl qoyulmur. Ermənistan beynəlxalq hüquq normalarından olan sərhədlərin pozulmazlığı prinsipinə qarşı çıxır. Çox şadıq ki, Yunanıstan sərhədlərin toxunulmazlığı prinsipini dəstəkləyir və bu münaqişənin sülh yolu ilə həllinə tərəfdar çıxır. Bu münaqişə regionun inkişafında və Avratlantik məkana inteqrasiyasında ən böyük maneədir. NATO Parlament Assambleyasının Kanadada keçirilən sessiyasında da postsovet ölkələrdəki münaqişələrin iqtisadi inkişafa maneçilik törətdiyi qeyd olunub. "Hazırda problemin həlli ilə ATƏT-in Minsk qrupu məşğuldur. Azərbaycan münaqişənin sülh yolu ilə həllinə ümidlərini hələ itirməyib. Ölkəmiz hansı yolla olursa-olsun

işğal altında olan torpaqlarını azad edəcək. Ermənistan ikinci erməni dövlətini yaratmağa cəhd göstərsə də, öz müstəqilliyini təmin edə bilməyib. Bu ölkə özünü Cənubi Qafqazdakı transmilli layihələrdən də məhrum edib. Münaqişə nə qədər tez həll olunsa, Ermənistanın xeyrinə olar. Amma Ermənistan rəhbərliyi bunu anlaya bilmir [2, s. 3].

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ATƏT-in prinsipləri əsasında sülh yolu ilə danışıqlar vasitəsi ilə həlli üçün yaradılmış qurum olan Minsk qrupunun vasitəçilik missiyası və fəaliyyəti uğursuzluqlarla nəticələnməkdə davam edir. 2008-ci il noyabrın 19-da Milli Məclisin Sədri Oqtay Əsədov Yunanıstan Respublikasının ATƏT-dəki daimi nümayəndəsi, səfir Mara Marinakinin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüş əsnasında 2009-cu ildə Yunanıstanın ATƏT-ə sədrlik edəcəyini nəzərə alaraq Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı fikirlərini qonaqla bölüşüb. Problemin həlli ilə ATƏT-in Minsk qrupunun məşğul olduğunu deyən Milli Məclisin Sədri bununla belə, Minsk qrupunun həmsədrlərinin bəzən məsuliyyətsiz bəyanatlar verməsini təəssüf hissi ilə diqqətə çatdırıb. Oqtay Əsədov bildirdi ki, belə məsuliyyətsiz bəyanatlar Dağlıq Qarabağ probleminin həllinə maneçilik törədə bilər. Sədr Yunanıstanın ATƏT-ə sədrliyi dövründə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasında diqqəti artıracağına ümidvar olduğunu bildirib [13, s. 2].

2009-cu il mayın 7-də ölkəmizdə səfərdə olan Yunanıstan-Azərbaycan parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qrupunun üzvləri ilə Milli Məclisin Sədri Oqtay Əsədov arasında keçirilmiş görüşdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli yolları ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb [18, s. 2]. Yunanıstan-Azərbaycan parlamentlərarası əlaqələr üzrə dostluq qrupunun rəhbəri Konstantinos Tsiaras Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tezliklə həll ediləcəyinə inandığını və bu problemin həll olunmasının regionun təhlükəsizliyi üçün önəmli olduğunu bildirib: “Biz Dağlıq Qarabağ probleminin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində həll ediləcəyinə inanırıq” [20].

2014-cü il martın 17-də Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin keçmiş müavini, Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin sabiq sədri Əli Həsənov Yunanıstan parlamentinin deputatı, Avropa Şurası Parlament Assambleyasının üzvü Marias Epameinondas ilə görüşdə Ə.Həsənov avropalı deputata Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, problemin tarixi və ölkəmizdəki qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyəti haqqında məlumat vermişdir. Bildirilmişdir ki, son 200 ildə Cənubi Qafqaz regionunda gedən mürəkkəb siyasi proseslər nəticəsində azərbaycanlıların bir neçə dəfə öz əzəli yurdlarından zorla köçürülməyə, etnik təmizləmə və deportasiya siyasətinə məruz qalmışlar. Ermənistanın silahlı qüvvələrinin Azərbaycana hərbi təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizinin – Dağlıq Qarabağ regionunun və ona bitişik yeddi inzibati rayonun işğal olunduğu, bir milyondan artıq soydaşımızın qaçqın və məcburi köçkünə çevrildiyini, milli-mədəni sərvətlərimizin ta-

lan edildiyi, bütün infrastrukturun dağıdıldığını qonağın diqqətinə çatdırılmışdır. O da vurğulanmışdır ki, ötən dövrdə Ermənistanın iqtisadiyyatı daha da ağır duruma düşmüş, əhali ölkəni sürətlə tərk etməyə başlamış, Azərbaycanın iştirakı ilə reallaşdırılan beynəlxalq və regional layihələrdən kənarda qalmışdır. Lakin bu münaqişə olmasaydı, onlar həyata keçirilən bu layihələrdən faydalanaraq iqtisadiyyatlarını ağır durumdan çıxara bilərdilər [1, s.2]. Yunanıstan parlamentinin deputatı Marias Epameinondas bildirmişdir ki, ölkəsi bir çox hallarda beynəlxalq tədbirlərdə Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləyir. Marias Epameinondas Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və doğma yurdlarından qovulmuş azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərindən xəbərdar olduqlarını söyləmişdir. O, Ermənistanın BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən qəbul edilmiş qətnamələri yerinə yetirilməməsinin təəssüf doğurduğunu vurğulamış, Azərbaycanın ədalətli mövqeyini dəstəkləyəcəklərini söyləmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından keçən qısa müddətdə dinamik inkişaf etdiyini deyən yunanıstanlı deputat bildirmişdir ki, ölkəsi Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli istiqamətində səylərini daha da artıracaqdır [7].

Parlamentlərarası münasibətlərə kölgə salan səfərlər

Azərbaycan Respublikasının rəsmi mövqeyinə görə, ölkəmizin işğal edilmiş ərazilərinə qanunsuz səfər edən xarici ölkə vətəndaşları Xarici İşlər Nazirliyinin arzuolunmaz şəxslər siyahısına salınır. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq tanınmış sərhədləri çərçivəsində ölkəmizin ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə, habelə ölkəmizin qanunlarına hörmət edilməsinə çağırış olunur və işğal edilmiş ərazilərə səfər edən xarici ölkə vətəndaşlarının beynəlxalq hüququn əsas norma və prinsiplərinə əməl etməsi tövsiyə edilir.

Xarici İşlər Nazirliyinin tərtib etdiyi Azərbaycan Respublikasının işğal edilmiş ərazilərinə qanunsuz səfər etmiş xarici ölkə vətəndaşlarının 02 sentyabr 2019-cu ilə müvafiq olan arzuolunmaz 852 şəxsdən ibarət olan siyahıda Yunanıstan Respublikasının 4 vətəndaşı var. Təəsüflər olsun ki, bu siyahıdakı 2 şəxs Yunanıstan parlamentinin deputatıdır. Bunlardan Anastasios Nerantzis 2010-cu ildə, Qarifallia (Liana) Kanelli isə 2016-cı ildə Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinə səfər ediblər [5].

2016-cı il 11 aprel tarixində Yunanıstan parlamentinin üzvü Qarifallia Kanellinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə qanunsuz səfəri Azərbaycanın mətbuatında geniş işıqlandırılmışdır. Çünki Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə səfər edən yunanıstanlı deputat qondarma rejimin başçısı Bako Saakyanla görüşüb.

Azərbaycan XİN-in mətbuat xidmətinin sabiq rəhbəri Hikmət Hacıyev bildirib ki, Yunanıstan parlametinin üzvü Qarifallia Kanellinin beynəlxalq hüquqa zidd olaraq Ermənistan tərəfindən Azərbaycan ərazilərinin işğalı, işğal olunmuş ərazilərdə bir milyondan artıq azərbaycanlının etnik təmizləməyə mə-

ruz qalması, Ermənistan silahlı qüvvələrinin son təxribatları və mülki insanlar arasında ölüm və yaralanma halları ilə nəticələnəcək qoşunların təmas xətti boyunca yaşayan Azərbaycan əhalisini ağır artilleriyadan atəşə tutması və törətdiyi digər müharibə cinayətlərinə göz yumaraq 11 aprel tarixində Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinə qanunsuz səfərini qərəzli və təhrikçi yanaşma kimi qiymətləndiririk [14]. Bu səfər ilə əlaqədar olaraq H.Hacıyev deyib ki, Yunanıstan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında danışıqlar yolu ilə həllinə dair mövqeyinə və ölkələrimizin qanunverici orqanları arasında olan əməkdaşlığın ruhuna zidd olaraq bu kimi birtərəfli addımın atılması Ermənistanın təxribatçı əməllərinin təşviqinə və onsuz da ağır olan vəziyyətin daha da gərginləşməsinə xidmət edir: "Ölkələrimiz arasında mövcud olan dostluq və qarşılıqlı anlaşmadan çıxış edərək, sözügedən məsələ ilə əlaqədar Yunanıstandakı səfirliyimiz Azərbaycanın narahatlığını Yunanıstanın aidiyyəti dövlət orqanlarına çatdıracaqdır" [11].

XİN rəsmisinin bu çıxışından dərhal sonra Yunanıstanın Azərbaycandakı səfirliyi mətbuata açıqlama verdi. Qeyd olunur ki, Yunanıstan parlamentinin bir üzvünün Dağlıq Qarabağa səfəri heç bir halda Yunanıstan hökumətinin münaqişənin beynəlxalq hüquq çərçivəsində sülh yolu ilə həllinə tərəf olan və dəyişməyən rəsmi mövqeyini əks etdirmir [17]. Açıqlamada bildirilir: "Yunanıstan Respublikasının səfirliyi dünyanın istənilən yerində Parlament üzvlərinin institusional baxımdan sərbəst hərəkət etmək üstünlüyünə malik olduqlarını və hər hansı bir təlimata tabe olmadıqlarını bildirmək istərdi. Yunanıstan ilə Azərbaycan arasında münasibətlər çox yüksək səviyyəyə çatıb və hər iki tərəfdən belə hərəkətlərlə təhlükə altına salına bilməz" [21].

Nəticə

Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlərdən biri Avratlantik məkana inteqrasiyadır. Avropa İttifaqının və NATO-nün üzvü olan Yunanıstanın bu qurumlardakı təcrübəsindən yararlanmaq və onun dəstəyinə nail olmaq üçün ikitərəfli münasibətlərdə intensivliyin daha da artırılması arzuolunandır.

Azərbaycan və Yunanıstan arasında parlamentlərarası diplomatiya sahəsində keçirilən bütün görüşlər zamanı Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi müzakirə olunur və Azərbaycan tərəfinin mövqeyi yunanıstanlı həmkarlarına çatdırılır. İnformasiya müharibəsində qalib gəlmək üçün hər iki ölkənin qanunverici orqanında fəaliyyət göstərən dostluq qrupları arasında əlaqələrin intensivləşdirilməsi və müntəzəm görüşlərin keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yunanıstan sürətlə inkişaf edən Azərbaycan ilə əlaqələrin inkişafında maraqlıdır və bunun üçün yaxşı imkanlar var. Qarşılıqlı səfərlər ikitərəfli əlaqələrin inkişafına təkan verən başlıca amildir.

Yunanıstan və Azərbaycan arasında Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı başlıca ortaq cəhət ondan ibarətdir ki, Yunanıstan suverenlik, dövlətlərin ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmamazlığı prispinə

hörmətlə yanaşır. İkitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərdə bu faktorun daha çox qabardılması zərurəti vardır.

Müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan Respublikasının işğal edilmiş ərazilərinə qanunsuz səfər edən Yunanıstan parlamentinin deputatlarının qərəzli və təhrikçi hərəkətləri ikitərəfli münasibətlərə böyük zərbə vurur. Buna görə də, iki ölkənin parlamentariləri arasında keçirilən görüşlərdə bu cür səfərlərin törədə biləcəyi nəticələr barədə geniş məlumat vermək və gələcəkdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü şübhə altına alacaq bu cür qanunsuz səfərlərdən çəkindirmək üçün genişmiqyaslı və məqsədyönlü fəaliyyət aparmaq lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Avropalı deputat Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə məlumatlandırılmışdır // “Azərbaycan” qəzeti, № 57 (6623) 18 mart 2014-cü il
2. Azərbaycanla Yunanıstan arasında əlaqələr sürətlə inkişaf edir // “Azərbaycan” qəzeti, № 15 (4532) 25 yanvar 2007-ci il
3. “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qruplarının rəhbərlərinin seçilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisin qərarı // http://e-qanun.az/framework/32253 [Müraciət tarixi: 11.10.2019].
4. “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin parlamentlərarası əlaqələr üzrə işçi qruplarının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı // http://e-qanun.az/framework/14761 [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
5. Azərbaycan Respublikasının işğal edilmiş ərazilərinə qanunsuz səfər etmiş xarici ölkə vətəndaşlarının siyahısı //http://www.mfa.gov.az/folder/file/qanunsuz_seferler.pdf [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
6. Azərbaycan-Yunanıstan münasibətləri //http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan_-_Yunanistan_munasibetleri_14.08.2014.pdf [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
7. Deputat: Yunanıstan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli istiqamətində səylərini daha da artıracaq //https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/2253830.html [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
8. Διεθνείς Δραστηριότητες. Διεθνές Περιβάλλον // https://www.hellenicparliament.gr/Diethneis-Drastiriotites/Diethnes-Perivallon/ [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
9. Διεθνείς Δραστηριότητες: Διεθνές Περιβάλλον. Διεθνείς Κοινοβουλευτικές Συνελεύσεις

//https://www.hellenicparliament.gr/Diethneis-Drastiriotites/Diethnes-Perivallon/DiethneiskoinovouleftikesSynelefseis/ [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
10. Энциклопедия стран мира / Глав. ред. Н.А. Симония; ред. кол. В.Л. Макаров, А.Д. Некипелов, Е.М. Примаков; предисл. Н.А. Симонии; НПО "Экономика", РАН, отд-ние обществ. наук. – М: ЗАО "Издательство "Экономика", 2004 - 1320 с.
11. Hikmət Hacıyev: "Səfirliklərimiz ölkənin narahatlığını Latviya və Yunanıstanın dövlət orqanlarına çatdıracaq" //https://salamnews.org/az/news/read/215039 [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
12. Məmmədova A. Yunanıstanda siyasi partiyaların fəaliyyəti / "Müasir Yunanıstan: Tarix, siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət" elmi-praktik tələbə konfransının materialları, Bakı, 5 iyun 2004-cü il. s. 103-107
13. Milli Məclisdə görüş // "Azərbaycan" qəzeti, № 260 (5071) 20 noyabr 2008-ci il
14. Onların qanunsuz səfəri qərəzli və təhrikçidir - XİN // https://qafqazinfo.az/news/detail/onlarin-qanunsuz-seferi-qerezli-ve-tehrikcidir-xin-143885 [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
15. Петрунина О.Е. Политическая система современной Греции – Москва, 1999 – 141 с.
16. Rzayev S. Yunanıstan parlamentinin təşkili və fəaliyyəti / "Müasir Yunanıstan: Tarix, siyasət, iqtisadiyyat, mədəniyyət" elmi-praktik tələbə konfransının materialları, Bakı – 5 iyun 2004-cü il. s. 67-73
17. Yunan deputatın qanunsuz hərəkətinə Bakıdakı səfirlikdən açıqlama // https://olaylar.az/news/dunya/171384 [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
18. Yunanıstan Azərbaycanla əlaqələrin inkişafında maraqlıdır // "Azərbaycan" qəzeti, № 99 (5203) 8 may 2009-cu il
19. Yunanıstan Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həllinə tərəfdardır // "Azərbaycan" qəzeti, № 14 (4531) 24 yanvar 2007-ci il
20. Yunanıstan Parlamenti Dağlıq Qarabağ probleminin tezliklə həll ediləcəyinə inanır // https://az.trend.az/azerbaijan/karabakh/1467789.html [Müraciət tarixi: 11.10.2019]
21. Yunanıstan səfirliyi: Parlament üzvünün Qarabağa səfəri hökumətin rəsmi mövqeyini əks etdirmir // https://musavat.com/news/yunanistan-sefirliyi-parlament-uzvunun-qarabaga-seferi-hokumetin-resmi-movqeyini-eks-etdirmir_339491.html [Müraciət tarixi: 11.10.2019]

MÜƏLLİFLƏRİN NƏZƏRİNƏ!

1. Qərbi Kaspi Universitetinin Elmi xəbərlər jurnalında əvvəllər nəşr olunmamış orijinal əsərləri və müəllifin tədqiqat sahəsi üzrə yazılmış icmal məqalələri qəbul edir.
2. Məqalələr ingilis, azərbaycan, rus dillərində qəbul edilir.
3. Yazılar Microsoft Word yazı proqramında, (journal@wu.edu.az) ünvanına göndərilməlidir. Göndərilən məqalələrdə aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:
   * Məqalənin başlığı, müəllifin adı, ata adı, soyadı,
   * İş yeri,
   * Elektron ünvanı,
   * Xülasə və açar sözlər.
4. Məqalə sturuktur etibarilə xülasə, giriş, alt başlıq və ya başlıqlardan, nəticə və isifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmalıdır.
5. Məqalədə başlıq hər xülasədən əvvəl ortada, qara və böyük hərflə xülasələrin yazıldığı hər üç dildə olmalıdır.
6. Xülasə 100-150 söz aralığında olmaqla, məqalənin yazıldığı dildə və bundan əlavə yuxarıda göstərilən iki dildə olmalıdır. Məqalənin hər üç dildə yazılmış xülasəsi bir-birinin eyni olmalıdır. Açar sözlər uyğun xülasələrin sonunda onun yazıldığı dildə verilməklə ən azı üç sözdən ibarət olmalıdır.
7. Bütün məqalələrin orijinal dilindən asılı olmayaraq mütləq azərbaycan, rus və ingilis dillərində xülasələri və açar sözləri dərc edilməlidir.
8. Məqalədə UOT kodu göstərilməlidir.
9. Məqalə aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:
   * Giriş,
   * Tədqiqat işinin müzakirəsi
   * Nəticələri
   * İstinad ədəbiyyatı rus dilində olduğu halda orijinal dili mötərizə içərisində göstərməklə yalnız latın əlifbası ilə verilməlidir.
10. Şəkil, rəsm, qrafik və cədvəllər çapda düzgün, aydın çıxacaq vəziyyətdə və mətn içərisində olmalıdır. Şəkil, rəsm və qrafiklərin yazıları onların altında yazılmalıdır. Cədvəllərdə başlıq cədvəlin üstündə yazılmalıdır.

TO THE ATTENTION OF AUTHORS!

1. The Journal of Western Caspian University accepts previously unpublished, research papers,
   original works and review articles written by the author in the field of research.
2. Articles are accepted in English, Azerbaijani, Russian languages.
3. Entries should be sent in Microsoft Word writing program to the address (journal@wu.edu.az). The following should be considered in the articles sent:

*The title of the article, the name, father's name and last name of the author.
*The occupation.
*E-mail address.
*Summary and key words.

4. The article must consist of introduction, sub-headings or headlines, conclusion and the list of used literature, by its structure.
5. The title of the article must be given above of every summary in the middle of the paper**, in bold** and capitalizing in three languages.
6. The summary must consist of 100-150 words and must be given in the original language and translated into two languages.
7. All three summaries must be the same in three languages.
8. The UDC code must be provided in article.
9. The article must consist of these:
   Introduction
   Description of research
   Conclusion
   The reference literature being in Russian, the source language must be indicated in brackets in Latin alphabet.
10. Pictures, drawing, graphics and tables must be in the text that clearly published. Captions must be written below the pictures, drawing and tables.

Məqalələr aşağıdakı ünvana göndərilir:
Azərbaycan, Bakı şəh., AZ 1001 İstiqlaliyyət küçəsi 27,
Qərbi Kaspi Universiteti, tel: 492-61-63;
E-mail: journal@wu.edu.az

Статьи направляются по адресу:
Азербайджан, Баку, AZ 1001 ул. Истиглалийят 27,
Университет “Western Caspian”, тел: 492-61- 63;
E-mail: journal @wu.edu.az

The articles should be sending to the following address:
27, Istiglaliyyat Str. Baku, AZ 1001 Azerbaijan
“Western Caspian” University, tel: 492-61-63;
E-mail: journal@wu.edu.az

Formatı 70×100 $^{1}/_{16}$
Həcmi F.ç.v. 6,5
Sayı 500

Qərbi Kaspi Universitetinin nəşriyyat-poliqrafiya mərkəzində yığılmış və çap olunmuşdur.